

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
VĒSTURES UN FILOZOFIJAS FAKULTĀTE
RIETUMEIROPAS UN AMERIKAS JAUNO UN JAUNĀKO LAIKU
KATEDRA

Vēstures studiju maģistra programmas

2. kursa students

Jānis Rudzītis

Stud. apl. Nr. jr08084

**ASV ietekme uz Latvijas neatkarības atgūšanas procesiem 1986. –
1991.**

Maģistra darbs

Darba zinātniskais vadītājs

Dr. hist., asoc. profesors

Jānis Taurēns

Saturs

Ievads.....	4
Izmantoto avotu un zinātniskās literatūras apskats.....	9
1. Latvijas juridiskā situācija pēc Otrā pasaules kara un ASV politika Baltijas jautājumā.....	16
1.1. Latvijas neatkarības zaudēšana un ASV reakcija.....	16
1.2. ASV politika Baltijas jautājumā no 1945. līdz 1986. gadam.....	21
2. ASV politika pret Baltijas valstīm un ASV ietekme uz Latvijas neatkarības atgūšanas procesiem 1986. – 1989. gadā.....	31
2.1. Čatokvas konference Jūrmalā 1986. gadā un tās nozīme Latvijas neatkarības atgūšanas procesos.....	31
2.2. ASV administrācijas un Kongresa attieksme pret procesiem Latvijā no Čatokvas konferences beigām līdz 1989. gada sākumam.....	35
3. ASV valdības attieksme pret procesiem Latvijā no 1989. gada janvāra līdz 1990. gada maijam (Latvijas neatkarības atjaunošanai).....	44
4. ASV valdības politika attiecībā uz Latvijas neatkarības atjaunošanas centieniem no 1990. gada maija (Latvijas neatkarības atjaunošanai) līdz 1991. gada septembrim.....	59
Secinājumi.....	73
Izmantoto avotu un literatūras saraksts.....	78

Anotācija

Šajā darbā tiks apskatīta ASV ietekme uz Latvijas neatkarības atgūšanas procesiem 1986. – 1991. gadā. Šī ir nesena vēsture, ar lielu ietekmi uz mūsdienu politisko situāciju. Darba mērķis ir izpētīt ASV ietekmi uz minētajiem procesiem, izvirzot hipotēzi, ka ASV atbalsts bija kritiski nepieciešams Latvijas valsts atjaunošanai. Var secināt, ka hipotēze ir pierādīta daļēji, jo nav noliedzams, ka ASV atbalsts bija ļoti nozīmīgs, tomēr ir nepieciešams visaptverošs Trešās atmodas pētījums, kas aptvertu visus tās apstākļus, lai varētu apgalvot, ka šis atbalsts tiešām bija izšķirošs.

Summary

Influence of the USA to the processes of regaining the independence of Latvia from 1986. to 1991. will be discussed in this Master thesis. This is recent history, so it has great influence to political situation of nowadays. The goal of this thesis is to explore the influence to said processes. It is possible to offer a hypothesis, that support from the USA was crucially important for regaining the independence of Latvia. Drawing a conclusion, it is possible to state, that hypothesis is partially proven, because, though support from the USA was indeed very important, there is need for large research of Third Awakening in Latvia so we may state, that said support was indeed crucial.

Ievads

Maģistra darbs ir veltīts aktuālai nesenās vēstures problēmai – Latvijas neatkarības atgūšanai 20. gadsimta 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā; konkrētāk – vienam tās aspektam - ASV ietekmei uz Latvijas neatkarības atgūšanas procesiem no 1986. līdz 1991.gadam. Padomju Savienībā pie varas nākot jaunam Padomju Savienības Komunistiskās partijas ģenerāļsekretāram Mihailam Gorbačovam, tika uzsāktas iekšpolitiskas reformas, kuras bija vērstas uz PSRS novecojušās un neefektīvās politiskās un ekonomiskās sistēmas pārbūvi un lielāku politisko atklātību. Šādos apstākļos pavērās arī lielākas iespējas PSRS un Rietumu dialogam, un, kad šī dialoga ietvaros 1986. gada starptautiskajā konferencē Jūrmalā (Čatokvas konference) ASV pārstāvis Džons Metloks (Jack F. Matlock Jr) atgādināja, ka ASV nekad nav atzinusi Latvijas valsts nelikumīgo inkorporāciju PSRS, ievērojami palielinājās iespēja, ka Latvijas valsts varētu atgūt 1940. gadā vardarbīgi likvidēto neatkarību. Ar katru Gorbačova reformu jeb „pārbūves” (perestroika) gadu šis mērķis, kas sākotnēji šķita nereāls, un bija tikai viena no daudzajām vīzijām par Latvijas nākotni, kļuva aizvien vairāk iespējams, līdz 1991. gadā noslēdzās ar oficiālu Latvijas neatkarības atjaunošanu.

Lieli nopelni šajā procesā bija latviešu tautas sabiedriskajai domai un politiskajām aktivitātēm, kuras beigu beigās ļāva izbeigt padomju okupāciju un atjaunot neatkarīgu Latvijas valsti. Tomēr acīmredzami, ka, lai cik pārlicināti arī Latvijas neatkarības idejas piekritēji šajā laikā nebūtu, viņiem tomēr bija nepieciešams atbalsts pret superlielvalsts PSRS saglabāšanas idejas piekritējiem. Latvijas neatkarības atgūšanu nevar skatīt atrauti no pārējās pasaules vēstures, jo šis notikums bija epizode PSRS sabrukšanas procesos un Aukstā kara noslēgumā. Skatoties Aukstā kara kontekstā (un ņemot vērā, ka toreiz bija grūti iedomājams un iespējams cits skatījums, ņemot vērā Aukstā kara realitāti) ir pašsaprotami, ka šajos procesos par dabisku sabiedroto Latvijas neatkarības aktīvistiem kļuva ASV kā Aukstā kara bipolārās pasaules otrs pols. Taču vai šajā brīdī, bipolārajai politiskajai situācijai pasaulē brūkot, Baltijas jautājums ASV bija gana svarīgs, lai stingri iestātos par Baltijas valstīm?

Nenoliedzami, ASV jau kopš Latvijas okupācijas 1940. gadā bija deklarējusi savu atbalstu Baltijas valstu brīvības centieniem un nevienu brīdi neatkāpās no Baltijas valstu

okupācijas neatzišanas politikas. ASV arī bija valsts, kur aktīvi darbojās gan latviešu trimdas organizācijas, gan arī Latvijas valsts likumīgais pārstāvis padomju okupācijas apstākļos – Latvijas valsts ārlietu dienests. No ASV pozīcijas nenoliedzami bija atkarīga Latvijas nākotne un, iespējams, bez ASV atbalsta nebūtu iespējama Latvijas valsts neatkarības atjaunošana.

Taču cik liela nozīme bija ASV politikai Latvijas neatkarības atgūšanā? Vai ASV atbalsts bija novēlots un nepietiekams? Vai varbūt gluži otrādi, tieši šis atbalsts pasargāja Latvijas neatkarības idejas aktīvistus no nežēlīgām represijām? Šie jautājumi vēl joprojām ir aktuāli sabiedrībā, jo apskatāmie notikumi – Latvijas valstiskās neatkarības atgūšana ir relatīvi nesens vēstures procesu kopums, kuri ir izveidojuši apstākļus, kādos šobrīd dzīvojam. Vēstures literatūrā un laikabiedru liecībās skaidrojumi atšķiras – dažos gadījumos ASV tiek pārmesta vilcināšanās un nepietiekams atbalsts Baltijas neatkarības kustībām, citos darbos uzsvērts, ka tikai ASV atbalsts paglābis Baltiju no asinsizliešanas. Ja meklējam oficiālu informāciju, Latvijas Ārlietu ministrijas mājas lapā varam lasīt: *„Līdz pat Latvijas neatkarības atjaunošanai 1991. gadā ASV konsekventi realizēja Latvijas okupācijas neatzišanas politiku, sniedza nenovērtējamu ieguldījumu Latvijas neatkarības atjaunošanā, kā arī sekmēja Latvijas integrāciju NATO un ES.”*¹ Taču šajā pašā laikā masu mēdijos un dažādos interneta blogos iespējams sastapt arī ļoti dažādas vēstures interpretācijas līdz pat apgalvojumiem, ka ASV esot Latvijai „nodevusi”², un līdz ar to par Latvijas okupāciju tiek vainota ASV. Visi šie problēmjautājumi tiks apskatīti maģistra darbā un uz tiem tiks meklētas atbildes.

Ar jēdzienu ASV „ietekme” šajā gadījumā darbā tiks saprasta politiskā ietekme un nostāja oficiālā līmenī. Jēdziens „Latvijas neatkarības atgūšanas procesi” nozīmē ne tikai valsts neatkarības atjaunošanu, bet arī tā priekšnoteikumus un iespēju robežās arī saistības ar citiem notikumiem Aukstā kara noslēgumā. Tāpat arī darbā plaši lietots termins „okupācija”. Kaut arī joprojām dalās domas uz šī termina attiecināšanu uz Latvijas inkorporāciju Padomju Savienībā, šajā darbā tā tiks saukta par okupāciju, jo 1940. gada notikumiem ir raksturīgas okupācijas pazīmes (teritorijas pārņemšana ar bruņotu spēku un okupācijas pārvaldes izveidošana). Darbā lietots arī termins „Trešā

¹ <http://www.mfa.gov.lv/lv/Arpolitika/divpusejas-attiecibas/ASV/>

² <http://www.laikmetazimes.lv/2009/11/12/liela-nodeviba-ka-rietumi-uzmeta-baltiesus-2-dala/>

atmoda”, ar to apzīmējot Latvijas neatkarības atjaunošanas kustību, tautas politiskās aktivitātes un nacionālisma un demokrātijas atjaunošanas centienus apskatāmajā periodā. Kaut arī pastāv iebildumi pret šo terminu, tomēr tas ir īss, kodolīgs, precīzs un jau plaši lietots sabiedrībā, tāpēc nav nekāda objektīva iemesla to nelietot.

Tāpat arī darbā bieži lietots jēdziens „Baltijas valstis”, runājot par periodu, kad šīs valstis atradās PSRS sastāvā un *de facto* nepastāvēja. Tas lietots, jo juridiski šīs valstis joprojām pastāvēja un uzturēja pārstāvniecības vairākās pasaules valstīs, ieskaitot ASV. Šo stāvokli uzturēja arī vairākas Rietumvalstis, oficiāli neatzīstot nelikumīgo Baltijas valstu inkorporāciju PSRS.

Arī termins „Rietumvalstis” tādā kontekstā, kāds lietots tekstā, nenozīmē tikai Rietumeiropas valstis, bet arī ASV, Kanādu, Austrāliju un Jaunzēlandi – t.i. valstis ar līdzīgu iekārtu, kultūru un politisko nostāju pret PSRS.

Tā kā darba uzdevums ir atspoguļot politiskās attiecības un procesus, citāti no svešvalodas tiks tulkoti latviešu valodā, atskaitot dažus gadījumus, kad to ir teicis kāds nozīmīgs ārvalstu līderis un ir nepieciešams sniegt oriģinālo tekstu, lai nezaudētu daļu no domas tulkojumā. Šādā situācijā tulkojums tiks sniegts iekavās aiz citāta oriģinālvalodā.

Situācijās, kad Latvijā un abās pārējās Baltijas valstīs notikumi bija līdzīgi, vai arī ASV attieksme pret notikumiem ir līdzīga, vārdi „Latvija” un „Baltijas valstis” tiks lietoti kā sinonīmi. Tas skaidrojams ar faktu, ka ASV ārpolitikā apskatāmajā periodā Baltijas valstis tika skatīti kā viens veselums un līdz pat Lietuvas neatkarības pasludināšanai 1990. gada 11. martā arī attieksme pret šīm valstīm bija kā pret vienotu kopumu.

Darba aktualitāte meklējama faktā, ka Latvijas neatkarības atgūšana ir noteikusi vēstures attīstību Latvijā pēdējos divdesmit gadus – respektīvi, tikai neatkarības atgūšanas dēļ Latvijai ir bijusi iespēja uzņemt prietumniecisku politisku kursu un vēlāk arī iekļauties Eiropas Savienībā. Arī sabiedrības interese par šo tēmu un tās dažādajiem traktējumiem ir ļoti augsta, kā jau minēts iepriekš. Tas arī rada situāciju, kad tiek izplatītas dažādas alternatīvas teorijas par apskatāmajiem vēstures notikumiem. Tāpat arī jāņem vērā, ka Latvijas neatkarības atgūšanas procesi līdz šim nav plaši pētīti šādā aspektā. Kaut arī ir vairāki apjomīgi darbi par Trešo atmodu, ASV ietekme uz tiem parasti tiek aplūkota tikai kā viens no aspektiem, pirmajā plānā izvirzot Trešās atmodas notikumus Latvijā un attiecības ar PSRS centrālo varu. Šajā darbā arī tiks izmantoti

iepriekš neizmantoti avoti – Latvijas sūtniecības ASV dokumenti, kuri tikai nesēn ir pieejami Latvijas pētniekiem. Ļoti iespējams, ka šāda avotu bāze dos jaunu skatījumu uz sarežģītajām Latvijas un ASV attiecībām Trešās atmodas laikā.

Maģistra darba mērķis ir izpētīt ASV ietekmi uz Latvijas neatkarības atgūšanas procesiem. Darbā izvirzīta hipotēze, ka ASV politiskais atbalsts Latvijas neatkarībai bija kritiski svarīgs faktors neatkarības iegūšanā, respektīvi, bez šī atbalsta 1918. gadā proklamēto Latvijas valsti nebūtu iespējams atjaunot.

Uzdevumi, lai sasniegtu augstākminēto mērķi, ir:

- 1) Īsi apskatīt ASV politikas Baltijas jautājumā vēsturi un Latvijas juridisko stāvokli pēc Otrā pasaules kara, kā arī dažus Latvijas un ASV attiecību vēstures jautājumus.
- 2) Izpētīt ASV politiku pret Baltijas valstīm un ASV ietekmi uz Latvijas neatkarības atgūšanas procesiem Atmodas pirmsākumos – no Čatokvas konferences 1986. gadā līdz 1989. gada sākumam (Reigana prezidentūras laikā).
- 3) Izpētīt ASV politiku pret Baltijas valstīm un ASV ietekmi uz Latvijas neatkarības atgūšanas procesiem no 1989. gada sākumam līdz pat Latvijas neatkarības deklarācijai 1990. gadā 4. maijā.
- 4) Izpētīt ASV politiku pret Baltijas valstīm un ASV ietekmi uz Latvijas neatkarības atgūšanas procesiem no 1990. gada 4. maija līdz 1991. gada 2. septembrim, kad ASV atzīst Latvijas neatkarību

Darba hronoloģiskās robežas ir no 1986. gada 15. septembra līdz 1991. gada 2. septembrim. Robežas izvēlētas šādas, jo 1986. gada 15. septembrī Jūrmalā notika slavenā Čatokvas starptautiskā konference, kurā ASV pārstāvis Džeks Metloks publiski paziņoja, ka ASV nekad nav atzinusi Baltijas valstu nelikumīgo iekļaušanu PSRS. Šāds paziņojums radīja jaunu aktualitāti Baltijas jautājumā un ASV-PSRS attiecībās. Savukārt 1991. gada 2. septembrī ASV atzina Latvijas valsts neatkarību, tādējādi galīgi noslēdzot ASV un Latvijas dialogu par Latvijas neatkarības atjaunošanu. Taču pirmajā nodaļā tiks apskatīta šo notikumu priekšvēsture, kura neiekļaujas apskatāmajā periodā, taču ir absolūti neiespējami pētīt ASV ietekmi uz 1986. -1991. gada notikumiem Latvijā, ja netiek pievērsta uzmanība šīs ietekmes cēloņiem un iemesliem.

Katram no definētajiem uzdevumiem tiks veltīta viena nodaļa, kas tālāk tiks sadalīta apakšnodaļās pēc nozīmīgākajiem problēmjautājumiem. Pirmajā nodaļā tiks

izskatīta ASV nostāja attiecībā pret Latvijas okupāciju 1940. un Latvijas teritorijas inkorporāciju PSRS un šīs nostājas nozīme un vēsture Aukstajā karā. Otrā nodaļa vēstīs par ASV ietekmi Trešās atmodas sākšanas procesiem un tās oficiālo attieksmi pret Trešās atmodas aktīvistiem Latvijā un trimdas latviešiem. Trešajā nodaļā būs aprakstīta ASV Baltijas politikas izmaiņas un to realizācija, latviešu neatkarības centieniem pieaugot un Latvijas tūlītējas neatkarības atjaunošanas iespējai palielinoties, savukārt ceturtajā nodaļā tiks runāts par ASV ietekmi uz Trešās atmodas noslēgumu un atjaunoto Latvijas valsti kā reāliju.

Izmantoto avotu apskats

1. Npublicētie avoti

Galveno maģistra darba bāzi veido npublicētie avoti, kas atrodas Latvijas Valsts vēstures arhīvā (LVVA) un Latvijas valsts arhīvā (LVA).

No LVVA dokumentiem plaši izmantots ilgstoši pētniekiem nepieejamā 293. fonda (Latvijas sūtniecība Vašingtonā) 1. apraksta dokumenti, kuri satur Latvijas sūtniecības Vašingtonā saraksti ar ASV Kongresu, Valsts departamentu, prezidenta administrāciju, kā arī ASV presi un privātpersonām.³ Īpaši nozīmīga dokumentu grupa ir Kongresa rezolūciju kopijas, kā arī sūtniecības sarakste ar atsevišķiem kongresmeņiem, kas aktīvi atbalstīja Baltijas valstu intereses, taču minētajā fondā atrodama arī informācija par sūtniecības apstākļiem, veidiem, kā tās darbinieki turpināja cīnīties par Latvijas neatkarības eventuālo atjaunošanu, kontaktiem ar latviešu trimdas organizācijām un šo organizāciju lomu. Informācija pamatā atrodama oficiālu dokumentu kopiju, kā arī korespondences formā, taču atrodami arī izgriezumi no preses, dažādi uzsaukumi, Kongresa izdevumi utt. Kopumā minētais fonds sniedz precīzu informāciju par sūtniecības darba specifiku ASV un tās lomu Latvijas okupācijas neatzīšanas politikas uzturēšanā ASV un Latvijas neatkarības atjaunošanā, tāpat arī par latviešu trimdas organizāciju un ASV oficiālo struktūru paziņojumiem un rīcību Baltijas sakarā.

Šie dokumenti arī atspoguļo Latvijas sūtniecības Vašingtonā darbības režīmu, tās iesaistīšanos politiskajā cīņā par Latvijas okupācijas neatzīšanas politikas uzturēšanu. Dokumenti apliecina sūtniecības starpniecību starp trimdas latviešu organizācijām no vienas puses un ASV administrāciju un Kongresu no otras puses. Tāpat arī sūtniecība vāca un saglabāja informāciju par ASV politisko attieksmi pret Baltijas valstīm.

No LVA dokumentiem izmantots 2197. fonda (Minsteres latviešu informācijas birojs) 1.-v apraksts⁴ un 290. fonda (LPSR Augstākā padome) 12. apraksts.⁵ 2917. fondā atrodams apjomīgs informācijas klāsts par ASV oficiālo politiku un attieksmi Baltijas valstu jautājumā, sākot no 1988. gada, kuru savācis trimdas latviešu informācijas birojs.

³ Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 293. f. (Latvijas sūtniecība ASV), 1. apr.

⁴ Latvijas Valsts arhīvs, 2197. f. (Minsteres informācijas biroja fonds), 1.-v. apr.

⁵ LVA, 290. f. (LPSR Augstākā padome), 12. apr.

Šajā fondā atrodami arī apskatāmajā periodā ASV iznākošās preses raksti, kuros runāts par Baltiju un ASV politiku attiecībā pret to, kopijas. Tāpat arī šajā fondā atrodama trimdas latviešu organizāciju savstarpējā un iekšējā korespondence, kā arī informācijas biroja veidotie informatīvie materiāli par ar notikumiem Baltijā un ASV, kuri aptver visu apskatāmo periodu. Tieši šie trimdas informācijas biroja savāktie un izplatītie materiāli piedāvā ļoti apjomīgu informācijas klāstu par ASV politiku apskatāmajā periodā.

Īpaši nozīmīgi ir tieši informatīvie materiāli, kuri aptver visu Rietumvalstu reakciju uz notikumiem Baltijā, piemēram, PBLA informatīvie materiāli, kuros atrodama informācija par ASV Kongresa rezolūcijām, oficiāliem un neoficiāliem ASV administrācijas paziņojumiem, kā arī par dažādu ASV sabiedrībā zināmu cilvēku izteikumiem. Tāpat arī minētais apraksts satur aculiecinieku ziņojumus par notikumiem Latvijā, kā, piemēram, par masu akcijām 1987. gadā Latvijā un 1989. gada „Baltijas ceļu”. Maģistra darbam ļoti noderīgas ir arī ASV valdības oficiālo dokumentu kopijas, kā arī kongresmeņu vēstules latviešu trimdas organizācijām, kas sniedz neatsveramu informāciju par ASV valdības ārpolitiku

290. (LPSR Augstākās padomes) fonda 12. aprakstā atrodami materiāli un dokumenti par politiskajiem notikumiem Latvijā un kontaktiem ar Rietumiem, ieskaitot ASV. Tāpat šajā sarakstā atrodama gan Augstākās padomes deputātu sarakste ar Latvijas iedzīvotājiem, gan arī ar ārvalstu interesentiem. Maģistra darbam vērtīgākie no šiem materiāliem neapšaubāmi ir sarakste ar ASV valsts struktūrām, kā arī deputātu personiskā sarakste ar ASV pārstāvjiem. Tā kā no šī fonda pamatā izmantota tieši privātpersonu korespondence, bieži jāņem vērā šo vēstuļu izteiktais subjektīvisms un fakts, ka to mērķis pamatā ir pārliecināt vēstules saņēmēju par kādu nepieciešamu politisku aktivitāti. Taču šis apraksts tiek lietots ļoti reti, tikai lai uzsvērtu kāda ASV kongresmeņa viedokli ASV politikas ietvaros.

2. Publicētie avoti

Maģistra darbā izmantot publicēto avotu grupu var iedalīt divās daļās:

- 1) Apskatāmā perioda politiķu un sabiedrisko darbinieku atmiņas un vēlāk uzrakstīti vēsturiski pārskati par apskatāmo periodu
- 2) Apskatāmajā periodā iznākošā prese gan Latvijas teritorijā, gan ASV

No pirmās grupas izmantotas vairākas Latvijas sabiedrisko darbinieku atmiņas – Daiņa Īvāna grāmata „*Gadījuma karakalps*”⁶ un Sandras Kalnietes „*Es laužu tu lauži mēs laužām viņi lūza*”⁷. Šie avoti gan ir sarežģīti izmantojami to pārliedzīgās emocionalitātes un bieža atsauču trūkuma, taču piedāvā ļoti detalizētu informāciju par norisēm Latvijā apskatāmajā periodā, tāpat arī par kontaktu veidošanos ar ASV struktūrām. Tāpat abu divu minēto darbu autori atradās vadošos amatos sabiedriskajās organizācijās, līdz ar to viņu rakstītie vēstures avoti piedāvā aculiecinieka sniegtu informāciju. Protams, jāņem vērā, ka šīs abas grāmatas ir atmiņu krājumi un nevar būt absolūti objektīvi, tāpat arī autoru ciešā iesaiste notikumos neizbēgami rada konkrētu skatupunktu, no kura situācija tiek vērtēta. Īpaši šajā ziņā jāizceļ Īvāna grāmata, kas parāda LTF vadītāja politisko skatījumu uz ASV politiku, tomēr šāds skatījums, kaut arī ne vienmēr objektīvs, tomēr sniedz noteiktu, konkrētu viedokli, un notikumu skaidrojumu, dodot iespēju salīdzināt to ar citiem viedokļiem. Tas nemazina abu darbu lielo vērtību un to plašās izmantošanas iespējas maģistra darbā, tieši dēļ plašās un unikālās informācijas, ko tie piedāvā, dēļ.

Tāpat izmantoti arī vairākas trimdas latviešu aktīvistu atmiņas, no kurām galvenotkārt jāmin Jāņa Riteņa „*Diplomātiskā cīņa par Latvijas Republikas suverenitātes atjaunošanu*”⁸. Arī šīs atmiņas ir relatīvi emocionālas taču reizē piedāvā neaizvietojamu ieskatu trimdas politiskajās aktivitātēs. Īpaši vērtīgs ir Jāņa Riteņa darbs, ņemot vērā, ka Ritenis ilgstoši vadīja Ministres informācijas biroju, tādējādi pats būdams ļoti labi informēts par notikumiem ASV politikā Baltijas jautājumā. Kopumā Ritenis samērā asi vērtē Rietumvalstu nevēlēšanos sniegt Latvijai konkrētu atbalstu un norāda, ka trimdas aktīvistiem nācās ieguldīt ļoti lielas pūles, lai panāktu vismaz kaut kādu atbalstu. Tāpat arī Ritenis atceras, ka Baltijas valstu problēmas bija pakārtotas lielajiem pasaules politikas notikumiem, tāpēc brīžiem bija nepieciešams regulāri „atgādināt par sevi”, lai panāktu Rietumvalstu atbalstu. Arī šis darbs piedāvā detalizētu informāciju par notikumiem starptautiskajā politikā, turklāt no cita – trimdas latviešu organizāciju – skatupunkta.

⁶ Īvāns, Dainis. *Gadījuma karakalps*. Rīga: Vieda, 1995.

⁷ Kalniete, Sandra. *Es laužu tu lauži mēs laužām viņi lūza*. Rīga: Jumava, 2000.

⁸ Ritenis, J. *Diplomātiskā cīņa par Latvijas Republikas suverenitātes atjaunošanu*. Rīga, izdevuma „Latvijas Vēsture” fonds, 1999.

Tāpat ļoti nozīmīgi avoti maģistra darbam ir ASV prezidenta Buša un viņa administrācijas pārstāvju atmiņas un vēlāk izdotās grāmatas par šo laiku. Visvērtīgākās maģistra darbam ir divas no tām – Džordža Buša (George H. W. Bush) un viņa padomnieka Brenta Skoukrofta (Brent Scowcroft) grāmata „*A World Transformed*”⁹ un ASV sūtņa Padomju Savienībā apskatāmajā periodā Džeka Metloka (Jack F. Matlock Jr.) „*Autopsy of an Empire: The American Ambassador’s Account of the Collapse of the Soviet Union*”¹⁰, taču noteikti jāpiemin arī Buša administrācijas valsts sekretāra Džeimsa Beikera (James A. Baker III) grāmata „*The Politics of Diplomacy: revolution, war and peace, 1989. – 1992.*”¹¹ un Buša administrācijas Aizsardzības sekretārs Roberta Geitsa (Robert M. Gates) grāmata „*From the Shadows: The Ultimate Insider’s Story of Five presidents and How They Won the Cold War*”¹². Šajos darbos Buša administrācijas pārstāvji piedāvā savas atmiņas un skatupunktu, kā arī savādāku notikumu interpretāciju. Īpaši vērtīgas, bez šaubām, ir tieši Buša atmiņas, kurās viņš, cita starpā, aizstāv savu ļoti piesardzīgo politiku Baltijas jautājumā, kura tiek ļoti kritizēta citās atmiņās. Arī Metloka grāmatā ir daudz maģistra darbam neaizstājamas informācijas par ASV un PSRS attiecībām un šo attiecību ietekmi uz Baltijas valstīm. Tāpat arī Metloka atmiņas piedāvā neaizvietojamu ieskatu politiskajās sarunās, kas norisinājās ASV vēstniecībā Maskavā – gan ar baltiešu pārstāvjiem, gan ar PSRS amatpersonām. Metloka unikālā pieredze un skatupunkts (esot ASV vēstniekam Padomju Savienībā) rada nedaudz savādāku skatījumu uz ASV politiku, nekā Buša administrācijas pārstāvju atmiņas – tā Metloks vietām norāda, ka Buša administrācija varētu būt izlēmīgāka un pieļaut mazāk politisku kļūdu.

Otrā izmantoto publicēto avotu grupa – preses izdevumi – darbā ir izmantoti salīdzinoši maz un tikai kādu politisko notikumu ilustrēšanai. Tas skaidrojams ar to, ka darbs veltīts ASV oficiālajai attieksmei pret Baltijas valstu neatkarības atgūšanas procesiem, nevis preses vai sabiedrības viedokļa pastiprinātai attēlošanai vai analīzei, jo

⁹ Bush, H. W. George. Scowcroft, Brent. *A World Transformed*. New York: Vintage Books, 1998

¹⁰ Matlock, Jack, F. Jr *Autopsy of an Empire. The American Ambassador’s Account of the Collapse of the Soviet Union*. New York: Random House, 1995.

¹¹ Baker, James, DeFrank, Thomas. *The Politics of Diplomacy: revolution, war and peace, 1989. – 1992*. New York: G.P. Putnam’s Sons, 1995.

¹² Gates, Robert. *From the Shadows: The Ultimate Insider’s Story of Five presidents and How They Won the Cold War*. New York: Simon&Schuster, 2007.

šāda tēma neiekļautos maģistra darba apjomā un ir pelnījusi pati savu, atsevišķu pētījumu. Tomēr darbā ir izmantoti raksti no vairākiem vadošiem ASV laikrakstiem – „*The Washington Post*”, „*New York Times*”, „*The Wall Street Journal*” un citiem. Kaut arī bija izņēmumi, šie laikraksti pamatā kritiski izturējās pret prezidenta Buša piesardzīgo politiku Baltijas jautājumos un atbalstīja baltiešu intereses, bieži ļoti asi kritizējot prezidentu un izvirzot dažādas hipotēzes par viņa darbības motīviem. Pamatā minētie laikraksti izmantoti tieši šīs tendences ilustrēšanai, tomēr dažviet tie izmantoti, lai atklātu argumentus, kādus Buša politiku atbalstoši žurnālisti lietoja, mēģinot pierādīt, ka ar atbalstu Baltijai nevajadzētu pārāk steigties.

Izmantota arī prese, kas iznākusi Latvijā Trešās atmodas laikā, pamatā laikraksti „*Atmoda*” un „*Padomju Jaunatne*”. Apskatāmajā periodā šie laikraksti bija vieni no brīvākajiem un daudz brīvāk rakstīja par Latvijas kontaktiem ar ASV – par ko daudzi citi laikraksti nerakstīja vispār. Pamatā šie raksti ņemti no visai noderīgā interneta „*Barikadopēdijas*” projekta. Tomēr arī šajā gadījumā prese izmantota pamatā, lai ilustrētu sabiedrībā valdošas tendences, vai citētu kādus oficiālus ārpolitiskus paziņojumus.¹³

3. Zinātniskā literatūra

Darbā izmantota arī vēsturiskā literatūra. Šajā gadījumā tie ir dažādi rakstu krājumi, kas veltīti tieši dažādām Trešās atmodas vēstures problēmām, kā LU akadēmiskā apgāda izdots rakstu krājums „*1990. gada 4. maija Latvijas Neatkarības deklarācija: starptautiskie un iekšpolitiskie aspekti*”¹⁴ Šis starptautiskas zinātniskas konferences rakstu krājums aptver visai plašu maģistra darbā apskatāmās problemātikas loku. Īpaši noderīgi maģistra darba izstrādei no šī krājuma ir Sandras Kalnietes un Jāņa Taurēna raksti par Rietumvalstu reakciju uz 4. maija notikumiem Latvijā, kā arī tālāku historiogrāfiju, kas pieejama par šiem notikumiem. Noteikti jāmin arī 2000. gadā Latvijas Zinātņu akadēmijas izveidotais rakstu krājums par šo pašu tēmu: „*4. maijs: Rakstu*

¹³ Barikadopēdija. Pieejams: http://www.barikadopedija.lv/raksti/%C2%ABAtmoda%C2%BB,_laikraksts (skatīts 04.05.2013.)

¹⁴ „1990. gada 4. maija Latvijas Neatkarības deklarācija: starptautiskie un iekšpolitiskie aspekti”. (Rakstu krājums) Rīga: LU akadēmiskais apgāds, 2011.

atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju”¹⁵. Šis apjomīgais izdevums ietver sevī ne tikai literatūru, bet arī avotus, taču tā kā literatūra no šī izdevuma maģistra darba izstrādei ir ievērojami noderīgāka, tad minēto rakstu krājumu var pieskaitīt pie literatūra. Nozīmīgi rakstu krājumi ir arī 1998. gadā izdotais „Latvijas Tautas fronte: Veltījums Trešajai atmodai un Latvijas Tautas frontes dibināšanas desmitgadei”¹⁶ un 2008. gadā izdotais krājums „Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš 1945. – 1991.”¹⁷ Visbeidzot, noteikti jāpiemin arī konkrēti Latvijas un ASV attiecībām veltītais rakstu krājums „Latvia and the USA: From Captive Nation to Strategic Partner”¹⁸ Protams, no katra krājuma visi raksti neatbilda maģistra darba tēmai, tāpēc šī vēstures literatūra nav lietota visā pilnībā. Tomēr, situācijā, kad diemžēl neeksistē neviens liels, apkopjošs vēstures darbs konkrēti par doto tēmu, minētā vēstures literatūra (kā arī vēl daži raksti žurnālā „Latvijas Vēsture”, kā arī Vēsturnieku komisijas rakstos) sniedz vērtīgu ieskatu minētā laikmeta problemātikā. Šiem rakstiem raksturīga lietišķa, pētnieciska pieeja, kā arī ļoti specifisku aspektu izcelšana un analizēšana katrā konkrētajā rakstā. Noteikti jāpiemin tādi autori kā Daina Bleiere, Pauls Raudseps, Jānis Taurēns. Minētie autori pamatā neitrāli vērtē ASV atbalstu, atzīmējot, ka tas, nenoliedzami bija nozīmīgs un brīžiem arī kritiski nepieciešams Baltijas valstu neatkarības atgūšanā, tomēr ASV bieži administrācija rīkojās lēni, neizlēmīgi un mēdza upurēt baltiešu intereses reālpolitisku apsvērumu dēļ. Pauls Raudseps, kurš vērtē ASV politiku viskritiskāk, pat atzīmē, ka Latvijas iedzīvotājiem būtu jāizjūt „zināms aizvainojums” pret prezidentu Bušu, kura politika bieži bija visai atturīga pret Baltijas valstīm.

Autori pamatā ir respektēti Latvijas un trimdas latviešu vēsturnieki, kuri cenšas apskatīt šo ļoti emocionālo laiku, ko paši ir piedzīvojuši, kā vēstures posmu, kurš ir jāpēta objektīvi, bez skaļiem epitetiem un pārlieku lielas emocionalitātes. Jāatzīst, ka šajā aspektā ir arī izņēmumi, turklāt, jo konkrētais rakstu krājums ir izdots agrāk, jo lielāka

¹⁵ „4. maijs. Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju”. (Rakstu krājums) Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 2000.

¹⁶ “Latvijas Tautas Fronte 1988. – 1991. Veltījums Trešajai Atmodai un Latvijas Tautas frontes dibināšanas desmitgadei.” (Rakstu krājums). Rīga: Jāņa sēta, 1998. 396. lpp

¹⁷ „Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš 1945 – 1991.” (Rakstu krājums) Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2008.

¹⁸ Auers, D. (ed.) Latvia and the USA: From Captive Nation to Strategic Partner. Riga: University of Latvia.

emocionalitāte un līdzības publicistikai tajā ir saskatāmas. Raksti, kas izdoti jau 21. gadsimtā mēdz būt lietišķāki (ar dažiem izņēmumiem, kā, piemēram, Sandras Kalnietes raksti) un neitrālāki, tomēr kopumā ieturot Latvijas neatkarībai labvēlīgu skatījumu (kas, bez šaubām, ir pilnīgi saprotams vēsturiskajā kontekstā).

1. Latvijas juridiskā situācija pēc Otrā pasaules kara un ASV politika Baltijas jautājumā

1.1. Latvijas neatkarības zaudēšana un ASV reakcija

1940. gadā Padomju Savienība okupēja Latviju, pārkāpjot starptautiskos līgumus un tiesību normas, arī starp Latviju un Padomju Savienību noslēgtos. Latvijas valsts suverenitāte tika iznīcināta, tās vadošie valstsvīri represēti un izveidota marionešu valdība, kas pilnībā pakļāvās Maskavas diktātam.

Daudzi Latvijas diplomāti atteicās atgriezties okupētajā Latvijā un turpināja darbu valstīs, kur bija akreditēti, atsakoties atzīt savas valsts nelikumīgo iznīcināšanu un turpinot pārstāvēt pēdējo likumīgo Latvijas valdību. Rietumvalstis, it īpaši ASV, asi nosodīja PSRS agresīvo rīcību un neatzina Baltijas inkorporāciju tās sastāvā, taču Otrā pasaules kara apstākļos ASV nebija gatava iesaistīties cīņā ar PSRS Baltijas dēļ.

Tas nenozīmē, ka ASV bija gatava pieņemt jebkādu Baltijas valstu likteni. Jau 1940. gadā, kad Latvijas okupācija sarežģītās politiskās situācijas un citu prioritāšu dēļ citās valstīs gandrīz netika pamanīta, ASV Valsts sekretāra (amats līdzvērtīgs ārlietu ministram Latvijā) vietnieks Samners Velless (Benjamin Sumner Welles) 23. jūlijā paziņoja, ka ASV neatbalsta Latvijas, kā arī Lietuvas un Igaunijas, inkorporāciju PSRS, pēc tam, kad tajās bija izveidotas marionešu valdības.¹⁹ Šajā deklarācijā Velless solidarizējās ar Baltijas valstīm, norādot, ka tām ar ASV vienmēr ir bijušas labas attiecības: „*Kopš tās dienas, kad šo republiku tautas pirmo reizi ieguva savu pastāvību un demokrātisku valsts iekārtu, Savienoto Valstu tauta ar dziļu un simpātisku interesi ir sekojusi to pastāvības apbrīnojam progresam...*”²⁰ Starptautiskajā politikā šai deklarācijai bija liela nozīme; vēstures literatūrā pat tiek izvirzīta ideja, ka tieši šī deklarācija (nevis trīs gadus vēlākie paziņojumi Teherānas konferencē) ir likusi pamatu vēlākajai ASV deklarētajai Baltijas valstu vardarbīgās inkorporācijas PSRS neatzīšanas politikai.²¹

¹⁹ Taurēns, J. Baltijas valstu statusa problēma PSRS un Rietumu sabiedroto attiecībās. Latvijas Vēsture, 2003. gada 2. (50.) nr, 64. lpp.

²⁰ ASV Valsts sekretāra vietnieka Samnera Vellesa (Welles) parakstītā deklarācija Baltijas valstu aneksijas sakarā. Pieejams: <http://www.historia.lv/alfabets/L/la/okupac/dokumenti/1940.07.23.veless.htm> (skatīts 12.03.2013.)

²¹ Grava-Kreituse, I., Feldmanis, I., Goldmanis, J., Stranga, A. Latvijas okupācija un aneksija. 1939. – 1940. Dokumenti un materiāli. Rīga, 1995. 554. lpp

Tomēr jau 1941. gada 14. augustā ASV prezidents F. D. Rūzvelts (kopā ar Lielbritānijas premjerministru Čērčilu) parakstīja Atlantijas hartu²², kura atzīst katras tautas tiesības izraudzīties sev vēlamāko pārvaldības formu; tāpat arī abi valstsvīri izteica gatavību atjaunot suverēnās tiesības tām valstīm, kurām tās ar varu atņemtas. Kaut gan nav noliedzams, ka Atlantijas harta bija acīmredzami politiski vērsta tieši pret nacistisko Vāciju, šāds dokuments nāca par labu arī Baltijas valstīm.

Diemžēl arī PSRS pievienojās Atlantijas hartai, taču atteicās atzīt Baltijas valstu okupāciju kā tādu. Respektīvi, PSRS bija ar mieru sākt respektēt hartas principus tikai no 1940. gada, kad Latvija, Lietuva un Igaunija jau bija okupētas. Kā atzīmē amerikāņu vēsturnieks Viljams R. Luiss (William Rogers Louis), ASV nevēlējās atzīt šādu hartas interpretāciju, tomēr nevēlējās izdarīt papildus spiedienu uz Staļinu, kamēr viņš bija ASV sabiedrotais un karoja pret nacistisko Vāciju.²³

Kaut arī 1942. gada 1. janvārī 26 valstis, apliecinot atbalstu Atlantijas hartas principiem, pieņēma Vašingtonas jeb tā saukto Apvienoto Nāciju deklarāciju, grūtās politiskās situācijas un smagā kara dēļ Latvija nesaņēma lielu atbalstu. Tas arī būtu saprotams, ņemot vērā, ka šajā laikā Latvijas teritorija jau atradās Vācijas kontrolē un bija grūti paredzēt ne tikai Latvijas nākotni, bet arī Otrā pasaules kara iznākumu. To parāda fakts, ka 1942. gada 4. janvārī Latvijas sūtnis Vašingtonā A. Bīlmanis izteica Latvijas gatavību pievienoties Atlantijas hartai, tomēr atbildi nesaņēma.²⁴ Kaut arī ASV no paša Latvijas okupācijas sākuma bija izteikusi nosodījumu PSRS un atbalstu Latvijai, tomēr ir arī skaidrs, ka pasaules kara apstākļos Latvijas okupācijas problēma nebija tik aktuāla, kā Latvijas diplomātiem gribētos. Ņemot vērā, ka ASV šajā laikā pašas bija nonākušas smagā kara stāvoklī ar Japānu, būtu arī nereālistiski prasīt, lai tā pašlaik risinātu Latvijas problēmas.

Tomēr nevar apgalvot, ka atbalsta no ASV Latvijai vispār nebija. Kaut arī, kā atzīmējis Pauls Raudseps, ASV acīs Latvija tolaik bija ideāls piemērs mazai, tālai valstiņai, par

²² Atlantijas harta. Pieejams: [<http://www.occupation.lv/#!/en/eksponats/05164>] (skatīts 29.01.2013.)

²³ Louis, William R. *More adventures with Britannia*. London: 1998. p. 224.

²⁴ Zunda, A. Baltijas valstis un Lielbritānija Otrā pasaules kara gados 1939. – 1945. Pieejams: http://www.arhivi.lv/sitedata/ZURNALS/zurnalu_raksti/75-82-VESTURE-Zunda.pdf (skatīts 02.02.2013.)

kuru neviens neko nezina un kurā ASV nav nekādu interešu,²⁵ tomēr brīdī, kad Lielbritānija jau apsprieda iespējamo Latvijas okupācijas atzīšanu (pēc Hitlera uzbrukuma PSRS), tikai amerikāņu valdība un Rūzvelta administrācija iebilda pret Baltijas valstu okupāciju un panāca, ka 1942. gada britu-amerikāņu un padomju līgumā netika ietverta Baltijas valstu okupācijas atzīšana.²⁶ Jāatzīmē, ka Lielbritānijas pārstāvji jau bija gatavi atzīt Baltijas valstu nelikumīgo inkorporāciju PSRS un no ASV šādā situācijā neviens negaidīja atbalstu šīm mazajām valstīm, ar kurām ASV nesaistīja nekādi līgumi un saistības. Tomēr līguma slēgšanas laikā prezidents Rūzvelts un jau iepriekš minētais Valsts sekretāra vietnieks Samners Velliss, tiekoties ar britu pārstāvjiem, paziņoja, ka ASV neatbalstīs britu ieceri par Baltijas valstu okupācijas atzīšanu.²⁷

1943. gada 19. oktobrī Maskavas konferencē (kurā Padomju Savienības un Lielbritānijas ārlietu ministri, kā arī ASV Valsts sekretārs apsprieda Eiropas politisko sadalījumu pēc Otrā pasaules kara). ASV politiku šajā jautājumā parāda prezidenta F.D. Rūzvelta attieksme. Rūzvelts gan nosodīja PSRS veikto Baltijas okupāciju, taču atļāva ASV Valsts sekretāram Kordelam Halam (Cordell Hull) pavēstīt Staļinam, ka ASV nekaros Baltijas valstu dēļ un cer, ka Staļins sapratīs, ka Padomju Savienības tēlam nāktu par labu, ja Baltijas valstis tiktu „atlaistas brīvībā”.²⁸ Kaut arī šāds teksts izklausās galēji cinisks, ir jāatceras, ka F. D. Rūzvelts savas darbības laikā ir vairakkārt paudis politisko ideālismu, ko, iespējams, daži pat dēvētu par naivumu. Ļoti iespējams, ka Rūzvelts tiešām pieļāva iespēju, ka PSRS varētu labprātīgi atteikties no Baltijas valstīm. Prezidenta labajai gribai par labu liecina arī fakts, ka viņš bija nolēmis pēc kara pie šīs tēmas atgriezties, un tikai

²⁵ Raudseps, P. *The Long Vigil: US-Latvian relations*. In: Auers, D. (ed.) *Latvia and the USA: From Captive Nation to Strategic Partner*. Riga: University of Latvia. p. 33.

²⁶ Turpat, p. 37.

²⁷ Manteniņš, M. u.c. Franklin D. Roosevelt and the Formation of the Modern World. Pieejams: http://books.google.lv/books?id=ti9S3E5sBJAC&pg=PA5&lpg=PA5&dq=maris+mantenieks+roosevelt&source=bl&ots=a-AnISZe7V&sig=BfxDVSkV7Uzee8bcvhHVvxFzueI&hl=lv&sa=X&ei=Qp0_UdLZE4nrswauyIHgDA&ved=0CDQ6AEwAQ#v=onepage&q=maris%20manteniņš%20roosevelt&f=false (skatīts 12.03.2013.)

²⁸ Dallek, Robert. *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy 1932. – 1945*. Pieejams:

[http://books.google.lv/books?id=xTKvo-cXv3EC&pg=PA421&lpg=PA421&dq=Hull+moscow+roosevelt&source=bl&ots=HNmaEWIQBE&sig=aRzEeoTMZ6E2F-SBXgwc2D0K75o&hl=lv&sa=X&ei=TtL_UKfEN8TIsga44oCQBA&ved=0CFAQ6AEwBg#v=onepage&q=Hull%20moscow%20roosevelt&f=false] (skatīts 23.01.2013.)

viņa nāve 1945. gadā pārvilka svītru šiem nodomiem.²⁹ Turklāt, iespējams arī, ka šāds paziņojums no Rūzvelta puses bija paredzēts tikai, lai „iemidzinātu Staļina modrību” un radītu labvēlīgu augsni vēlākai mudināšanai uz tautas nobalsošanu Baltijas valstīs par palikšanu PSRS sastāvā. Protams, vai tā bija, mēs nevaram vairs uzzināt, jo Staļins noraidīja jebkādu plānu par šādu balsošanu.³⁰

1943. gadā no 28. novembra līdz 1. decembrim norisinājās Teherānas konference, kurā aci pret aci tikās ASV un PSRS līderi, respektīvi, Rūzvelts un Staļins. ASV prezidents pirms konferences bija paziņojis, ka runās arī par Baltijas valstīm. Šī tēma arī tika pacelta, taču Staļins atteicās to apspriest, apgalvojot, ka Baltijas valstis esot pievienojušās PSRS pēc savas brīvas gribas un šo statusu nav iespējams mainīt. Šajā brīdī ASV (un arī Lielbritānijai) bija ļoti svarīga padomju puse kā sabiedrotie karā pret Hitleru, tāpēc jāatzīst, ka aktīva iniciatīva atgriezties pie šīs tēmas vairs netika novērota.³¹ 1. decembrī, neformālā sarunā ar Staļinu, Rūzvelts piekāpās un paziņoja, ka ASV gan nevar atzīt Baltijas valstu inkorporāciju PSRS, tomēr nedomā karot šo valstu dēļ. Šo brīdi var nosaukt par Baltijas valstu okupācijas neatzīšanas politikas (pie kuras ASV vēlāk konsekventi turējās visu PSRS pastāvēšanas laiku) noformulēšanas brīdi. Ir jāatzīst, ka šajā brīdī ASV būtībā pieņēma Latvijas teritorijas inkorporāciju PSRS kā notikušu faktu, kaut arī pauda savu nosodījumu. Taču ņemot vērā, ka ASV nebija saistīta ar nekādiem konkrētiem līgumiem starp Latviju un ASV, kas uzliktu par pienākumu atbalstīt otru pusi ar visiem līdzekļiem, ir grūti pārņemt ASV prezidentam šo lēmumu.

Jaltas konferencē, kura norisinājās 1945. gadā Baltijas valstu jautājumam pieskārs vien tādā aspektā, kas skāra ANO izveidi. ASV neatkāpās no savas Baltijas okupācijas neatzīšanas politikas, taču piekrita faktam, ka Austrumeiropa nonāk padomju kontrolē, lai nodrošinātu padomju līdzdalību ANO. Jaltas konferencē dominēja vēlmes izbeigt karu pēc iespējas ātrāk, tāpēc arī, ļoti iespējams, šāda atturīga attieksme pret visu, kas varēja izraisīt jaunu konfliktu.

²⁹ Hoopes, T and Brinkley, D *FDR and the Creation of the U.N.* Yale University Press, 2000 p 52.

³⁰ Raudseps, P. *The Long Vigil: US-Latvian relations.* In: Auers, D. (ed.) *Latvia and the USA: From Captive Nation to Strategic Partner.* Riga: University of Latvia. p. 38.

³¹ Teherānas konference. Rūzvelts un Staļins par Baltijas valstīm. Pieejams [http://www.lituanus.org/1968/68_2_03Doc2.html] (skatīts 06.02.2013.)

Visbeidzot, Potsdamas konferencē (1945.), kurā tika nostiprināta pēckara kārtība, Latvijas liktenis izšķīrās galīgi. Jaunais ASV prezidents Harijs S. Trūmens (Harry S. Truman), kaut arī joprojām atbalstīja neatkarīgas Latvijas ideju un neatzina okupāciju, tomēr nebija gatavs uz jaunu pasaules karu Austrumeiropas dēļ. Un, kā Staļins ar savu rīcību jau bija apliecinājis, tikai karš liktu viņam atteikties no Baltijas valstīm. Jau 1945. gada pavasarī, Sarkanajai armijai atkārtoti okupējot Baltiju, padomju okupācija visās trīs Baltijas valstīs, ieskaitot Latviju, tika atjaunota.

Pēc Otrā pasaules kara ļoti svarīga izrādījās bēgļu problēma. PSRS pieprasīja Rietumvalstīm izdot tās pilsoņus, kas bija devušies bēgļu gaitās. Daļēji tas arī tika izpildīts: aptuveni 1.1 miljons cilvēku, tika izdoti PSRS un nonāca Gulaga nometnēs, kur vairākums no viņiem aizgāja bojā. Latviešu bēgļus no šāda likteņa paglāba tikai ASV uzturētā okupācijas neatzīšanas politika, saskaņā ar kuru latviešu bēgļi nebija PSRS pilsoņi.

Var secināt, ka ASV patiesi atbalstīja Latvijas neatkarību šajā vēstures posmā un atkārtoti to deklarēja. Tomēr šis atbalsts nebija tik liels, lai turpinātu Otrā pasaules karu, vai uzsāktu jaunu pasaules karu, karojot pret PSRS, lai atbrīvotu Baltijas valstis. Pat ja prezidenti Rūzvelts un Trūmens būtu gatavi likt savai valstij nest šādu upuri, ar ko viņi to pamatotu amerikāņu tautai? Kā lai demokrātiskā valstī pierāda parastiem cilvēkiem, kurus politika neinteresē, ka viņiem, tikko pēc smaga kara ar daudziem kritušajiem, ir jādodas vēlreiz riskēt ar savām dzīvībām, jo kaut kur uz pasaules tiek nelikumīgi okupētas valstis, par kurām viņi pat nav dzirdējuši? Sabiedrības sašutums būtu liels un ļoti maza iespējamība, ka šāds plāns izdotos, ņemot vērā, ka starpkaru Latvijas (un arī citu Baltijas valstu) tuvredzīgā neitralitātes politika nebija uzlikusi nekādas saistības nevienai Rietumvalstij aizstāvēt Latviju kādas kaimiņvalsts agresijas gadījumā. Tomēr ASV neatteicās no Baltijas valstīm pavisam, jo tieši šajā periodā radās t.s. neatzīšanas politika, saskaņā ar kuru ASV nekad neatzina Baltijas valstu okupāciju un inkorporāciju PSRS, un ļāva turpināt darbību Latvijas Republikas ārlietu dienestam, kas atradās ASV, atzīstot to par vienīgo likumīgo Latvijas pārstāvi, kā arī paglāba latviešu bēgļus no izdošanas PSRS un tai sekojošām represijām. Var apgalvot, ka ASV valdība šajā laikā patiesi centās izdarīt visu, kas bija tās spēkos, pat par spīti faktam, ka ASV sabiedrotais Lielbritānija jau 1942. gadā bija gatavs atzīt Baltijas valstu inkorporāciju PSRS. Pastāv

viedokļi, ka rīkojoties gudrāk, palīdzība Baltijas valstīm varēja būt lielāka – piemēram, Henrijs Kisindžers norāda, ka ASV tā vietā, lai noraidītu padomju piedāvājumus 1942. gada līgumā, varēja izvirzīt pretpiedāvājumus, piespiežot PSRS (cita starpā) saglabāt Baltijas valstu neatkarību.³² Tas netika darīts. Tomēr šis vērtīgais padoms ir dots krietni vēlāk, kad Aukstā kara apstākļos ASV bija pietiekami iepazinusi padomju diplomātiju un veidus, kā panākt līgumus ar padomju pusi. Otrā pasaules kara gados gan pati situācija, gan arī ASV diplomātu pieredze bija citādāka – diplomātiskā prakse varēja likt domāt, ka sarunas ar totalitāro, komunistisko PSRS režīmu ir bezjēdzīgas; šis režīms nekad nepiekrīta kompromisam, kā arī nesteidzās pildīt savas saistības.

1.2. ASV politika Baltijas jautājumā no 1945. līdz 1986. gadam

Pēc Otrā pasaules kara drīz kļuva skaidrs, ka padomju agresīvā un ultimātīvā politika neļauj saglabāt sabiedroto attiecības ar Rietumu demokrātijām, galvenokārt ar ASV. Amerikāņu politiķiem nācās atzīt, ka Otrā pasaules kara gados radītais mīts par Staļinu - „labo tēvoci Džo” bija politisku apstākļu un prasību diktēts un absolūti neatbilda patiesībai. Nebija iespējams ilgstoši saglabāt mieru pasaulē, ja nācās saskarties ar padomju bezkompromisa pieeju politikai, agresīvo retoriku un absolūto cilvēktiesību trūkumu. Tas, savukārt, radīja pretreakciju no ASV - vienīgā demokrātiskās pasaules spēka, kas varēja nostāties pret PSRS. Viens no daudziem pamatojumiem šai pretreakcijai bija arī Baltijas valstu okupācija un šīs okupācijas neatzīšanas politika, kura bija noformulēta jau Otrā pasaules kara laikā.

Laikā, kad ASV un PSRS bija sabiedrotie, latviešu emigrantiem bija jābaidās, ka var drīzumā notikt kāda konference, kurā abas minētās puses labi saprastos, vai noslēgts kāds līgums starp sabiedrotajiem, ASV varētu atkāpties no Baltijas valstu okupācijas neatzīšanas politikas.³³ Kaut arī ASV līdzšinējā ārpolitika nebija devusi nekādu iemeslu domāt, ka šāda atkāpšanās no principiem būtu iespējama, tomēr ir saprotams trimdas latviešu uztraukums, jo bija skaidrs, ka ASV ir vienīgais politiskais spēks, kas aktīvi

³² Kisindžers, H. Diplomātija. Rīga, 2001. 414. – 415. lpp.

³³ Sprūdžs, A. Stimsona doktrīna un Baltijas valstis. Pieejams:

[<http://www2.lib.uchicago.edu/~was2/sprudz/12.htm>] (skatīts 29.01.2013.)

iestājas par Latvijas okupācijas neatzīšanu un ir pietiekami ietekmīgs, lai dotu cerību, ka šīs politikas rezultātā kādreiz nākotnē varētu atjaunoties Latvijas valsts. Taču, sākoties Aukstajam karam, kļuva skaidrs, ka jau iepriekš mazticamā ASV atteikšanās no Baltijas valstu okupācijas neatzīšanas politikas ir kļuvusi neiespējama.

Kā norāda Ādolfs Sprūdžs, pazīstams latviešu trimdas vēsturnieks, Latvijas okupācijas neatzīšanas politika būtībā balstījās uz Stimsona doktrīnu – starptautisko tiesību koncepciju, kas „uzliek par pienākumu valstij, kas to pieņēmusi kā morālu vai tiesisku saistību, uzturēt diplomātiskās attiecības ar cietušo valsti (jeb – ja cietušā valsts pilnīgi okupēta – ar trimdā eksistējošiem likumīgajiem valsts varas orgāniem) un neatzīt nelikumīgā okupanta pretenzijas uz šīs valsts diplomātisko interešu pārstāvēšanu starptautiskajā forumā. Visi noslēgtie līgumi neatzinējas un cietušās valsts starpā joprojām patur savu likumīgo spēku.”³⁴ Stimsona doktrīna bija radīta jau 1932. gadā, kad Japānas armija okupēja Ķīnai piederošo Mandžūriju. ASV tajā laikā cīnījās ar iekšpolitiskām problēmām – Lielo depresiju – tāpēc prezidents Herberts Hūvers (Herbert C. Hoover) nevēlējās iesaistīties militārās akcijās pret Japānu; viņš nevēlējās arī traumēt ASV šajā laikā jau tā vājo ekonomiku, nosakot embargo pret Japānu. ASV Valsts sekretārs Henrijs Stimsons (Henry L. Stimson) tomēr nevēlējās šo morāli jūtīgo jautājumu atstāt bez nekādas ievēribas, tāpēc 1932. gada 7. janvārī viņš nosūtīja notu gan Ķīnas, gan Japānas valdībām un šajā notā norādīja, ka ASV neatzīs ne šīs teritoriālas izmaiņas (Mandžūrijas pievienošanu Japānai), ne arī kādu miera līgumu, kas nākotnē tiktu slēgts starp Japānu un Ķīnu un saskaņā ar kuru Mandžūrijas pievienošana Japānai tiktu leģitimizēta.³⁵ Stimsona doktrīna radīja precedentu situācijai, ja kāda spēcīga valsts okupē citu, taču šajā brīdī ASV prezidents neredz par iespējamu iesaistīties karā ar agresorvalsti. Līdz ar to šo doktrīnu ASV pēc Otrā pasaules kara attiecināja arī uz Baltijas valstīm. Taču saskaņā ar šo doktrīnu, pastāv trīs neatzīšanas politikas izbeigšanas nosacījumi: 1) tā var beigties, ja okupētā teritorija tiek ilgstoši pārvaldīta bez konfliktiem un starptautiskām problēmām (noilgums); 2) ja cietusī valsts pati pieņem esošo situāciju un 3) ja starptautiskās sabiedrības vairākums atzīst okupētās teritorijas likumīgu

³⁴ Sprūdžs, A. Stimsona doktrīna un Baltijas valstis. Pieejams:

[<http://www2.lib.uchicago.edu/~was2/sprudz/12.htm>] (skatīts 29.01.2013.)

³⁵ Stimsona doktrīna. Pieejams: <http://courses.knox.edu/hist285schneid/stimsondoctrine.html> (skatīts 13.03.2013.)

piederību okupētājvalstij.³⁶ kara apstākļos nebija jābaidās par trešo punktu, taču pirmā un otrā punkta izpilde bija atkarīga no tā, kas bija palicis pāri no Latvijas valsts, respektīvi, tās ārlietu dienesta darbiniekiem, kas bija palikuši ASV un citās Latvijas okupāciju neatzīstošās valstīs.

Kaut arī Aukstais karš kā jauns globāls konflikts ir grūti vērtējams pozitīvi, tomēr šāds notikumu pavērsiens nāca par labu Latvijai un tās ārvalstu dienesta centieniem pievērst lielāku uzmanību Latvijas okupācijas apstākļiem un uzturēt dzīvu ideju par Latvijas valsts atjaunošanu. Šo dienestu apskatāmajā periodā ASV vadīja atpazīstami latviešu diplomāti. Dr. Alfrēds Bīlmanis, plaši pazīstams latviešu diplomāts un Latvijas ārlietu dienesta pēckara pirmais vadītājs, diemžēl jau 1946. gada 26. jūlijā mira, taču viņa darbu pārņēma Jūlijs Feldmans un pēc viņa nāves 1953. gadā – Arnolds Spekke (līdz 1970. gadam). Šie diplomāti gan nebija ar pilnām sūtņu tiesībām (jo viņus neiecēla amatā Latvijas valdība, bet gan sūtnis Lielbritānijā Kārlis Zariņš, kuram bija piešķirtas ārkārtējas pilnvaras īsi pirms okupācijas). Taču tomēr viņiem bija oficiāls, juridiski pamatots Latvijas Republikas pārstāvja statuss, kuru ASV Valsts departamenta amatpersonas arī attiecīgi novērtēja.³⁷ Tādējādi Latvijas ārlietu dienestam bija iespējas nepieļaut Latvijas okupācijas starptautisku atzīšanu cietušās valsts pasivitātes vai noilguma dēļ, nepārtraukti atgādinot par PSRS veikto nelikumīgo Latvijas okupāciju.

Aukstā kara apstākļos, ASV valdībā Latvijas pārstāvji atrada sapratni un atbalstu, ko meklēja. Tas labi parādās faktā, ka 1947. gadā ASV Valsts sekretārs Džordžs Māršals (George C. Marshall) uzskatīja par vajadzīgu ar savu parakstu apliecināt, ka neatzīšanas politika joprojām ir spēkā.³⁸ Nākamajā, 1948. gadā atbildot uz padomju mēģinājumu tiesiskā ceļā iegūt Baltijas valstu īpašumus ASV, ASV Valsts departaments paziņoja visu štatu gubernatoriem, ka šādas prasības ir nelikumīgas, pretrunā ar ASV valdības aizstāvēto Baltijas valstu okupācijas neatzīšanas politiku un tās nav vēlams pat apspriest.³⁹ 1951. gadā sākās „Amerikas Balsis” – Rietumu radiostacijas – regulāri raidījumi latviešu, lietuviešu un igauņu valodās. Šī radiostacija centās informēt

³⁶ Sprūdžs, A. Stimsona doktrīna un Baltijas valstis. Pieejams:

[<http://www2.lib.uchicago.edu/~was2/sprudz/12.htm>] (skatīts 29.01.2013.)

³⁷ Raudseps, P. *The Long Vigil: US-Latvian relations*. In: Auers, D. (ed.) *Latvia and the USA: From Captive Nation to Strategic Partner*. Rīga: University of Latvia. p. 33.

³⁸ Sprūdžs, A. *The Baltic States and American Policy*. 1940 – 1953. Louvain, 1953. p.90

³⁹ Turpat, p.101 - 102.

iedzīvotājus okupētajā Baltijā par politiskajiem apstākļiem un Rietumu atbalstu Baltijas valstu neatkarības idejai.⁴⁰

Baltijas valstu jautājums sāka ietekmēt arī ASV iekšējo politiku. Jau 1952. gadā Baltijas jautājums tika ietverts gan demokrātu, gan republikāņu partiju politiskajā platformā. Redzot baltiešu emigrantu politisko aktivitāti, aizvien vairāk senatoru un kongresmeņu sāka parādīties latviešu trimdas organizāciju rīkotos pasākumos. 1961. gadā tika nodibināta Apvienotā baltiešu-amerikāņu nacionālā komiteja (Joint Baltic American National Committee) jeb JBANC. Šī organizācija kļuva par nopietnu politisku spēku, kas aizstāvēja un lobēja Baltijas valstu intereses ASV.⁴¹ Losandželosā tika izveidota organizācija ar nosaukumu Baltieši par Kongresa rīcību Baltijas valstu atbrīvošanā (Balts for Congressional Action to Free the Baltic States), kuru vēlāk pārdēvēja par Baltiešu-amerikāņu brīvības līgu (Baltic-American Freedom League) jeb BAFL. Pastāvēja arī citas trimdas organizācijas, kuras darbojās arī ASV un Latvijas attiecību jomā, taču tikai JBANC un BAFL tas bija primārais uzdevums.

Arī ASV prezidenti atbalstīja Baltijas valstu, tātad arī Latvijas, tiesības uz brīvību no PSRS un neatkarību. Prezidents Trūmens norādīja, ka ASV nekad nav atzinusi Baltijas valstu vardarbīgo inkorporāciju PSRS un apsolīja, ka „mēs nekad neaizmirsīsim mūsu Baltijas draugus.”⁴² Tāpat arī nākamais prezidents Dvaitis Eizenhauers (Dwight D. Eisenhower) izteica atbalstu gan Baltijas valstīm, gan arī citām zem komunisma varas esošām valstīm, pasludinot trešo jūlija nedēļu par Nebrīvo nāciju nedēļu (Captive Nations Week).⁴³ Tas varētu likties kā nenozīmīgs un nomināls sasniegums, taču jāņem vērā, ka šādu oficiālu piemiņas dienu rīkošana nozīmēja, ka ASV oficiāli pasludina valstis, kuras atrodas zem komunistu varas par nebrīvām, tādējādi izvirzot kā morāles pienākumu tās eventuāli atbrīvot.

⁴⁰ Sprūdžs, A. Stimsona doktrīna un Baltijas valstis. Pieejams:

[<http://www2.lib.uchicago.edu/~was2/sprudz/12.htm>] (skatīts 29.01.2013.)

⁴¹ Celle, O. The Latvian Exile Community and USA-Latvia relations, In: Auers, D. (ed.) Latvia and the USA: From Captive Nation to Strategic Partner. Riga: University of Latvia. p. 63.

⁴² Message of President Harry S. Truman on June 14, 1952. Pieejams [http://www.letton.ch/lvx_asv2.htm] (skatīts 29.01.2013.)

⁴³ Latvijas Valsts vēstures arhīvs, (turpmāk LVVA) 293. f. (Latvijas sūtniecība ASV), 1.apr. 807. l. (ASV prezidenta un viceprezidenta ziņojumi...), 6.lpp

Tiesa, jāatceras, ka Baltijas valstu jautājumu būtu grūti nosaukt par nozīmīgu un bieži pieminētu jautājumu ASV. Tas labi parādās vēstulēs, ko Latvijas sūtniecība ASV saņēma šajā laikposmā no ASV iedzīvotājiem – rodas iespaids, ka daudzi ASV iedzīvotāji ne tikai nav informēti par politisko situāciju Baltijas valstīs, bet sabiedrībā trūka informācijas pat par to, kur Latvija vispār atrodas un kāds ir tās ģeogrāfiskais novietojums. Piemēram, kāds ASV pilsonis Loids Prestons (*Lloyd W. Preston*) savā vēstulē ASV sūtniecībai interesējās, vai ir iespējams no Latvijas importēt dzīvus ziemeļbriežus.⁴⁴ Šādas vēstules apskatāmajā periodā sūtniecība saņēma lielā daudzumā. Protams, tas nav iemesls secināt, ka ASV sabiedrībā Baltijas jautājums bija pilnīgi vienaldzīgs, tomēr tas ļauj domāt, ka informācija par Baltijas valstu inkorporāciju PSRS sevišķi bieži masu mēdijos tomēr nenonāca.

Kā liels panākums apskatāmajā periodā vērtējams fakts, ka ASV Pārstāvju palāta izveidoja īpašu komiteju Pārstāvju palātas locekļa Čārlza Kerstena (*Charles J. Kersten*), lai izpētītu Baltijas valstu vardarbīgo inkorporāciju PSRS.⁴⁵ Komiteja veica tiešām apjomīgu darbu un nāca klajā ar plašu pētījumu par Baltijas valstu neatkarības iznīcināšanu⁴⁶, taču vislielākā nozīme bija tieši šīs komitejas oficiālajam statusam – pēc šāda rūpīga izskaidrojuma, kāpēc Baltijas valstu okupācija bija nelikumīga, būtu patiešām sarežģīti atteikties no Baltijas valstu okupācijas neatzišanas politikas.

Diemžēl Aukstā kara spriedzei pierimstot, starptautiskajā politikā parādījās arī Latvijas neatkarības eventuālajai atjaunošanai bīstamas tendences. Pēc Staļina nāves 1953. gadā un Hruščova politiskā „atkušņa” sākuma ASV parādījās idejas, ka iespējams normalizēt attiecības ar PSRS. Drīz šīs idejas pārauga diplomātiskās darbībās – 1957. gadā PSRS deva iespēju pirmajiem ASV pilsoņiem apmeklēt Rīgu. Šis piedāvājums tika izmantots, un tas liecināja par spriedzes atslābumu no ASV puses – kā arī papildus bažas trimdas latviešiem par to, kur tas varētu novest. 1964. gadā ASV un PSRS noslēdza konsulāru līgumu, saskaņā ar kuru Latvijas teritorija kļuva par daļu no teritorijas, kas atradās ASV ģenerālkonsulāta Ļeņingradā pārziņā. Kaut arī ASV ļoti uzmanīgi veidoja kontaktus ar

⁴⁴ LVVA, 293. f. 1.apr. 963. l. 69.lpp

⁴⁵ *Baltic States Investigation, Hearings Before the Select Committee to Investigate the Incorporation of the Baltic States into the U.S.S.R.* Pieejams [http://archive.org/stream/balticstatesinve01unit/balticstatesinve01unit_djvu.txt] (skatīts 29.01.2013.)

⁴⁶ Turpat

PSRS, lai netiktu pieļauta jebkāda juridiska atkāpšanās no neatzīšanas politikas principiem, šādas aktivitātes tomēr radīja zināmu satraukumu latviešu trimdas aprindās. Kā norāda P. Raudseps – radās pamatots jautājums, cik ilgi ASV atzīs valsti, kura eksistēja virtuāli, tikai savā pārstāvniecībā Vašingtonā?⁴⁷

Šādai situācijai nebija arī nekādu precedentu,⁴⁸ kas ļautu cerēt, ka ASV atzīšana turpinātos juridisku iemeslu dēļ. Respektīvi, vienīgais iemesls, kas atturētu ASV no Latvijas okupācijas atzīšanas bija tikai un vienīgi laba griba. Šāda nedrošība arī radīja satraukumu trimdas latviešu vidū.

Taču nopietns iemesls runāt par apdraudējumu Baltijas valstu okupācijas neatzīšanas politikai neradās līdz pat 1972. gadam, kad sarunās Maskavā ASV prezidents Ričards Niksons (Richard M. Nixon) un padomju līderis Leonīds Brežņevs nonāca pie slēdziena, ka nepieciešams vismaz apspriest risinājumu drošības un sadarbības jautājumu risināšanai Eiropā. Bija skaidri redzams, kāds būtu padomju eventuālais mērķis – panākt starptautisku atzīšanu savām pēckara robežām, kas nozīmētu Latvijas valsts idejas un cerības to kādreiz atjaunot, iznīcināšanu. Šādam risinājumam piekrita arī daudzi ietekmīgi politiķi Niksona administrācijā, no kuriem noteikti jāpiemin ASV Valsts sekretārs un pazīstamais autors Henrijs Kisindžers (Henry A. Kissinger).

Taču šajā laikā Latvijas sūtniecības aktivitāte ASV bija ievērojami pieaugusi, tāpat arī baltiešu emigrantu un Baltijas jautājuma kā Aukstā kara konflikta nozīme bija palielinājusies. Kopā ar Igaunijas un Lietuvas pārstāvniecībām, Latvijas sūtniecība jau kopš Otrā pasaules kara beigām bija izvirzījusi kā savu primāro uzdevumu uzturēt dzīvu ideju par Latvijas valsti un īstenoja to ar lobēšanas politikas palīdzību.⁴⁹ Arī tagad gan Baltijas valstu diplomātiskās pārstāvniecības, gan trimdas latviešu organizācijas uzsāka skaļu un apjomīgu protestu pret draudiem neatzīšanas politikai. Tā kā lobēšanas politika Baltijas jautājumā pamatā bija novērojama tieši ASV Kongresā, tieši šai instancei bija vislielākā loma politiskajā cīņā par Baltijas okupācijas neatzīšanas politikas saglabāšanu.

⁴⁷ Raudseps, P. *The Long Vigil: US-Latvian relations*. In: Auers, D. (ed.) *Latvia and the USA: From Captive Nation to Strategic Partner*. Riga: University of Latvia. p. 76.

⁴⁸ Raudseps, P. *The Long Vigil: US-Latvian relations*. In: Auers, D. (ed.) *Latvia and the USA: From Captive Nation to Strategic Partner*. Riga: University of Latvia. p. 76.

⁴⁹ Auers, D. *Salmon, Rissoles and Smoked Eel: The Latvian Legation in the Cold War*. In: Auers, D. (ed.) *Latvia and the USA: From Captive Nation to Strategic Partner*. Riga: University of Latvia. p. 55.

Par spīti šīm aktivitātēm, plānotā konference tomēr notika 1975. gadā Helsinkos, taču prezidenta Niksona vietā no ASV puses to apmeklēja nākamais prezidents Džerards Fords (Gerald R. Ford), kura politika bija baltiešiem draudzīgāka, kaut arī viņa administrācijā darbojās vairāki politiķi, kas bija darbojušies arī Niksona administrācijā un vēlējās uzlabot attiecības ar PSRS, ja arī tas prasītu baltiešu interešu upurēšanu. Arī iepriekšminētais ASV politiķis Henrijs Kisindžers, kas tika uzskatīts par „detentes” politikas (kompromisu pieejas ieviešanas attiecībās ar PSRS) nelokāmu aizstāvi un reālpolitiķi, kas gatavs upurēt Baltijas valstis, ja radīsies vajadzība, ieņēma Valsts sekretāra amatu Forda administrācijā – būdams ļoti nepopulārs baltiešu vidū.

Tomēr prezidents Fords neatkāpās no neatzīšanas politikas. 1975. gada 27. februārī Fords Ovālajā kabinetā pieņēma ASV baltiešu pārstāvjus, tādā veidā parādot, ka Baltijas jautājums viņaprāt joprojām ir gana svarīgs un netiks atstāts novārtā. Neatzīšanas politikas uzturēšanas skeptiķiem klātesot, prezidents Fords apliecināja, ka, kaut arī Helsinku konference ir paredzēta galvenotkārt, lai mierīgā ceļā nokārtotu robežjautājumus ar PSRS, tomēr tajā netiks atzītas nekādas robežu izmaiņas, kas norisinājušās nelegāli, pārkāpjot starptautiskos likumus.⁵⁰ Ļoti iespējams, ka ASV neatkāptos no saviem solījumiem arī bez trimdas baltiešu aktivitātēm, tomēr ir grūti noliedzams baltiešu organizāciju apņēmība izmantot visus pieejamos demokrātijas politiskos instrumentus, lai aizstāvētu neatzīšanas politikas un ASV atbalsta Baltijas valstu neatkarības atjaunošanā turpmāku pastāvēšanu. Voldemārs Korsts (trimdas latviešu organizācijas „Americans for Congressional Action to Free the Baltic States” vadītājs) pēc konferences sarakstē ar Latvijas sūtniecību ASV norādīja, ka „*vismaz līdz 1976. gadam nav ko baidīties, ka ASV varētu mainīt savu neatzīšanas politiku. Tomēr jāuzmanās no starptautiskām konferencēm, kuru noslēguma protokolos var tikt pievienoti tādi teksti kā „robežu neaizskaramība”*”⁵¹ Kā galveno pretinieku Latvijas inkorporācijas PSRS neatzīšanas politikai Korsts min Valsts sekretāru Henriju Kisindžeru, (jeb *Hansu Karlu Kisindžeru (Hans Karl Kissinger)*), kā viņu dēvē Korsts). Tāpēc Korsts norāda, ka pašlaik trimdas latviešu galvenais uzdevums ir mēģināt izdarīt spiedienu uz prezidentu Fordu (norādot, ka viņš nākošajās vēlēšanās var pazaudēt Baltijas izcelsmes amerikāņu

⁵⁰ Spilners, I. Mēs uzvarējām: Pasaules Brīvo Latviešu Apvienība Eiropas Drošības un Sadarbības Konferencē un daži citi laikmetīgi notikumi 1972-1986. Rīga: Elpa, 1998. 43.-44. lpp

⁵¹ LVVA, 293. f. 1.apr. 971. l. 24. lpp.

pilsoņu balsis, ja Kisindžers paliks amatā).⁵² Tieši šādu vēstuļu rakstīšanas kampaņu Korsts arī organizēja, atzīmējot, ka tā kā Kisindžeram jau tagad pietiek politisko nelabvēļu, arī šāds līdzeklis var palīdzēt.⁵³

Helsinki konference bija veltīta cilvēktiesību problēmām, līdz ar to tā iezīmēja nozīmīgu ASV attieksmes maiņu pret Baltijas problēmām – tagad Baltijas valstu okupācijas neatzīšana tika pamatota ne tikai ar Stimsona doktrīnu, bet arī ar cilvēktiesību pārkāpumiem PSRS. To veiksmīgi izmantoja arī trimdas latvieši (gan Latvijas sūtniecības ASV darbinieki, gan trimdas organizāciju pārstāvji), vēršot uzmanību uz to, ka tikai Baltijas valstu neatkarība varētu izbeigt sistemātiskos cilvēktiesību pārkāpumus okupētajās Baltijas valstīs.⁵⁴ Arī Helsinki procesa laikā Latvijas pārstāvniecība sagatavoja plašu memorandu, kurā uzsvēra, ka neatkarīga un neitrāla Latvija varētu nodrošināt „mieru, kārtību un cieņu pret likumību ne tikai saviem pilsoņiem” bet arī pārējām Baltijas reģiona valstīm.⁵⁵ Tika uzsvērtā un pozitīvi novērtēta arī Latvijas pirmskara neitralitāte.

Nākamā prezidenta Kārtera (James E. Carter) laikā par ASV oficiālo pozīciju Baltijas jautājumā jābažījās bija krietni mazāk, jo ņemot vērā lielo uzmanību, kādu Kārtera administrācija veltīja cilvēktiesību jautājumiem un PSRS veikto invāziju Afganistānā, nekāda attiecību uzlabošanās starp abām Aukstā kara pusēm nebija sagaidāma. Šajā apstākļi var saskatīt Helsinku konferences ietekmi, ko nekavējās izmantot arī Latvijas sūtniecība ASV, kuras vadītājs Anatols Dinbergs notā ASV Valsts sekretāram Siram Vensam (Cyrus R. Vance) vērsa papildus uzmanību uz Helsinku konferencē deklarēto lielo cilvēktiesību nozīmi un šo tiesību bēdīgo stāvokli PSRS inkorporētajā Latvijā.⁵⁶

Šī tendence pastiprinājās 1980. gadā, kad par ASV prezidentu kļuva pārliecinātais antikomunists Ronalds Reigans (Ronald W. Reagan). 1982. gadā Reigans pauda savu atbalstu Baltijas valstīm, pasludinot 14. janvāri par Baltijas Brīvības dienu. Nākošajā, 1983. gadā, prezidents Reigans pats iesaistījās Baltijas Brīvības dienu norisē, gan parakstot Baltijas Brīvības dienas proklamācijas, gan arī pats uzstājoties šajā pasākumā ar

⁵² Turpat

⁵³ LVVA, 293. f. 1.apr. 971. l. 24. lpp.

⁵⁴ Taurēns, J. Latvijas sūtniecība ASV un aukstā kara lielās politikas problēmas. Latvijas Vēsture, 2008. gada 1. (69.) nr., 114. lpp.

⁵⁵ LVVA, 293. f. 1.apr. 544. l. 115., 116. lpp.

⁵⁶ Turpat, 886. l. 96. lpp.

runu, kurā saistīja Baltijas jautājumu ar vienu tā laika svarīgākajiem ASV-PSRS attiecību jautājumiem – savstarpējo atbrūošanos.⁵⁷ Šajā pašā gadā Reigans arī atzīmēja, ka ir nepieciešams radīt Radio Brīvība regulāras pārraides latviešu, lietuviešu un igauņu valodās.⁵⁸ Tas norāda, ka Reigans un viņa administrācija piešķīra Baltijas jautājumam ievērojami lielāku nozīmi, nekā viņa priekšgājēji. Šāda politika deva Reiganam lielu atbalstu arī trimdas baltiešu vidū.

1985. gadā PSRS pie varas nāca Mihails Gorbačovs, kurš sāka apjomīgas reformas padomju režīmā. Kaut arī reformas bija plašas un visaptverošas, kā arī drīz vien ieguva Rietumu līderu simpātijas, Gorbačova plānos neietilpa Baltijas valstu neatkarības atjaunošana. Taču šoreiz trimdas baltiešiem nebija jāuztraucas par ASV iespējamo Baltijas valstu okupācijas atzīšanu, attiecībām ar PSRS uzlabojoties un parādoties jaunām dialoga iespējām starp abām lielvarām. ASV atbalsts Baltijas valstīm šajā sarežģītajā laikā tikai pieauga – jau šajā pašā 1985. gadā ASV Valsts departamentā tika izveidota speciāla vakance ierēdnim, kas ir atbildīgs par Baltijas valstu lietām (Baltic States Affairs), turklāt ASV nostāju ilustrē arī fakts, ka šis ierēdnis ietilpa nodaļā, kas nodarbojās ar Austrumeiropas valstu (nevis ar Padomju Savienības) lietām.⁵⁹ Taču publiski to parādīja ASV pārstāvja Džona Metloka (John F. Matlock Jr.) paziņojums 1986. gada starptautiskajā konferencē Jūrmalā (Čatokvas konference) ka ASV nekad nav atzinusi Latvijas valsts nelikumīgo inkorporāciju PSRS. Acīmredzams, ka Baltijas jautājums ASV bija kļuvis pietiekami svarīgs, lai no tā tik viegli neatkāptos un nepamestu Baltijas valstis likteņa varā.

Var secināt, ka, sākot jau no Otrā pasaules kara beigām, ASV diplomātiski ir konstanti atbalstījusi Baltijas valstu pastāvēšanas ideju, par spīti tam, ka šo valstu teritorijas bija nonākušas padomju okupācijā. Kaut arī ASV negrasījās sākt konfliktu, kas draudētu pārvērsties par Trešo pasaules karu, šo valstu dēļ, tomēr nevienu brīdi neviena ASV valdība neatzina PSRS tiesības uz šīm okupētajām teritorijām un ASV ļāva brīvi

⁵⁷ LVVA, 293. f. 1.apr. 806. l.

⁵⁸ Turpat, 810. l.

⁵⁹ Turpat

darboties baltiešus pārstāvošām organizācijām – gan iznīcināto valstu ārlietu dienestam, gan arī trimdas baltiešu organizācijām.

Laika gaitā šim atbalstam, attiecībām starp PSRS un ASV kļūstot arvien aukstākām bija tendence palielināties. Kaut arī dažbrīd (piemēram, Brežņeva „atkušņa” laikā) likās, ka ASV, reālpolitisku mērķu vadīta, atzīs Baltijas valstu okupāciju, tas nekad nenotika – iespējams, daļēji pateicoties baltiešu trimdas organizāciju un ārlietu dienesta aktivitātēm un lobēšanas politikai, ar kuru tika iegūts ievērojams atbalsts Kongresā. 1980. gadā, par ASV prezidentu kļūstot republikānim un stingras politikas pret PSRS piekritējam Ronaldam Reiganam, Baltijas jautājums ieguva jaunu aktualitāti – prezidents Reigans atkārtoti apliecināja, ka ASV ne tikai neatkāpsies no neatzīšanas politikas, bet arī atbalstīs eventuālo Baltijas valstu brīvības atgūšanu, to apliecinot arī Jūrmalas konferencē 1986. gadā. Nepārspīlējot var apgalvot, ka šajā laikā tieši ASV bija galvenais spēks, kas iestājās par Latvijas un arī pārējo Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu, tādējādi būdams šo valstu likumīgo pārstāvju galvenais un uzticamākais sabiedrotais.

2. ASV politika pret Baltijas valstīm un ASV ietekme uz Latvijas neatkarības atgūšanas procesiem 1986. – 1989. gadā.

2.1 Čatokvas konference Jūrmalā un tās nozīme Latvijas neatkarības atgūšanas procesos

1986. gada no 15. līdz 20. septembrim Jūrmalā norisinājās starptautiskā Čatokvas (Chautauqua) konference. Šī konference bija otrā no vairākām konferencēm Čatokvas konferenču sērijā, kuras norisinājās no 1985. līdz 1989. gadam un savu nosaukumu ieguva no Čatokvas institūta, kas sponsorēja un rīkoja konferences. Konferenci apmeklēja ASV un PSRS pārstāvji, lai atrisinātu politiskās problēmas savstarpējās attiecībās, kaut arī oficiāli tā bija paredzēta kā nepolitiska abu valstu sabiedrisko darbinieku tikšanās. Tās mērķis bija arī radīt dialogu ASV un PSRS vienkāršo iedzīvotāju starpā, un, lai tas tiktu sasniegts, konferencē varēja piedalīties arī ar politiku un sabiedrisko darbību nesaistīti abu valstu pilsoņi. Tāpat arī konferences norise tika translēta tiešraidē un to varēja brīvi noskatīties miljoniem ASV un PSRS iedzīvotāju. Priekš PSRS šāda pieeja bija pretrunā ar pirms Gorbačova pieņemto informācijas politiku un arī tagad tas bija īsts izaicinājums Gorbačova pieteiktajai „atklātības” (glasnostj) politikai.

Ļoti īpatnēja bija konferences norises vietas izvēle – Jūrmala, tātad okupētā Latvija, kuras vardarbīgā inkorporācija PSRS joprojām nebija atzīta no ASV puses. Tā kā konferences norises vieta bija PSRS puses piedāvāta, iespējams, tas pat bija mēģinājums „samierināt” amerikāņu pārstāvjus ar esošo situāciju (respektīvi, Baltijas piederību PSRS), ņemot vērā, ka arī Baltijas valstu jautājums bija viens no šajā konferencē apspriestajiem jautājumiem.

Lai norādītu, ka ASV netaisās atteikties no neatzīšanas politikas un neradītu nekādas šaubas par ASV oficiālo nostāju, šajā konferencē Džeks Metloks (Jack F. Matlock) - ASV prezidenta vecākais konsultants Padomju Savienības jautājumos – paziņoja, ka ASV joprojām neatzīst Latvijas vardarbīgo inkorporāciju Padomju Savienībā. Kaut arī tā bija sen zināma ASV politika, tomēr Metloka paziņojums izraisīja plašu ažiotažu, jo kļuva skaidrs, ka ASV netaisās Baltijas valstis upurēt tāpēc, ka PSRS Gorbačova laikā ir kļuvusi piekāpīgāka starptautiskajā politikā.

Šim paziņojumam bija liela ietekme uz Latvijas sabiedrību, jo konferences norise tika plaši atspoguļota masu mēdijos, arī Latvijā. Metloka paziņojums Padomju Latvijas presē, protams, tika aplūkots PSRS propagandas prizmā, attēlojot Metloku, cik iespējams negatīvi un pašu paziņojumu kā nesvarīgu otrā plāna izteikumu (*Un vēl šāds moments. Dž. Metloks, kas savus ievadvārdus teica latviešu valodā, referātā paziņoja, ka ASV valdība neatzīst Latvijas, Lietuvas un Igaunijas «pievienošanu Padomju Savienībai». Uz [...] jautājumu, vai 1940. gada 21. jūlija lēmumu par Latvijas iestāšanos PSRS vajadzēja saskaņot ar Vašingtonu, ASV prezidenta palīgs atbildēja, ka viņš savā runā ir tikai Izteicis fakta konstatāciju.*)⁶⁰ tomēr šie raksti saturēja informāciju par konferences norisi, tādējādi Latvijas sabiedrībai bija iespēja uzzināt arī amerikāņu puses viedokli. Daudziem tā bija pirmā informācija par to, ka vispār pastāv tāda Latvijas okupācijas neatzīšanas politika, kuru ASV uztur jau no Otrā pasaules kara.⁶¹

Kā norāda tā laika preses darbinieki, kaut arī Trešās atmodas fenomenu radīja daudzi faktori (kustības „Helsinki 86” aktivitātes, D. Īvāna un A. Snipa organizētā cīņa pret Daugavpils HES celtniecību, utt.), tomēr tieši Dž. Metloka paziņojums Čatokvas konferencē bija „varens impulss” Trešās atmodas attīstības procesiem.⁶² To atzīmē pat amerikāņu vēsturnieks Ross Makenzijs (*Ross Mackenzie*) savā grāmatā „When Stars and Stripes meets Hammer and Sickle”⁶³, kura veltīta Čatokvas konferencēm. Autors raksta: „Pati konferences norise vismaz kaut kādā veidā nāca par labu Latvijas neatkarības kustībai... Tā deva publisku balsi daudzu latviešu domām (*The very holding of conference contributed in at least some way to the development of the Latvian independence movement... It gave public voice to what many Latvians had been thinking.*)”⁶⁴ Kā atmiņās atceras vēlākie politiskie darbinieki, pēc šīs konferences daudzos pamodās „Čatokvas gars”, ar ko tiek domāta apzināšanās, ka ir iespējams publiski pateikt arī

⁶⁰ Īslīcis A., Ojārs L. Par svarīgāko tematu. *Padomju Jaunatne*. 1986. 17. septembris nr. 180 Pieejams: <http://www.barikadopedija.lv/raksti/547883> (skatīts 06.03.2013.)

⁶¹ Andrejs Cīrulis „Vai tas ir izdevīgi Latvijai” Pieejams:

http://www.barikadopedija.lv/raksti/Vai_tas_ir_izdev%C4%ABgi_Latvijai%3F (skatīts 05.03.2013.)

⁶² Turpat

⁶³ Mackenzie, R. *When Stars and Stripes meets Hammer and Sickle*. The Chautauqua. Conferences of Soviet-US relationships 1985. – 1989. Columbia: University of Virginia Press, 2006.

⁶⁴ Turpat, P. 191.

nedaudz vairāk, kā oficiālā padomju vara uzskata par vēlamu, un atklāsme, ka ASV politiski atbalsta Baltijas valstis un nav atteikusies no to atzīšanas.⁶⁵

Tāpat arī šajā konferencē bija iespēja piedalīties trimdas latviešu politikajiem aktīvistiem, kuriem bija arī iespēja satīties ar Latvijas iedzīvotājiem, neformāli ar tiem parunāties un pat dalīt ASV simboliku. Viens no šiem latviešiem – Mārtiņš Hildebrands – atceras, ka interese no Latvijas iedzīvotāju puses bija ļoti liela. Cilvēki sajuta, ka iestājas cits laikmets, un vairs nebaidījās iesaistīties sarunās ar Amerikas latviešiem. "*Jautājumi bija diezgan vienkārši: par dzīvi Amerikā, latviešiem Amerikā,*" atceras M.Hildebrands. "*Viens man pat jautāja, kā strādā ASV pensiju sistēma. Daudzi nāca mums klāt un teica, lai pasakām paldies Metloka kungam par viņa uzstāšanos.*"⁶⁶ Šādas aktivitātes bija visai bīstamas, jo, kā dažas dienas vēlāk ziņoja laikraksts „*The Washington Post*”, PSRS valsts iestādes esot brīdinājušas latviešu izcelsmes amerikāņus, kas apmeklēja konferenci, ka viņu atbalsts Latvijas neatkarībai „var radīt draudus viņu fiziskajai drošībai”,⁶⁷ taču draudu izpilde nesevoja – iespējams, PSRS vadība baidījās sabojāt attiecības ar ASV, apdraudot tās pārstāvjus konferences laikā.

Amerikāņu politiķi gan tik izšķirošu nozīmi šai konferencē nepiešķir. Kaut arī tiek atzīts, ka tai ir liela nozīme Latvijas neatkarības kontekstā, tomēr Aukstā kara saspīlējuma mazināšanas un atbrūošanās kontekstā tās panākumi vērtējami kā diezgan pieticīgi. Tiesa, amerikāņu vēsturnieku un politiķu vērtējums nav viennozīmīgs – jau minētais autors Ross Makenzijs atzīmē, ka, kaut arī oficiāli panākumi atbrūošanās jomā izpalika, tomēr tika sasniegts ne mazāk svarīgs mērķis – konference notika atklāti, tādējādi iesaistot sabiedrību un sabiedrisko domu politisko problēmu risināšanā. PSRS informācijas telpā tas bija pilnīgs jaunums un radīja apvērsumu cilvēku domāšanā.⁶⁸ Būtībā minētais amerikāņu vēsturnieks izdara līdzīgus secinājumus kā latviešu aktīvisti, kas paši piedalījušies šajos procesos.

⁶⁵ Andrejs Cīrulis „Vai tas ir izdevīgi Latvijai?” Pieejams:

http://www.barikadopedija.lv/raksti/Vai_tas_ir_izdev%C4%ABgi_Latvijai%3F (skatīts 05.03.2013.)

⁶⁶ Zirnīs, E. Čatokva iedrošināja atmodai. Diena. 2006. 15. septembris. Pieejams:

<http://www.diena.lv/arhivs/catokva-iedrosinaja-atmodai-12905596> (skatīts 06.03.2013.)

⁶⁷ Soviets Caution Latvian-Americans. The Washington Post. September 18, 1986. Pieejams:

http://articles.latimes.com/1986-09-18/news/mn-11288_1_soviet-union (skatīts 06.03.2013.)

⁶⁸ Mackenzie, R. When Stars and Stripes meets Hammer and Sickle. The Chautauqua. Conferences of Soviet-US relationships 1985. – 1989. Columbia: University of Virginia Press, 2006. P. 192.

Arī padomju puse nenoliedzami apzinājās šos procesus, kas PSRS saglabāšanai nemaz nebija vēlami. Taču ļoti iespējams, ka Gorbačovs šajā konferencē redzēja iespēju pārbaudīt savu ideju par atklātību (glasnostj) praksē, pierādot gan sev, gan arī Rietumiem, ka PSRS to spēj izdarīt. Par to liecina relatīvi (priekš PSRS standartiem) lielā padomju preses brīvdomība, rakstot par konferenci, kura pēc konferences tika nevis apslāpēta, bet gan pieņēmas spēkā. 1986. gada 19. septembrī „Padomju Jaunatnē” tika ievietots raksts, kurā tika kritizēta Bena Votenberga (Ben Votenberg) – radiostaciju „Brīvība” un „*Brīvā Eiropa*” runa, atzīmējot, ka „ (*Votenbergs*)...aizrunājās pat tiktāl, ka ciniski attaisnoja ASV aviācijas barbarisko atomuzbrukumu Hirosimai un Nagasaki. to motivējot ar amerikāņu vēlēšanos šādā veidā saglabāt padomju karavīru dzīvības.”⁶⁹ Taču aptuveni pēc gada šajā pašā laikrakstā tika publicēts raksts, kurā atkal tika skarta Votenberga runa, tika paskaidrota Votenberga doma – tā kā arī PSRS bija kara stāvoklī ar Japānu, Japānas kapitulācija, kas tika panākta ar Hirosimas un Nagasaki bombardēšanu, palīdzēja saudzēt arī padomju karavīru dzīvības. Pie tam rakstā tiek norādīts, ka ir izdota grāmata, kurā lasāmas visas Čatokvas konferencē teiktās runas un pat norādīta lapaspuse, kurā atrodas Votenberga runa.⁷⁰ Protams, Votenbergs tiek raksturots ļoti negatīvi, tiek pat apgalvots, ka „...par tik dižu melošanu Benam Votenbergam laikam maksā ļoti labi”⁷¹, tomēr lasītājam dota iespēja iepazīties ar Votenberga teikto nesagrozītā formā. Apskatāmā laikmeta padomju presē šādas detaļas ir bieži sastopamas (taču visi piemēri te netiks citēti, jo tiem trūkst tieša sakara ar darba tēmu) – un tās liecina, ka ne tikai Čatokvas konferences laikā, bet arī pēc tam drīkstēja diezgan brīvi runāt par konferenci un tajā teiktajām runām. Tātad konferences laikā notiekošais nebija pārsteigums PSRS vadībai, bet gan plānota politikas maiņa. Būtībā, Jūrmala un arī visa Latvija (tāpat kā pārējās Baltijas valstis) šajā laikā kalpoja par savdabīgu „pārbūves laboratoriju”.

Konference noslēdzās 1986. gada 20. septembrī. Atbrūņošanās jautājumā nekāds konkrēts progress nebija panākts, taču psiholoģiskais efekts, ko tā atstāja, bija milzīgs. Respektīvi, var apgalvot, ka pateicoties šai konferencē un tajā paustajam ASV atbalstam

⁶⁹ Koļesņikovs, B. Žurnālistu misija – tuvināt tautas. Padomju Jaunatne. 1986. 19. septembris. Pieejams: <http://www.barikadopedija.lv/raksti/112471> (skatīts 07.03.2013.)

⁷⁰ Cīrulis, A. Jūrmalas dialogu renesanse. Padomju Jaunatne. 1987. 21. augustā. Pieejams: <http://www.barikadopedija.lv/raksti/660226> (skatīts 07.03.2013.)

⁷¹ Turpat

Latvijas neatkarības eventuālajai atjaunošanai, Trešā atmodas procesiem tika dots liels atbalsts un zināms „dzinējspēks”, jo Latvijas iedzīvotāji uzzināja par ārzemju atbalstu un cerības atbrīvoties no PSRS totalitārā režīma kļuva pamatotākas un reālākas; tāpat arī palielinājās cilvēku personiskās brīvības sajūta, redzot, ka atkal kļūst iespējami sakari ar Rietumiem. Pirmo reizi PSRS – ASV attiecību vēsturē iepriekš nesagatavotiem PSRS iedzīvotājiem bija iespēja uzdot jautājumus gan ASV, gan PSRS pārstāvjiem, turklāt arī tiem, kuriem nebija iespējas piedalīties konferencē, vēlāk bija iespēja iepazīties ar tajā teiktajām runām. Turklāt, kaut arī ir ļoti ticams, ka Jūrmala tika piedāvāta kā konferences vieta cerībā, ka ASV pārstāvju ierašanos tajā būs iespējams iztulkot kā Latvijas vardarbīgās inkorporācijas Padomju Savienībā atzīšanu, ASV delegācijas pārstāvis Džeks Metloks paziņoja, ka ASV joprojām nav atzinusi minēto Latvijas inkorporāciju PSRS un nav paredzēts šo pozīciju mainīt, ar šo apgalvojumu radot lielu satraukumu Latvijā un zināmā mērā – ievērojami paātrinot Trešās atmodas procesu attīstību. Pat historiogrāfijā nav atrodami viedokļi, ka šādas katalizatora nozīmes Čatokvas konferencei Jūrmalā nav bijis – pieminot šo konferenci, gribot negribot ir jāpiemin un jāatzīst tās lielā nozīme Latvijas Trešajā atmodā – pirmkārt, „katalizatora” nozīme Trešās atmodas procesiem, otrkārt – kā atgādinājums Latvijas iedzīvotājiem, ka ASV joprojām neatzīst Latvijas valsts vardarbīgo inkorporāciju PSRS atbalsta Latvijas valsts eventuālo neatkarības atgūšanu.

2.2 ASV attieksme pret procesiem Latvijā no Čatokvas konferences beigām līdz 1989. gada sākumam

Daudzi autori un laikabiedri, kā jau minēts iepriekšējā nodaļā, uzskata, ka pēc Čatokvas konferences Latvijā sākās procesi, ko pieņemts saukt par Trešo atmodu. Tomēr ASV puse šajā laikā Baltijas jautājumam nepiešķir (relatīvi) lielu nozīmi. Kaut arī 1987. gada 14. jūnijā Latvijā cilvēktiesību organizācija „Helsinki 86” izvērta plašu piemiņas akciju, pieminot 1940. gadā uz Sibīriju izvestos Latvijas iedzīvotājus (un šāda akcija bija liela uzdrīkstēšanās un viennozīmīgi vērtējama kā protests pret padomju varu) ASV administrācijā tas lielu rezonansi neizraisīja. ASV oficiālā pozīcija par Baltijas valstu vardarbīgās inkorporācijas PSRS neatzīšanu nemainījās, taču šajā laikā bija globālākas

problēmas, kuras bija jārisina – galvenokārt reformas tā sauktajā padomju „ārējā impērijā”, respektīvi, Varšavas bloka valstīs.

Tomēr nevar apgalvot, ka sabiedrisko kustību veidošanās un pirmās aktivitātes pilnībā paslīdēja garām ASV valdībai. ASV prezidenta Ronalda Reigana administrācija aktīvi iestājās par Baltijas valstīm. Jau 1987. gadā prezidents Reigans teica runu, kurā, cita starpā apliecināja: *Šogad Baltijas republiku de jure atzīšanas politikai aprit 65 gadi. Savienoto Valstu valdība nekad nav atzinusi – un nekad neatzīs – Padomju Savienības veikto nelegālo un vardarbīgo Baltijas valstu inkorporāciju. Savienotās Valstis stingri aizstāv Lietuvas, Latvijas un Igaunijas tiesības eksistēt kā neatkarīgām valstīm.*⁷² Kaut arī šāda retorika bija visai pierasta, jāatceras, ka citētā runa ir tikai piemērs. Reigans tiešām pieminēja Baltijas valstis daudz biežāk nekā viņa priekšgājēji, tāpēc atbalsts no ASV prezidenta puses bija reāls, kaut arī pagaidām tikai morālā līmenī.

Jau pieminētajai organizācijas „Helsinki 86” 1987. gada 14. jūnija akcijai bija atbalsts arī no ASV valdības uzturētajām radiostacijām „Radio Brīvā Eiropa” un „Amerikas Balss”, kuras informēja savus klausītājus par „Helsinki 86” plānotajām aktivitātēm, kā to apliecina bijušais „Radio Brīvā Eiropa” darbinieks un žurnālists Pāvils Brūveris: *„Es, būdams Vācijā, saņēmu grupas H86 dokumentus, un tie līdz manām rokām bija atnākuši no Amerikas. [...]mēs noreklamējām pasākumu, jo cerējām, ka atnāks vismaz pāris simti cilvēku, kuri neļaus paņemt ciet tos mūsu drosmīgos puikas.”*⁷³ Jāatzīmē, ka Brūveris atceras, ka informācija nākusi tieši no Amerikas (domājams, ar latviešu trimdas starpniecību), tāpat vismaz pasīvs atbalsts no ASV valdības kustībai „Helsinki 86” šajā laikā bija. Ne mazāk zīmīga ir cita Brūvera atmiņa: *„Ārzemēs šim notikumam bija pievērsta milzu uzmanība. Toreizējais ASV prezidents Ronalds Reigans, domādams par to, kas notiks Rīgā, pāris dienas pirms tam izteicās: interesanti, vai Gorbačova pārbūves politika ir nopietni domāta, vai arī viņš tikai mālē mums acis?”*⁷⁴ Tātad, kaut arī šajā laikā, sakarā ar Gorbačova reformām PSRS, bija arī citas problēmas,

⁷² Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk LVA), 2197. f. (Minsteres informācijas biroja fonds), 1-v.apr. 14. l. 225.-226. lpp

⁷³ Veidemane, E. Gunārs Astra nebija disidents. Neatkarīgā Rīta Avīze, 2008. gada 14. novembris (Pieejams: <http://jurisziemelis.wordpress.com/2008/12/17/gunars-astra-nebija-disidents-2/>)

⁷⁴ Veidemane, E. Gunārs Astra nebija disidents. Neatkarīgā Rīta Avīze, 2008. gada 14. novembris (Pieejams: <http://jurisziemelis.wordpress.com/2008/12/17/gunars-astra-nebija-disidents-2/>) (skatīts 30.03.13.)

Baltijas jautājums ASV bija pietiekami svarīgs, lai prezidents Reigans par to domātu arī praktiski kaut arī Gorbačova politikas kontekstā. Arī ASV Senātā atsevišķi senatori centās pievērst lielāku uzmanību Baltijas problēmām; tā, piemēram, 1987. gada beigās senators Donalds Rīgls (Donald W. Riegle) nosūtīja vēstuli Gorbačovam, kurā aicina padomju ģenerālsēkretāru pieļaut lielākas civiltiesības Baltijas valstīs.⁷⁵

Tāpat arī latviešu trimdas biedrības sniedza nopietnu palīdzību organizācijai „Helsinki 86”, nenoliedzami, ar ASV oficiālo iestāžu pasīvu atbalstu. Piemēram, pēc 1987. gada 14. jūnija „Helsinki 86” organizētās piemiņas akcijas pie Brīvības pieminekļa, no Latvijas izraidītais organizācijas biedrs Rolands Silaraups nodibināja sakarus ar PBLA, cita starpā panākot atbalsta fonda izveidi kustībai „Helsinki 86” ārzemēs.⁷⁶ Šis fonds savāca ievērojamu daudzumu ziedojumu disidentu kustības atbalstam. Tiesa, bijušais „Helsinki 86” biedrs Jānis Rožkalns norāda, ka tomēr šī saprašanās nav bijusi tik laba un savāktā nauda tā arī nekad nenonāca „Helsinki 86” rīcībā. „*Viņš (Rolands Silaraups) savāca lielu summu, un tā nonāca PBLA kontā. VAK un LNNK lūdza naudu, lai iegādātos videokameras un kopētājus. Tad Rolands zvanīja Gunāram Meierovicam un citiem, bet PBLA cilvēki atbildēja, ka naudu nedoņot. Rolands bija tādā šokā, ka gandrīz nonāca līdz pašnāvībai. Tas bija laiks, kad PBLA sāka kontaktēties ar Gorbunova cilvēkiem un, kā mēs tagad zinām, kombinēja kaut ko pavisam citu.*”⁷⁷ Šādi notikumi norāda uz to, ka trimdas organizācijas vēl tikai sāka iesaistīties procesos Latvijā un izvērtēja izdevīgāko politisko ceļu, tāpēc arī ir vērojamas negaidītas maiņas politiskajā kursā un pieņemtajos lēmumos.

Interese ASV valdībā jūtama, tuvojoties 1987. gada 18. novembrī paredzētajam masu mītiņam Rīgā. Divi šādi mītiņi jau bija notikuši (14. jūnijā un 23. augustā), pieminot Staļina režīma noziegumu upurus. Formāli pret šiem pasākumiem nebija ko iebilst arī „stingrās līnijas” komunistiem Latvijā, jo Staļina (jeb „personības kulta”) noziegumi šajā laikā lielākoties tika nosodīti arī PSRS vienotības un komunistu ideju piekritēju vidū. Taču mītiņš 18. novembrī būtu veltīts brīvās un nekomunistiskās Latvijas

⁷⁵ LVVA, 293. f. 1.apr. 835. l. 20. lpp

⁷⁶ Blāzma, V., Jundzis, T., Riekstiņš J., Strods, H., Šārps, Dž. Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš: 1945 – 1991. Rīga: LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, 2008. 301. lpp.

⁷⁷ Veidemane, E. Gunārs Astra nebija disidents. Neatkarīgā Rīta Avīze, 2008. gada 14. novembris (Pieejams: <http://jurisziemelis.wordpress.com/2008/12/17/gunars-astra-nebija-disidents-2/>) (skatīts 30.03.13.)

neatkarības proklamēšanas gadadienai, tādējādi kļūstot par sava veida izaicinājumu valdošajai komunistu elitei. 1987. gada 10. septembrī LPSR CK ideoloģiskais sekretārs Anatolijs Gorbunovs stingri izteicās pret šo iespējamo pasākumu, savos vārdos izsakot arī vāji maskētus draudus: „Un, lai tad nu būtu tā, ka katrs demonstrē savu politisko seju un lai šajā datumā pie Brīvības pieminekļa iet tikai tie, kas ir pret mūsu sociālistisko iekārtu.”⁷⁸ ASV prese sekoja līdz šiem notikumiem – 1987. gada 20. oktobrī *New York City Tribune* rakstīja, ka Gorbunovs ir aizliedzis masu mītiņu 18. novembrī, paziņojot, ka tie, kas tomēr apmeklēs šo pasākumu, acīmredzot tiks uzskatīti par padomju varas ienaidniekiem un represēti.⁷⁹ Minētais laikraksts secina, ka acīmredzot Gorbačova „glasnostj” politika nav domāta Latvijai, ja iespējama šāda iedzīvotāju brīvības ierobežošana.⁸⁰

Visizteiktākais atbalsts no ASV iecerētajam 18. novembra pasākumam nāca no Kongresa – senatori Roberts (Bobs) Douls (*Bob Dole*), Roberts Bērds (*Robert Byrd*) un jau minētais Donalds Rīgls izvirzīja Senātā rezolūciju, kurā aicina Padomju Savienību atļaut brīvu un mierīgu 18. novembra svinēšanu Rīgā, bez bailēm no arestiem, iespējamām atmaksas un atriebības.⁸¹ Parālēli līdzīga rezolūcija tika izvirzīta arī pārstāvju palātā.⁸² Abas rezolūcijas tika pieņemtas un izraisīja reakciju arī Padomju Savienībā – nosodījumu no Latvijas PSR vadības puses. Latvijas Komunistiskās partijas pirmais sekretārs Boriss Pugo sarunā ar studentiem izteicās, ka šī rezolūcija esot radījusi lielu satraukumu Latvijas PSR Augstākajā padomē. „Kā šobrīd atceros: deputāti cēlās kājās, gāja pie mikroфона, sašutuši runāja par iejaukšanos mūsu republikas iekšējās lietās. Kāpēc kaut kādi senatori, kuri savu mūžu nav spēruši kāju uz Latvijas zemes, iedrošinās tik pašpārliecināti spriest par mūsu Latviju?”⁸³ Šāda asa reakcija, turklāt vietā, kur par to nemaz nebija domāts runāt (tikšanās laikā ar studentiem, apspriežot augstākās izglītības problēmas un augstskolām nepieciešamo infrastruktūru) liecina, ka ASV Kongresa

⁷⁸ Čtrulis, A. Čatokvā turpinājās Jūrmala. Padomju Jaunatne, 1987. gada 10. septembris. Pieejams: <http://www.barikadopedija.lv/raksti/587330> (skatīts 18.04.2013.)

⁷⁹ LVA, 2197. f. 1-v.apr. 14. l. 287. lpp

⁸⁰ Turpat

⁸¹ Turpat, 283. lpp

⁸² Turpat

⁸³ Veidemane, E. Nevis tēlot darbu, bet strādāt. Padomju Jaunatne, 1987. gada 18. novembrī. Pieejams: <http://www.barikadopedija.lv/raksti/836382> (skatīts 17.04.2013.)

rezolūcijai tomēr ir bijusi ievērojama ietekme. Tāpat arī jau minētie senatori rakstīja vēstuli viceprezidentam Džordžam Bušam, uzsverot, ka ir nepieciešams atbalstīt kustību „Helsinki 86” un arī iespējas brīvi rīkot 18. novembra masu mītiņu Rīgā.⁸⁴

Arī Dainis Īvāns savās atmiņās atceras, ka ASV Kongresa rezolūcija atstāja lielu iespaidu uz Latvijas PSR vadību, kura sāka organizēt masu pasākumus, mēģinot pasniegt tos kā tautas atbildi uz „*ASV kongresmeņu musinošo rīcību un mēra sajūtu zaudējušo nacionālistisko grupiņu pretpadomju izlēcieniem*”⁸⁵; taču šie pasākumi bija izpildīti sen pierastajā padomju oficiālajā stilā, tāpēc nedeva lielus rezultātus.⁸⁶

Rezultātā 18. novembra piemiņas mītiņš Rīgā notika, turklāt nesaskārās ar konkrētām masu represijām. Trūkst informācijas, lai varētu apgalvot, ka tas bija ASV spiediena tiešs rezultāts – padomju politiku šajā periodā veidoja daudz un dažādi faktori – tomēr nav noliedzams, ka ASV nepārprotamā nostāja par atbalstu grupas „Helsinki 86” organizētajam mītiņam noteikti bija viens no apsvērumiem neapspiest šo mītiņu ar militāru spēku.

Pēc 18. novembra pasākuma, kurš norisinājās konfrontācijas apstākļos, tomēr relatīvi mierīgi, bez masu nekārtībām vai arestiem (iespējams, daļēji arī tāpēc, ka bija skaidra ASV nostāja šajā jautājumā), Roberts Douls (Robert „Bob” Dole) tomēr vienalga uzskatīja, ka Latvija ir „konflikta zona”, norādot, ka 1987. gada 7. decembrī paredzētās Gorbačova vizītes Vašingtonā laikā būtu nepieciešams apspriest ne tikai atbrūnošanos, bet arī ārpolitisko krīžu risinājumus konflikta zonās.⁸⁷ Nosaucot konflikta zonas, senators Latviju ierindoja starp tādām valstīm kā Afganistāna, Armēnija un Nikaragva.⁸⁸ Ņemot vērā, ka šajās teritorijās apskatāmajā periodā norisinājās reāla karadarbība, ir skaidrs, ka senators ļoti nopietni vērtē notikumus Latvijā.

1988. gadā Latvijas sabiedriskajām kustībām augot un attīstoties, arī attiecības ar ASV oficiālajiem pārstāvjiem uzlabojās un kļuva izteiktākas, kas, protams, norāda gan uz minēto kustību un aktīvistu darbības intensifikāciju, gan arī uz ASV valdības intereses pieaugumu par procesiem Baltijā. Visticamāk, to var skaidrot ar faktu, ka tika iegūta

⁸⁴ LVA, 2197. f. 1-v.apr. 14. l. 288. lpp

⁸⁵ Īvāns, Dainis. Gadījuma karakalps. Rīga: Vieda, 1995. 90. lpp.

⁸⁶ LVA, 2197. f. 1-v.apr. 14. l. 284. lpp

⁸⁷ Turpat

⁸⁸ Turpat

lielāka informācija par Latvijas (un arī pārējo Baltijas valstu) sabiedriskajām organizācijām, to mērķiem un metodēm, un kļuva skaidrs, ka tās nav pretrunā ar ASV principiem, morāli un interesēm.

1988. gada maijā PSRS notika ASV prezidenta Ronalda Reigana vizīte (Maskavas samits). Pirms šīs vizītes Pārstāvju palātas locekļi Deniss Hertels (Dennis M. Hertel) un Dons Ritters (Don Ritter) aicināja Reiganu, apmeklējot Maskavu, ņemt līdzi baltiešu (tai skaitā arī latviešu) trimdas aktīvistus, kā arī satikties ar vietējiem latviešu sabiedrisko organizāciju pārstāvjiem, konkrēti mācītājiem Modri Plāti un Juri Rubeni (luterāņu mācītāju apvienības „Atdzimšana un atjaunošanās”, kuras mērķis bija panākt Baznīcai demokrātiskus darbības apstākļus, atdzimšanu Baznīcas iekšienē.), ar „Helsinki 86” tā brīža vadītāju Juri Vidiņu, kā arī ar aktīvistu Ivaru Zukovski.⁸⁹ Kaut arī pilnībā šis Pārstāvju palātas aicinājums netika izpildīts tomēr rezultātā uz ASV vēstniecību Maskavā, tikties ar prezidentu tika uzaicināts mācītājs Modris Plāte, jo viņa darbība tika novērtēta kā ļoti nozīmīga demokrātijas un cilvēktiesību attīstībā.⁹⁰ Šajā pašā gadā arī „Helsinki 86” jaunais vadītājs Juris Vidiņš tikās ar ASV vēstnieku Dž. Metloku, un sekojošajā sarunā lūdza, lai ASV izdarītu uz PSRS ekonomisku un politisku spiedienu, kas varētu palīdzēt Latvijas neatkarības atgūšanas veicināšanā.⁹¹

Latvijas sūtniecībā Vašingtonā un latviešu trimdas organizācijās arī palielinājās kontakti ar augsta līmeņa ASV amatpersonām. 1988. gadā pirmo reizi sūtniecības vadītājs (charge d'affaires) Ananols Dinbergs, apmeklējot Lūgšanu brokastis (National Prayer Breakfast) – ikgadēju pasākumu, kurā iespējams neoficiāli satikties politiķiem, uzņēmējiem un citām ietekmīgām personām – tikās ar ASV viceprezidentu Džordžu Bušu (George H. W. Bush).⁹² Kaut arī Latvijas sūtniecības Vašingtonā pārstāvji bija jau iepriekš bijuši uz pieņemšanām pie ASV augstākajām amatpersonām, tomēr neoficiāli kontakti (kas apliecina, ka kontaktam nav tikai formāls raksturs) ar šāda līmeņa ASV amatpersonām parādījās tikai 1988. gadā.

⁸⁹ LVA, 2197. f. 1-v.apr. 14. l. 431. – 432. lpp

⁹⁰ Pēc tikšanās ar prezidentu Ronaldu Reiganu. Auseklis. 1988. nr. 6. 9.-11. lpp

⁹¹ Blāzma, V., Jundzis, T., Riekstiņš J., Strods, H., Šārps, Dž. Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš: 1945 – 1991. Rīga: LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, 2008. 302. lpp.

⁹² Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 293. f. (Latvijas sūtniecība ASV), 1.apr. 824. l. (Sarakste ar ASV Kongresa, Senāta un Pārstāvju palātas) 23.lpp

Tāpat arī 1988. gada oktobrī nodibinoties Latvijas Tautas fronteī – masu kustībai, kura uzņēmās iniciatīvu Trešās atmodas procesos, veidojās šīs organizācijas kontakti ar ASV. 1988. gada novembrī LTF aktīviste Sandra Kalniete devās uz ASV, kur apmeklēja ALA kongresu Vašingtonā, kurā, cita starpā, tika lemts arī par ALA iespējām kalpot par starpnieku LTF un ASV valdības sarunās.⁹³ Sandra Kalniete gan atzīmē, ka šajā laikā vēl netika domāts par attiecību izveidošanu ar ASV oficiālajiem pārstāvjiem – kad ALA pārstāvis Ojārs Kalniņš piedāvājis tikties ar kādu no Baltijas valstu neatkarībai draudzīgajiem senatoriem, Kalniete atteicās, jo baidījās par iespējamo PSRS varas iestāžu reakciju.⁹⁴ Kā atzīmē Kalniete, šī domāšana bija mainījies jau pēc pāris nedēļām⁹⁵, kad kļuva skaidrs, ka šāda neuzņēmība ir ļoti nekonstruktīva, un Kalniete piekrita tikties ar oficiāliem Kanādas pārstāvjiem.

Arī ASV Senātā auga atbalsts Latvijas neatkarības atjaunošanai – jau minētais senators Donalds Rīgls adresēja vēstuli Reiganam, pirms ASV prezidents devās uz samitu Maskavā, aicinot nekādos apstākļos neatteikties no Baltijas valstu neatzišanas politikas.⁹⁶ Tāpat, kopā ar vairākiem citiem senatoriem, viņš adresēja jaunu vēstuli Gorbačovam, kurā atklāti aicināja likvidēt staļinisma un Molotova – Rībentropa pakta sekas un atjaunot Baltijas valstu neatkarību.⁹⁷ Kaut arī šīs tendences iespējams skaidrot ar jau iepriekš minēto trimdas baltiešu plaši piekopto politiķu lobēšanu ASV, tomēr ir arī redzams, ka tieši šajā laikā Baltijas valstis saņēma krietni lielāku atbalstu no atsevišķu kongresmeņu puses, kā arī tie kongresmeņi, kurus jau iepriekš lobēja baltiešu trimdas organizācijas, tagad kļuva aktīvāki.

Kā labs piemērs var tikt minēts Kongresa Pārstāvju palātas loceklis Frenks Anuncio (Frank Annunzio) (no Čikāgas Ilinoisā – vietas, kur dzīvoja samērā daudz baltiešu emigrantu), kurš atbalstīja Baltijas valstu neatkarības ideju, sākot jau no 1960. gadiem, taču, kā redzams pēc viņa sarakstes ar Latvijas sūtniecību ASV (kurai viņš regulāri piesūtīja informāciju par saviem iesniegumiem, paziņojumiem un citām aktivitātēm), kļuva īpaši aktīvs šajā jautājumā tieši 1988. – 1989. gadā, nenogurstoši

⁹³ Kalniete, Sandra. Es lauza tu lauzi mēs laužām viņi lūza. Rīga: Jumava, 2000. 99.lpp

⁹⁴ Turpat, 103. lpp

⁹⁵ Turpat, 103. lpp

⁹⁶ LVVA, 293. f. 1.apr. 835. l. 23.lpp

⁹⁷ Turpat

izmantojot praktiski jebkuru iespēju, lai atgādinātu par Baltijas valstu stāvokli un nepieciešamību atjaunot šo valstu neatkarību.⁹⁸

Lieli nopelni šajos notikumos nenoliedzami ir Amerikas latviešu apvienībai (ALA), kura, kā norādījis tās pārstāvis Ojārs Kalniņš, jau kopš 1987. gada aktīvi nodarbojās ar aktīvu trimdas latviešu sabiedrības iesaisti politiskajā lobijā (grass-roots lobbying).⁹⁹ Tāpat ir jāmin organizācija Joint Baltic-American National Committee (JBANC), kas aktīvi lobēja atsevišķus senatorus un pārstāvju palātas locekļus, cenšoties panākt lielāku atbalstu Baltijas valstu neatkarības idejai. Jau minētie kongresmeņi Donalds Rīgls, Dons Ritters, Deniss Hertels uzturēja ciešus sakarus ar JBANC, apmeklēja dažādus JBANC pasākumus un pat saņēma JBANC organizēto „Baltijas Brīvības balvu” (Baltics Freedom Award), kura tika piešķirta cilvēkiem, kuriem bija ievērojami nopelni politiskajā cīņā par Baltijas valstu neatkarību.¹⁰⁰

Tātad Baltijas valstu jautājums beidzot bija nonācis, vismaz relatīvi, „uzmanības epicentrā” un ASV valdības (vismaz atsevišķu cilvēku līmenī) viedoklis lēnām, bet noteikti mainījās no pasīva atbalsta, kāds bija raksturīgs Aukstā kara laikā, uz aktīvāku un pamanāmāku atbalstu Baltijas valstu neatkarības idejai. Tāpat Baltijas valstu atbalsta politikai par labu nāca prezidenta Ronalda Reigana apņēmība nepieņemt PSRS un komunistiskajai sistēmai. Lielu atbalstu Baltijas valstis saņēma no ASV Kongresa – gan no Senāta, gan arī no Pārstāvju palātas. Lielā mērā tas notika pateicoties baltiešu trimdas organizāciju aktīvajai politiskajai darbībai, kurā ietilpa arī aktīva politiķu lobēšana, izmantojot tā saukto „grass-roots lobbying” metodi, kura paredz plašu sabiedrības iesaisti lobēšanas darbā. Amerikas latviešu apvienība (ALA), kā jau minēts, plaši nodarbojās ar šādu politiskās ietekmēšanas metodi. Tāpat arī organizācija Joint Baltic-American National Committee (JBANC) uzskatīja politisko lobiju Kongresā un ciešus sakarus ar ASV valdību par vienu no saviem primārajiem uzdevumiem.¹⁰¹ Tāpat, pateicoties trimdas latviešu organizāciju starpniecībai, radās iespēja pirmajiem kontaktiem starp ASV

⁹⁸ LVVA, 293. f. 1.apr. 833. l.

⁹⁹ LVA, 2197. f. 1-v.apr. 14. l. 72. lpp

¹⁰⁰ LVVA, 293. f. 1.apr. 1060. l. 129. lpp

¹⁰¹ Turpat, 152. lpp

oficiālo varu un Latvijas sabiedrisko organizāciju (šajā gadījumā LTF). Arī presē parādījās detalizētāka informācija par notikumiem Baltijas valstīs; tā, piemēram, 1988. gada decembrī laikrakstā „New York Times” parādījās raksts, kurā tika plaši apskatīta Baltijas valstu traģiskā vēsture 20. gadsimtā un komunistu represiju nežēlība. Raksta beigās minēts, ka tikai tagad Latvijā kļūst iespējams runāt par pārciesto, pieminēta arī LTF dibināšana un lielā tautas masu interese par to.¹⁰² Var apgalvot, ka 1988. gads bija Baltijas jautājuma aktivizācijas laiks ASV.

¹⁰² LVA, 2197. f. 1-v.apr. 14. l. 279. lpp

3. ASV attieksme pret procesiem Latvijā no 1989. gada janvāra līdz 1990. gada 4. maijam (Latvijas neatkarības atjaunošanai)

1989. gada sākumā situācija ASV valdībā ievērojami mainījās – Ronaldu Reiganu ASV prezidenta amatā nomainīja viņa partijas biedrs un bijušais viceprezidents Džordžs Bušs (George H.W. Bush). Kaut arī Republikāņu partija saglabāja kontroli pār Balto namu, tomēr nebija skaidrības, vai Džordžs Bušs turpinās Reigana iesākto aktīvo politiku attiecībā uz PSRS; tāpat arī nebija skaidrs, ko prezidenta nomaina nozīmē Latvijas neatkarības idejai – nebija nekādas garantijas, ka Reigana iesāktais atbalsts Baltijas valstīm turpināsies arī jaunā prezidenta laikā. Taču no otras puses – arī minētais Reigana atbalsts tomēr bija visai nosacīts. Kā tika apskatīts iepriekšējā nodaļā, 1988. gadā aktīvs atbalsts Baltijas valstīm no Reigana netika prasīts, līdz ar to atbalstīt tās tikai vārdos no Reigana nekā neprasīja.

Sākotnēji varēja likties, ka bažām par jaunā prezidenta un viņa administrācijas atbalstu Baltijas valstīm nav pamata. Galu galā, Džordžs Bušs laikā, kad ieņēma viceprezidenta amatu, atbalstīja Baltijas valstu brīvības un neatkarības ideju. Tāpat attieksme pret Latvijas oficiālajiem pārstāvjiem necieta – Latvijas sūtniecības vadītājs Vašingtonā Anatols Dinbergs bija uzlūgts gan uz prezidenta inaugurācijas ceremoniju, gan arī jau 21. uzlūgts uz pieņemšanu ASV Valsts departamentā.¹⁰³

Tomēr jau 1989. gada 16. janvārī uz Maskavu tika nosūtīts bijušais valsts sekretārs Henrijs Kisindžers (*Henry Kissinger*), lai piedāvātu Gorbačovam divpusēju darījumu par Austrumeiropu. Acīmredzot Kisindžers bija pārliecinājies prezidentu Bušu, ka stabilitātes vārdā ASV un PSRS ir jāvienojas par interešu pārdali Eiropā, nosakot, cik tālu sniedzas PSRS ietekme. Savukārt apmaiņai Kisindžers bija gatavs piedāvāt Rietumu solījumu nedarīt neko, kas paātrinātu pārmaiņu procesu Austrumeiropā un apdraudētu padomju intereses.¹⁰⁴ Kaut arī ASV neatkāpās no Latvijas okupācijas neatzīšanas politikas, tomēr šādi politiskie manevri liecināja, ka atbalsts Baltijas valstīm jaunā ASV prezidenta laikā ir krities, nemaz nerunājot par to, ka šādas sarunas par „ietekmes sfērām”

¹⁰³ LVVA, 293. f. 1.apr. 94. l. 32. lpp

¹⁰⁴ Beschloss, Michael R. and Strobe Talbott. *At the Highest Levels: The Inside Story of the End of the Cold War*. London: Little, Brown and Company, 1993. 15. lpp

varēja radīt nevēlamas asociācijas ar Molotova-Rībentropa pakto, kaut arī pašreizējā situācija bija absolūti citāda, jo ASV arī jaunās prezidenta administrācijas laikā negrasījās atteikties no neatzīšanas politikas.

Šādu politiku parasti literatūrā mēdz skaidrot ar, pirmkārt, to, ka šajā periodā Rietumvalstīm svarīgāk šķita panākt demokrātiskas izmaiņas Austrumeiropas Varšavas bloka valstīs, nevis pašā PSRS,¹⁰⁵ un, otrkārt, ar to, ka Rietumvalstu līderi baidījās izdarīt pārāk lielu spiedienu uz Gorbačovu, baidoties, ka padomju ģenerālsēkretārs varētu zaudēt varu un viņa vietā nāktu kāds reakcionārs komunisti – reformu pretinieks, kas īsā laikā varētu iznīcināt visu sasniegto progresu.¹⁰⁶

Tāpat arī jāņem vērā jaunā prezidenta Džordža Buša personība un politiskie mērķi. Jaunais ASV prezidents nevēlējās, būt līderis, kas vērš savu politiku un atklātu konfrontāciju starp ASV un PSRS, baidoties, ka tādā veidā padomju līderis Gorbačovs ar savām Rietumu sabiedrībai pievilcīgajām reformām var „aizēnot” ASV prezidentu, tādējādi izvirzot PSRS kā līderi miera panākšanas procesā, liekot ASV izskatīties pēc agresīvas lielvalsts un ASV valdību padarot nepopulāru.¹⁰⁷ Šie apsvērumi nozīmēja, ka atbalsts Baltijas valstīm kļuvis mazāk jūtams, mazāk izteikts, lai neprovocētu Gorbačovu un neradītu lieku spriedzi sarunās starp PSRS un ASV.

Daži autori šo Buša politiku sauc par Rietumu vienaldzību, piemēram, politiķe un autore Sandra Kalniete atzīmē: „*Tolaik Rietumeiropas vadītājus interesēja tikai Austrumeiropa – Polija, Čehoslovākija un Ungārija. Kā atrast risinājumus, kas būtu pieņemami Gorbačovam un kas dotu iespēju šajā Eiropas daļā atjaunot demokrātiju un izbeigt Auksto karu bez asins izliešanas. Baltijas valstu jautājums pilnībā bija atstāts PSRS ziņā.*”¹⁰⁸

¹⁰⁵ Kalniete, S. Rietumvalstu nostājas Baltijas valstu neatzīšanas jautājumā. Pieejams: <http://kalniete.lv/2010/05/03/rietumvalstu-nostajas-maina-baltijas-valstu-neatkaribas-atzisanas-jautajuma/> (skatīts 15.04.2013.)

¹⁰⁶ Matlock, Jack, F. Jr *Autopsy of an Empire. The American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union*. New York: Random House, 1995. 323. lpp

¹⁰⁷ Bush, H. W. George. Scowcroft, Brent. *A World Transformed*. New York: Vintage Books, 1998. 73. lpp.

¹⁰⁸ Kalniete, S. Rietumvalstu nostājas Baltijas valstu neatzīšanas jautājumā. Pieejams: <http://kalniete.lv/2010/05/03/rietumvalstu-nostajas-maina-baltijas-valstu-neatkaribas-atzisanas-jautajuma/> (skatīts 15.04.2013.)

Tomēr šāds vērtējums šķiet par bargu, ņemot vērā, ka ASV oficiālais atbalsts Baltijas valstīm nekad netika pārtraukts, kā arī netika nopietni apsvērta doma to darīt, kā to personiski 1989. gada maijā Baltijas valstu pārstāvjiem ANO – BATUN (Baltic Appeal to the United Nations) – pārstāvjiem apliecināja ASV vēstnieks ANO.¹⁰⁹ Turklāt, kaut arī pārmetumi Bušam pamatā ir saistīti ar viņa „politikas maiņu” attiecībā pret Padomju Savienību, jāatzīmē, ka situācija būtībā ir pilnīgi pretēja. Bušs nemainīja ASV politiku Baltijas jautājumā – paliekot pie pasīva morāla atbalsta un neatzīšanas politikas – un tieši tāpēc izpelnījās kritiku, jo par spīti tam, ka situācija strauji mainījās, Bušs tomēr palika pie vecās ASV politikas attiecībā uz Baltijas valstīm, kā to norāda arī Sandra Kalniete.¹¹⁰

Taču arī šāda bezdarbība no ASV puses varēja izrādīties Baltijas valstu neatkarības kustībām tikpat bīstama kā atkāpšanās no neatzīšanas politikas, jo pārmaiņu procesi PSRS norisinājās ļoti strauji un Baltijas valstu nākotne šajā laikā bija ļoti neskaidra. Tāpat arī nebija skaidrības, vai, uzlabojoties attiecībām starp ASV un PSRS, prezidents Bušs neatteiksies no atbalsta Baltijas valstīm, lai pārliecinātu Gorbačovu, ka ASV patiešām vēlas sadarboties un pamudinātu PSRS ģenerālsekretāru aktīvāk veikt reformas Austrumeiropā, galvenokārt Vācijas Demokrātiskajā Republikā.

Šajā politiski sarežģītajā situācijā 1989. gada aprīlī pirmā oficiālā Tautas frontes delegācija apmeklēja ASV, tiekoties ar latviešu trimdas pārstāvjiem Ganonokves konferencē, kuru no trimdas latviešu puses apmeklēja gan tikai atsevišķas organizācijas un cilvēki, jo vairākums trimdas pārstāvju, ieskaitot PBLA, vēl neuzticējās Tautas fronteī, kuras sastāvā bija arī Latvijas Komunistiskās partijas biedri.¹¹¹ Tomēr Ganonokves konferencē tika panākts ievērojams progress – tika panākts konstants latviešu trimdas vairākuma atbalsts Latvijas Tautas frontes darbībai.

Šis progress turpinājās 1989. gada maijā, kad norisinājās seminārs latviešu tautas augstskolā „Abrene” Parīzē, kurā pirmo reizi oficiāli tikās trimdas un Latvijas sabiedrisko kustību (LTF, LNNK un Atdzimšanas partijas) pārstāvji. Šajās sarunās beidzot abas

¹⁰⁹ LVA, 2197. f. 1-v.apr. 14. l. 380. lpp

¹¹⁰ Kalniete, S. Rietumvalstu nostājas Baltijas valstu neatzīšanas jautājumā. Pieejams: <http://kalniete.lv/2010/05/03/rietumvalstu-nostajas-maina-baltijas-valstu-neatkaribas-atzisanas-jautajuma/> (skatīts 15.04.2013.)

¹¹¹ Īvāns, Dainis. *Gadījuma karakalps*. Rīga: Vieda, 1995. 219. lpp

puses atrada kopīgu valodu. Kā atzīmēja PBLA pārstāvis Pāvils Vasariņš, lai atjaunotu brīvu un neatkarīgu Latvijas valsti, nepieciešama trimdas un Latvijas aktīvistu sadarbība, turklāt, kā Vasariņš uzsver: „*Latvijas tautas glābšanai un Latvijas jaunuzbūvei nepieciešamais atbalsts prasa ne tikai visu trimdas spēku mobilizāciju, bet arī patvēruma zemju palīdzību*”.¹¹² Tātad tika uzsvērts, ka trimdiniekiem ir nepieciešams izmantot savu ietekmi Rietumvalstīs, kā arī politiskā lobija sistēmu, lai atbalstītu sabiedriskās kustības Latvijā. Praksē tas nozīmēja, ka trimdas latviešu organizācijas turpmāk kalpos kā starpnieki sarunās starp Latvijas pārstāvjiem un Rietumvalstu, arī ASV, oficiālajiem pārstāvjiem. Kā atzīmē Sandra Kalniete, šis bija ļoti nozīmīgs pavērsiens Trešās atmodas procesos – tas nozīmēja, ka turpmāk būs iespējami daudz izteiktāki kontakti ar Rietumvalstīm, kā arī Latvijas sabiedrisko kustību rīcībā nonāca iespaidīgā ALA un JBANC lobiju sistēma ASV, kā arī citu latviešu trimdas organizāciju izveidotās lobiju sistēmas citās Rietumvalstīs.¹¹³ Grūti nepiekrīst šim autorei secinājumam; nenoliedzami seminārs „Abrenē” bija pavērsiena punkts visā Trešajā atmodā, un it īpaši ASV un Latvijas sabiedrisko kustību attiecībās.

Jau aprīlī notikušā ASV apmeklējuma Ganonokves konferences laikā LTF delegācija apmeklēja arī Latvijas sūtniecību Vašingtonā un tikās arī ar ASV oficiālajiem pārstāvjiem, tiesa, ne pašā augstākajā līmenī. LTF pārstāvji saņēma vairākkārtīgus apstiprinājumus, ka, Baltijas valstīm ir īpaša vieta ASV ārpolitikā un, ja Latvijā atkārtotos nesenie 9. aprīļa notikumi Gruzijas galvaspilsētā Tbilisi (kur padomju desantnieki vardarbīgi izklīdināja gruzīnu protesta demonstrāciju, nogalinot divdesmit vienu cilvēku), tad ASV „paustu citu oficiālo attieksmi”, tāpat arī fakts, ka LTF pārstāvji tika pieņemti kā Latvijas pārstāvji nevis kādas PSRS sabiedriskās organizācijas pārstāvji, liecina par ļoti pozitīvu attieksmi no ASV varas iestāžu puses.¹¹⁴ Tomēr LTF delegācijas dalībnieks Dainis Īvāns secināja, ka ASV valdība nevairīsies tikai no morāla atbalsta un simpātiju izrādīšanas, taču aktīvu palīdzību pašlaik Baltijas valstu neatkarību kustībām no

¹¹² Kalniete, S. Rietumvalstu nostājas Baltijas valstu neatzīšanas jautājumā. Pieejams:

<http://kalniete.lv/2010/05/03/rietumvalstu-nostajas-maina-baltijas-valstu-neatkaribas-atzisanas-jautajuma/> (skatīts 15.04.2013.)

¹¹³ Kalniete, Sandra. Es laužu tu lauži mēs laužām viņi lūza. Rīga: Jumava, 2000. 157. lpp

¹¹⁴ Īvāns, Dainis. *Gadījuma karakalps*. Rīga: Vieda, 1995. 222. lpp

ASV pašlaik nav cerību saņemt.¹¹⁵ Tas saskanēja ar nedaudz vēlāko (1989. gada maijā) Buša paziņojumu, ka ASV iestājas par baltiešu „mierīgāku pieeju” savu problēmu risināšanai, lai neizraisītu krīzi, tiesa, neaizmirstot piebilst, ka ASV atbalsta baltiešu aktīvistus un sabiedriskās organizācijas.¹¹⁶

Par šo periodu ASV – Baltijas valstu attiecībās Lietuvas Informācijas centra vadītājs Vašingtonā Viktors Nakas izteicās šādi: „*When we used to go to State Dept. and ask them to support Baltic independence movements, they would tell us that there was nothing going on to support. Now, when we ask them, what they are doing, they say, they don't want to jeopardize Gorbachev.*”¹¹⁷ („Kad agrāk mēs devāmies uz (ASV) Valsts Departamentu un lūdzām viņiem atbalstīt Baltijas neatkarības kustības, viņi atbildēja, ka neesot nekā liela, ko atbalstīt. Kad mēs to lūdzam tagad, viņi atbild, ka nevēlas apdraudēt Gorbačovu”). Vilšanās pilna attieksme no trimdas un arī Baltijas neatkarības kustību puses ir skaidri redzama – kaut arī ASV oficiālā politika nebija kļuvusi Baltijas valstīm nelabvēlīgāka, tā nebija kļuvusi arī labvēlīgāka, un, notikumiem attīstoties ļoti strauji, visai daudziem radās priekšstats, ka ASV prezidents Bušs ir vai nu pārāk draudzīgi noskaņots pret Gorbačovu personiski (pārmetums, kuru pats Bušs gan centās noraidīt, atzīmējot, ka draudzīgā attieksme pret Gorbačovu bija nepieciešama galvenotkārt tāpēc, lai Gorbačovs starptautiskās sabiedrības acīs nekļūtu par traģisku tēlu, kura miermīlīgās un draudzīgās iniciatīvas netiek atbalstītas no ASV puses¹¹⁸, kā arī norādot, ka Gorbačova draudzīgā attieksme var būt tikai „maska”¹¹⁹), vai arī nespēj pietiekami ātri reaģēt uz Baltijas notikumiem. Taču arī otro pārmetumu Bušs cenšas atspēkot, norādot, ka neatzīšanas politikas un spēcīgā baltiešu-amerikāņu lobija dēļ tieši šajā jautājumā ASV izrādīja vislielāko politisko spiedienu un vismazāko piekāpšanos. Tomēr šajos prezidenta Buša vārdos var just zināmu neapmierinātību ar šo situāciju, izvēloties tādus izteicienus kā „tāpēc (neatzīšanas politikas dēļ) mums nebija iespējams normāli reaģēt uz notikumiem” un „viņi (baltiešu – amerikāņu lobiji) nevēlējās tikai brīvību Baltijai, viņi

¹¹⁵ Īvāns, Dainis. *Gadījuma karakalps*. Rīga: Vieda, 1995, 223. lpp

¹¹⁶ LVA, 2197. f. 1-v.apr. 14. l. 382. lpp

¹¹⁷ Turpat, 384. lpp

¹¹⁸ Bush, H. W. George. Scowcroft, Brent. *A World Transformed*. New York: Vintage Books, 1998. 73.

lpp.

¹¹⁹ Turpat, 135. lpp.

gribēja brīvību nekavējoties”,¹²⁰ kas liecina par Buša neapmierinātību par Baltijas valstu prasībām un apstākļiem, kas padarīja tās par grūti ignorējamām.

Arī šajā periodā Latvijas sabiedriskās kustības daudz lielāku atbalstu saņēma no ASV Senāta un Pārstāvju palātas, nevis no Baltā nama. 1989. gada 18. aprīlī 28 ASV senatori parakstīja vēstuli, kurā aicina prezidentu Bušu vairāk palīdzēt Baltijas valstīm iegūt neatkarību.¹²¹ Pēc 1989. gada 23. augusta LTF organizētā „Baltijas ceļa” (masu sarīkojuma, kurā tūkstošiem Latvijas, Lietuvas un Igaunijas iedzīvotāju sadevās rokās), kad Latvija nonāca daudzu ārzemju preses izdevumu pirmajās lapās, Kongresa atbalsts Baltijai aktivizējās vēl vairāk – šajā pašā datumā ASV Senāts pieņēma rezolūciju par Molotova – Ribentropa paktu, arī aicinot ASV prezidentu pieprasīt, lai gan PSRS, gan Vācijas Federatīvā Republika, gan arī Vācijas Demokrātiskā Republika atsauc šo faktu un likvidē tā sekas.¹²² Tas ir vēl viens tiešs aicinājums atjaunot Baltijas valstu neatkarību. Tāpat arī „Baltijas ceļa” laikā Latviju apmeklēja ASV senators Roberts Kastens (Robert W. Kasten), uzstājoties ar runu LTF rīkotā starptautiskā konferencē. Jau pirms izbraukšanas no ASV, 20. septembrī, Kastens izvirzīja rezolūciju Senātā, kurā pieprasīja lielāku atbalstu Baltijas valstīm, turklāt norādot, ka šim atbalstam jāparādās septembra beigās paredzētajā ASV valsts sekretāra Džeimsa Beikera (James A. Baker III) un padomju ārlietu ministra Eduarda Ševardnadzes tikšanās Vaiomingā laikā.¹²³ Senāts rezolūciju pieņēma, un, iespējams, tieši šī spiediena dēļ Valsts sekretārs Beikers uzskatīja par vajadzīgu pirms tikšanās (19. septembrī) kārtējo reizi paziņot, ka ASV joprojām turas pie Baltijas valstu okupācijas neatzīšanas politikas un atbalsta mierīgu ceļu uz neatkarību Baltijas valstīs.¹²⁴ Pēc šīs tikšanās Beikers arī optimistiski paziņoja, ka PSRS nelietošot spēku Baltijā; tiesa, šī informācija nāca tikai no Ševardnadzes solījumiem un tiem trūka cita pamatojuma.¹²⁵ Tomēr šis Kongresa atbalsts nespēja pārliecināt prezidentu Bušu un viņa administrāciju mainīt savus priekšstatus par nepieciešamo politiku Baltijas jautājumā, respektīvi, pievērsties šai problēmai aktīvāk, kaut arī „Baltijas ceļa” akcija

¹²⁰ Bush, H. W. George. Scowcroft, Brent. *A World Transformed*. New York: Vintage Books, 1998. 141. lpp.

¹²¹ LVVA, 293. f. 1.apr. 835. l. 56. lpp

¹²² LVA, 2197. f.), 1-v.apr. 14. l. 362. lpp

¹²³ Turpat, 104. l. 230. lpp

¹²⁴ Turpat, 306. lpp

¹²⁵ Turpat

nenoliedzami pievērsa lielu uzmanību arī ASV, arī prezidents Bušs oficiāli solidarizējās ar „Baltijas ceļa” organizatoriem, nosodīja Molotova – Ribentropa paktu un izteica atbalstu „for all those striving for human and national rights in eastern Europe and particular [...] for the peoples of Baltic States” („visiem tiem, kas Austrumeiropā cīnās par cilvēka un nācijas tiesībām, un it īpaši [...] Baltijas valstu iedzīvotājiem”)¹²⁶. Paziņojums bija spēcīgs, tomēr tas nozīmēja tikai morālu atbalstu bez nekādām konkrētām garantijām. Tomēr „Baltijas ceļa” lielais dalībnieku skaits, kā arī PSRS Komunistiskās partijas CK paziņojums 26. augustā, kurā parādījās vāji maskēti draudi Baltijas tautām (*Pati to (Baltijas tautu) dzīvotspēja varētu nonākt zem jautājuma zīmes*¹²⁷) radīja lielu interesi un sabiedrības atbalstu Baltijas valstīm Rietumos.¹²⁸

1989. gada 19. oktobrī senators, Donalds Ritters (*Donald „Don” Ritter*), kurš jau iepriekš bija vairākkārtēji atbalstījis Baltiju, savā ziņojumā Eiropas Drošības un sadarbības komisijai (*Commission of Security and Cooperation in Europe* jeb *CSCE*) raksta, ka *glasnostj* un *perestroika* politikas ir ļoti ierobežotas – tās beidzas tur, kur sākas padomju imperiālisma intereses, minot vēlmi apspiest separātismu Baltijas valstīs kā piemēru. Tāpēc nav vērts gaidīt lielu progresu no Gorbačova un labāk būtu pārvērtēt attiecības ar Maskavu.¹²⁹ Kaut gan Roberts Douls bija Baltijas neatkarības atbalstītājs un uzturēja kontaktu ar baltiešu trimdas organizācijām, tomēr grūti vērtēt šādu ieteikumu, jo kaut arī teorētiski secinājumi varbūt arī bija pareizi, tomēr Baltijas valstu neatkarības ideja varētu atkal nonākt „iesaldēta” jautājuma statusā, ja attiecības starp PSRS un Rietumvalstīm pasliktinātos. Tomēr šādi viedokļi tik augstā līmenī nenoliedzami palīdzēja izdarīt spiedienu uz dažbrīd Baltijas jautājumā visai neizlēmīgo Buša administrācijas ārpolitiku.

Iespējams, tieši šāda spiediena un Kongresa rezolūciju spiediena dēļ (līdzīgi kā Beikera gadījumā tikšanās Vaiomingā) zināmu politisku atbalstu 1989. gada nogalē Baltijas valstis saņēma arī no Baltā nama.

¹²⁶ LVA, 2197. f. 1-v.apr. 14. l 201. lpp

¹²⁷ Īvāns, Dainis. *Gadījuma karakalps*. Rīga: Vieda, 1995. 246. lpp

¹²⁸ Matlock, Jack, F. Jr *Autopsy of an Empire. The American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union*. New York: Random House, 1995. 237. lpp

¹²⁹ LVA, 2197. f. 1-v.apr. 17. l 411. lpp

Jau 1989. gada 29. augustā laikraksts „Washington Post” atzīmē, ka Bušs ieteicis Gorbačovam izturēties pret Baltijas valstu sabiedriskajām kustībām tāpat kā pret demokrātiskajām kustībām Polijā, respektīvi, ļaut brīvi darboties.¹³⁰ 1989. gada 9. septembrī ASV viceprezidents Dens Koils (Dan Quayle) izteicās, ka ASV pilnībā atbalsta sabiedrisko kustību darbību Baltijā un reaģēs, ja PSRS mēģinās tās apturēt.¹³¹ Pēc Beikera un Ševardnadzes tikšanās un optimistiskajiem Beikera secinājumiem par Baltiju, Džeks Metloks tikās ar baltiešu trimdas līderiem, tiem atkārtoti apsolut, ka ASV atbalsta Baltiju un PSRS ir augstākajā līmenī brīdināti, ka jebkādas militāras represijas Baltijā smagi iedragātu ASV – PSRS attiecības, it īpaši tirdzniecības un ārējās palīdzības ziņā.¹³² Šeit jāuzsver, ka apskatāmajā periodā PSRS ekonomikas sliktā stāvokļa dēļ šīs abas sfēras bija ļoti svarīgas PSRS eksistences nodrošināšanai. Iespējams, tāpēc PBLA prezidents Gunārs Meierovics 1989. gada oktobrī apmeklējot LTF kongresu Latvijā, atsaucoties uz šiem notikumiem, paziņoja, ka „*ASV no pasīvās neatzīšanas politikas pāriet uz aktīvāku mūsu atbalstu un pieņem Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu kā nenovēršamu*”¹³³. Tiesa, šo konkrēto vārdu izvēle liek domāt, ka ASV atbalsta Baltijas neatkarību tieši šīs nenovēršamības dēļ, respektīvi, ASV atbalsta pastiprināšanās izriet tieši no apzināšanās, ka Baltijas valstu neatkarība ir nenovēršama. Tik pieredzējis politiķis kā Gunārs Meierovics diez vai šādus vārdus izvēlētos nejauši. (Taču jāņem arī vērā, ka šis citāts nāk no izteikti emocionālajām Sandras Kalnietes atmiņām un šī autore ir samērā kritiski noskaņota pret ASV lomu Baltijas valstu neatkarības atgūšanā.)

Pateicoties latviešu trimdas pūliņiem, 1989. gadā, gatavojoties LPSR Augstākās padomes vēlēšanām, Latviju apmeklēja pirmais politiskais konsultants no ASV – Ronalds Dautzauers (Ronald Dautzauer), kura mērķis ir apmācīt pie demokrātijas apstākļiem nepieradušos LTF biedrus pirmsvēlēšanu kampaņai.¹³⁴ Kaut arī LTF biedri bija vairāk informēti par priekšvēlēšanu kampaņu apstākļiem, nekā bija gaidīts,¹³⁵ tomēr šī tikšanās iezīmēja lielākus sakarus starp ASV un Latviju praksē, un šāda iezīme bija raksturīga tieši 1989. gadam.

¹³⁰ LVA, 2197. f. 1-v.apr. 17. l.477. lpp

¹³¹ Turpat, 104. l.305. lpp

¹³² Turpat, 306. lpp

¹³³ Kalniete, Sandra. Es laužu tu lauži mēs laužām viņi lūza. Rīga: Jumava, 2000. 248. lpp

¹³⁴ LVA, 2197. f. 1-v.apr. 104. l.339. lpp

¹³⁵ Kalniete, Sandra. Es laužu tu lauži mēs laužām viņi lūza. Rīga: Jumava, 2000. 311. lpp

1989. gada 18. novembrī kļuva redzams lielais progresss, kuru Latvijas pārstāvji bija sasnieguši kontaktos ar Rietumvalstīm. ASV Valsts sekretārs Džeimss Beikers nosūtīja apsveikumu svētkos Latvijas sūtniecības Vašingtonā vadītājam Anatolam Dinbergam, kurā norādīja, ka „*Savienotās Valstis atbalsta un atbalstīs Latvijas centienus atgūt pilnīgu kontroli pār savu nākotni, un mierīgā, emocionālā protestu ceļā atgūt savu brīvību*”.¹³⁶ Kā atzīmē Dainis Īvāns, ļoti iespējams, ka šis solis bija preses un sabiedrības viedokļa ietekmēts – 5. oktobra „*New York Times*” numurā bija lasāms slavena ASV politiskā komentētāja un žurnālista Viljama Safaira (William Safire) (ar kuru Īvāns bija ticis un personiski pārrunājis situāciju Baltijā) raksts, kurā bija uzsvērts, ka kaut arī Baltijas valstīm nav ko gaidīt militāru palīdzību no Rietumiem, ja sāks kustēties padomju tanki, tomēr baltieši jāatbalsta vismaz ekonomiski un politiski, kā arī jāliek saprast PSRS, ka vardarbība Baltijā nozīmēs jauna Aukstā kara sākumu.¹³⁷ Ja tā patiešām bija, tad tas, protams, ir uzskatāms par lielu baltiešu panākumu darbā ar presi.

1989. gada decembrī norisinājās ļoti nozīmīgs politisks notikums ASV un PSRS attiecībās – Maltas samits, kurā tikās Bušs ar Gorbačovu, cita starpā pārrunājot arī Baltijas valstu jautājumu. Šīs tikšanās laikā viens no nozīmīgākajiem apspriežamajiem tematiem bija iespējamais tirdzniecības līgums starp abām lielvalstīm un MFN („Most Favored Nation”) statusa iespējamā piešķiršana PSRS.¹³⁸ Šāds solis nozīmētu jaunas ASV un PSRS ekonomiskās attiecības – taču paralēli arī draudus Baltijas valstu inkorporācijas PSRS neatzišanas politikai. Kā norāda Džeks Metloks, baltiešu vidū lielu uztraukumu radīja baumas, ka Bušs var noslēgt līgumu ar Gorbačovu, saskaņā ar kuru Gorbačovs būtu ar mieru „atlaist” Varšavas pakta valstis, par to iegūstot ASV klusēšanu, ja tiks apspiestas Padomju Savienības nacionalitātes.¹³⁹

Tomēr sarunas par tirdzniecības līgumu un MFN statusu beidzās bez rezultātiem, taču Baltijas valstu jautājums tika apspriests. Gorbačovs norādīja, ka gatavs apspriest autonomiju Baltijas valstīm, taču ne neatkarību, jo separātisms Baltijas valstīs radīšot

¹³⁶ LVA, 2197. f. 1-v.apr. 17. l 305. lpp

¹³⁷ Īvāns, Dainis. *Gadījuma karakalps*. Rīga: Vieda, 1995. 256. lpp

¹³⁸ Friedman, L. T. The Malta Summit: Bush Heads to Malta Ready for „Historic Opportunity” *New York Times*, December 1, 1989. Pieejams: <http://www.nytimes.com/1989/12/01/world/the-malta-summit-bush-heads-to-malta-ready-for-a-historic-opportunity.html> (skatīts 01.05.2013.)

¹³⁹ Matlock, Jack, F. Jr *Autopsy of an Empire. The American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union*. New York: Random House, 1995. 268. lpp

draudus *perestroikai*. Par atbildi Bušs atzīmēja, ka jebkurā gadījumā, ja PSRS lietos spēku Baltijā, ASV būs spiesta reaģēt un šāds solis radītu „uguns vētru” (*firestorm*) abu valstu attiecībās.¹⁴⁰ Līdzīgi raksta arī Džeks Metloks, uzsverot, ka kaut arī nekāds konkrēts statuss Austrumeiropas un Baltijas valstīm nav panākts, tomēr nav noslēgti nekādi kompromitējoši līgumi un skaidri pateikts, ka represijas šajās teritorijās netiks ignorētas no ASV puses.¹⁴¹

Rezultātā nekāds nozīmīgs progress Maltā netika panākts, tomēr bija pierādījies, ka par spīti Buša vēlmei atbalstīt Gorbačovu, viņš tomēr nav gatavs „atdot” Baltijas valstu neatkarības ideju (taču, iespējams, tikai lielā Kongresa atbalsta baltiešiem dēļ), lai stiprinātu Gorbačova stāvokli, tomēr nevēlējās arī pārāk apdraudēt Gorbačova stāvokli, aktīvi iestājoties par Baltijas valstu neatkarību.

1990. gada sākumā Buša administrācijas attieksme pret notikumiem Latvijā kļuva vēl neskaidrāka. 1990. gada 24. janvārī preses konferencē viņš izteicās ļoti pretrunīgi – reizē uzsverot Baltijas valstu inkorporācijas PSRS neatzīšanas politikas nozīmi un uzsverot, ka ASV neignorēs spēka lietošanu šajās valstīs, bet reizē arī izsakoties, ka Baltijas jautājums ir PSRS iekšēji risināma lieta.¹⁴² Šis bija līdz šim pretrunīgākais prezidenta Buša paziņojums un izsauca neizpratni kā Kongresā, tā arī baltiešu organizācijās – kā trimdas, tā Latvijas.

Neskaidrības par ASV nostāju un tās iespējamām izmaiņām vēl palielinājās ar 1990. gada 11. martu, Lietuvas jaunievēlētajai Augstākajai Padomei, kurā dominēja masu kustība „*Sajūdis*”, pasludinot neatkarību. Kaut arī Baltijas valstis ieguva visas pasaules uzmanību un uz laiku kļuva par galveno jautājumu ASV un PSRS attiecībās,¹⁴³ tomēr Rietumvalstīs kopumā šis Lietuvas lēmums tika vērtēts kā pārāk straujš un nepieņemams,

¹⁴⁰ Bush, H. W. George. Scowcroft, Brent. *A World Transformed*. New York: Vintage Books, 1998. 172. lpp.

¹⁴¹ Matlock, Jack, F. Jr *Autopsy of an Empire. The American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union*. New York: Random House, 1995. 273. lpp

¹⁴² LVA, 2197. f. 1-v.apr. 17. l 103. lpp

¹⁴³ Bush, H. W. George. Scowcroft, Brent. *A World Transformed*. New York: Vintage Books, 1998. 172. lpp.

tāpēc Lietuva saņēma visai mazu atbalstu sekojošajā attiecību saasinājumā ar PSRS un ekonomiskajā blokādē, ko PSRS izsludināja pret Lietuvu.¹⁴⁴

Tomēr ASV politika attiecībā pret Baltijas valstīm fundamentāli nemainījās. Jau 14. martā Valsts sekretārs Beikers kārtējo reizi uzsvēra, ka ASV turpinās turēties pie neatzīšanas politikas un Baltijas valstu jautājums nav PSRS iekšēja lieta (tādējādi pat noliedzot prezidenta Buša 24. janvāra paziņojumu).¹⁴⁵ Tāpat arī nemainījās fakts, ka no ASV Kongresa atbalsts jau tradicionāli ir lielāks - Latvijas PSR Augstākās padomes vēlēšanu laikā (1989. gada 18. marts), kaut arī bija pastāvēja iespēja, ka Latvija pēc vēlēšanām izvēlēties līdzīgu ceļu kā Lietuva, senators Donalds Rīgls atzīmēja, ka „Šīs vēlēšanas būs izšķirošs pārmaiņu posms (*turning point*) [...] Mēs ceram un sagaidam, ka drīz jūs varēsiet pasludināt savu neatkarību, no mūsu valsts saņemot atbalstu un iedrošinājumu”¹⁴⁶ Šie paziņojumi nedeva nekādas konkrētas garantijas, tāpat arī fakts, ka neatkarību jau pasludinājušajai Lietuvai nekāda ekonomiskā palīdzība padomju blokādes apstākļos netika sniegta, neliecināja par labu Baltijai. Tomēr laikā, kad Lielbritānija un VFR neizrādīja nekādu interesi par notiekošo Baltijā, un Francijas premjerministrs Fransuā Miterāns (Francois Mitterand) pat apcerīgi filozofēja par lietuviešu „nožēlojamību” un nepieciešamo sapratni, ja Gorbačovs būs „spiests” izmantot spēku,¹⁴⁷ no ASV nāca vienīgais nemainīgais atbalsts Baltijas valstu neatkarībai.

Buša administrācijas pārstāvis Brents Skoukrofts (Brent Scowcroft) raksta, ka „neviens vairāk par mums nevēlējās redzēt neatkarīgu Baltiju [...] tomēr vienīgais ceļš uz Baltijas valstu neatkarību bija sarunās (*acquiescence*) ar Kremli [...] konflikta situācijā mēs zaudētu ne tikai Baltiju, bet arī Vāciju un padomju reformas”.¹⁴⁸ Arī Bušs norādīja,

¹⁴⁴ Dreifelds, J. Pasaules preses reakcija pēc Latvijas neatkarības pasludināšanas. Krāj. 4. maijs. Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju. Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 2000.

¹⁴⁵ LVA, 2197. f. 1-v.apr. 17. l 103. lpp

¹⁴⁶ Turpat, 104. l 336. lpp

¹⁴⁷ Kalniete, S. Rietumvalstu nostājas Baltijas valstu neatzīšanas jautājumā. Pieejams:

<http://kalniete.lv/2010/05/03/rietumvalstu-nostajas-maina-baltijas-valstu-neatkaribas-atzisanas-jautajuma/> (skatīts 15.04.2013.)

¹⁴⁸ Bush, H. W. George. Scowcroft, Brent. *A World Transformed*. New York: Vintage Books, 1998. 216. - 217. lpp.

ka atzīt un atbalstīt Lietuvu būtu bezatbildīgi, jo ASV neko nespētu darīt, ja šī atbalsta dēļ Lietuvā iebrauktu padomju tanki.¹⁴⁹

Tāpat arī Lietuvas neatkarības pasludināšana nenāca kā pārsteigums ASV pārstāvjiem. 7. martā, četras dienas pirms neatkarības pasludināšanas „Sajūdis” pārstāvi, ieskaitot organizācijas priekšsēdētāju un līderi Vitautu Landsberģi (Vytautas Landsbergis) tikās ar ASV sūtni PSRS Džeku Metloku un pārrunāja iespējamo neatkarības pasludināšanu. Abas puses vienojās, ka labāk, ja ASV tūlīt neatzīs Lietuvu, jo to varētu iztulkot kā provokāciju, bez tam Metloks atkārtoja Buša argumentu, ka ASV nebūs spējīgas aizsargāt Lietuvu padomju militāra iebrukuma gadījumā.¹⁵⁰ Un kaut arī Metloks neuzskatīja, ka ar neatkarības pasludināšanu Lietuvai būtu jāsteidzas, kā arī domāja, ka „Sajūdis” neapzinās, kādu risku viņi uzņemas,¹⁵¹ Lietuvas politikas nosodījumu vai vēlmi mainīt ASV attieksmi pret Baltijas valstīm viņa atmiņās atrast nevar.

Tomēr latviešu pārstāvji situāciju vērtēja pesimistiski. 1990. gada martā, īsi pēc Lietuvas neatkarības pasludināšanas, PBLA pārstāvis Guntis Bērziņš paziņoja, ka Rietumi labāk vēlas redzēt nedalītu PSRS, lai nevājinātu Gorbačova stāvokli (tomēr piezīmējot, ka Rietumu sabiedrībā un presē, un dažviet arī parlamentu un pat valdību aprindās ir jūtamas lielas simpātijas pret Baltijas valstīm, it īpaši Lietuva un Latvija ieguvusi lielu atpazīstamību).¹⁵² Arī toreizējais Latvijas PSR ārlietu ministrs Eižens Počs 1990. 27. martā izteicās, ka kopš 20. gadsimta septiņdesmitajiem gadiem ASV Baltijas valstu inkorporācijas PSRS neatzīšanas politika nav mainījies, tomēr tā varētu mainīties pēc Lietuvas neatkarības pasludināšanas, jo ASV prezidents centīsies šādos apstākļos ļoti saprotoši izturēties pret Gorbačovu.¹⁵³ Tomēr, nekādas oficiālas izmaiņas neatzīšanas politikā gan nesevoja.

Pēc LTF uzvaras Augstākās padomes vēlēšanās 18. martā, ASV presē parādījās daudzas spekulācijas par to, vai Latvija izvēlēsies Lietuvas ceļu (bezkompromisu

¹⁴⁹ Bush, H. W. George. Scowcroft, Brent. *A World Transformed*. New York: Vintage Books, 1998., 217. lpp.

¹⁵⁰ Matlock, Jack, F. Jr *Autopsy of an Empire. The American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union*. New York: Random House, 1995. 326. lpp

¹⁵¹ Turpat, 327. lpp.

¹⁵² LVA, 2197. f. 1-v.apr. 104. l 252. lpp

¹⁵³ Turpat, 253. lpp

neatkarības pasludināšana), vai Igaunijas ceļu (1990. gada 30. martā pieņemto lēmumu par pārejas periodu uz neatkarīgu valsti, neizejot tik ļoti uz konfrontāciju).¹⁵⁴ Preses un Kongresa atbalsts bija viennozīmīgs, taču Baltais nams Latvijas situāciju centās nekomentēt, tā vietā cenšoties noregulēt attiecības starp Lietuvu un PSRS.

Latvijas neatkarības pasludināšanas priekšvakarā, 1990. gada 3. maijā, Bušs, jautāts, kādi ir viņa padomi Latvijai, kura drīzumā plāno pasludināt neatkarību, atbildēja: „*I have no advice for them whatsoever. I can identify with their aspirations for freedom [...] However, the answer is dialogue, [...] negotiation. Call it what you will – talking to each other to facilitate self-determination and independence.*” („*Man nav nekādu padomu priekš viņiem. Es varu identificēties ar viņu vēlmēm pēc brīvības [...] Taču atbilde ir dialogs, [...] pārrunas. Sauciet to, kā vēlaties – runāšana vienam ar otru, lai panāktu pašnoteikšanos un neatkarību*”).¹⁵⁵ Kā redzams, ļoti piesardzīga atbilde, cenšoties izvairīties no līdzīga saasinājuma ASV-PSRS attiecībās, kā Lietuvas gadījumā, kurā Buša administrācija beigu beigās jutās spiesta izdarīt politisku spiedienu uz lietuviešu līderiem, lai padarītu viņu prasības mazāk ultimātīvas un „radikālas”.¹⁵⁶

Kā vērtēt un skaidrot ļoti piesardzīgo ASV politiku Baltijas jautājumā 1989. gadā un 1990. gada sākumā? No vienas puses, ASV nekad nebija atteikusies no Baltijas valstu nelikumīgās inkorporācijas PSRS oficiālas neatzīšanas politikas pat šajā visai sarežģītajā apskatāmā perioda politiskajā situācijā. Tāpat arī Baltijas valstis atkal un atkal bija saņēmušas solījumus un garantijas, ka, gadījumā, ja PSRS lietos spēku, tas nepaliks bez atbildes – taču atbilde būs politiskas un ekonomiskas sankcijas, vai pat atgriešanās pie Aukstā kara, taču ne militāra palīdzība un karadarbība. Šādu attieksmi nebija saņēmusi ne iepriekš pieminētā Gruzija, kurā PSRS lietoja spēku jau 1988. gadā, ne arī kāda cita padomju republika. Ļoti pozitīvi noskaņoti pret Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu bija daudzi kongresmeņi – kā Roberts Douls, Donalds Rīgls, Donalds Ritters, Roberts

¹⁵⁴ LVA, 2197. f. 1-v.apr. 104. l 200. lpp

¹⁵⁵ Turpat, 17. l 105. lpp

¹⁵⁶ Bush, H. W. George. Scowcroft, Brent. A World Transformed. New York: Vintage Books, 1998. 226. lpp.

Kastens, Frenks Annuncio un daudzi citi. Atbalsts no Kongresa bija ļoti liels –pateicoties arī trimdas organizācijām un to sekmīgajai „grassroots lobbying” politikai (politiski aktīvās trimdas baltiešu sabiedrības aktīvai iesaistīšanai lobēšanas procesā, panākot, ka baltieši balso tikai par tiem kandidātiem, kas sola iestāties par Baltijas valstīm) Tā kā Gruzijā un vēlāk arī Azerbaidžānā PSRS tomēr lietoja militāru spēku šajā periodā, ļoti iespējams, ka tikai ASV atbalsts paglāba Baltiju no līdzīga likteņa.

Tāpat arī ASV valdības oficiālā nostāja par mierīgām pārmaiņām Baltijas valstīs un vēlme par katru cenu izvairīties no saasinājumiem šajā teritorijā liecina par to, ka prezidenta Buša administrācija uztver nopietni saistības, ko ar šiem solījumiem ASV uzņēmusies Baltijas valstīs. Paradoksālā kārtā ļoti iespējams, ka Buša administrācija saprata, ka militāras krīzes gadījumā Baltijas valstīs būs nepieciešama asa reakcija, kas varētu sagraut panākto progresu ASV – PSRS attiecībās. Ja šāda notikumu interpretācija ir pareiza, nav iemesla apgalvot, ka ASV atbalsts Baltijas valstīm apskatāmajā periodā būtu samazinājies.

Tomēr, no otras puses, ASV valdība, konkrēti, Buša administrācija, aktīvi izvairījās no jebkāda atbalsta intensifikācijas laika periodā, kad Baltijas valstīm tas visvairāk bija nepieciešams – lai nepasliktinātu ASV attiecības ar Gorbačovu. Tāpat arī savās atmiņās Bušs vairākkārt pauž jūtamu nepatiku pret Baltijas valstu „pārāk steidzīgo” ceļu uz neatkarību, kas apgrūtināja sarunas ar Gorbačovu, tātad citu ASV svarīgu jautājumu risināšanu, kā sarunas par apvienotas Vācijas atjaunošanu, PSRS karaspēka izvešanu no Austrumeiropas un PSRS atbalsta samazināšanu ASV naidīgi noskaņotiem spēkiem Centrālamerikā. Jāņem arī vērā, ka Bušam būtu ļoti grūti atteikties no neatzišanas politikas un atbalsta Baltijas valstīm – tas izraisītu sašutumu gan sabiedrībā, gan presē, gan arī Kongresā, kādu prezidents Bušs diez vai varētu atļauties. Tātad – pat ja Bušam Baltija būtu bijusi pilnīgi vienaldzīga, viņa politika visdrīzāk šajā jautājumā attiecīgajā periodā būtu palikusi tāda pati, kāda tā bija. Tiesa, šādā gadījumā būtu jāpieņem, ka savās atmiņās („*The World Transformed*”)¹⁵⁷ Bušs un viņa padomnieks Brents Skoukrofts būtu ļoti daudz un sistemātiski melojuši par saviem mērķiem Baltijā. Nav pamata apgalvot ko tādu, tāpēc atliek secināt, ka Baltijas jautājums, bez šaubām, nebija vienaldzīgs Buša administrācijai, tomēr šajā laikā, viņuprāt, ASV ārpolitika

¹⁵⁷ Bush, H. W. George. Scowcroft, Brent. *A World Transformed*. New York: Vintage Books, 1998

saskārās ar daudz svarīgākiem jautājumiem un tāpēc atbalsts Baltijai varēja pagaidīt, lai nepasliktinātu Gorbačova stāvokli ar pārāk daudzām prasībām vienlaikus.

4. ASV attieksme pret procesiem Latvijā no 1990. gada 4. maija (Latvijas neatkarības atjaunošanai) līdz 1991. gada 2. septembrim (Latvijas valsts oficiālai atzīšanai no ASV puses)

1990. gada 4. maijā Latvijas PSR Augstākā padome, kurā dominēja Latvijas Tautas fronti atbalstošie deputāti, pasludināja pārejas periodu uz neatkarību. Tādā veidā tika skaidri pavēstīts, ka Latvija plāno tuvākajā laikā izstāties no PSRS un atjaunot neatkarību.

ASV Kongress nekavējoties, jau tajā pašā 4. maijā, pieņēma rezolūciju par atbalstu Latvijai un tās ceļam uz neatkarību.¹⁵⁸ Arī prezidenta Buša administrācija izsaka zināmu atbalstu, atbildot uz 14. maija Gorbačova paziņojumu, ka Latvijas PSR Augstākās padomes lēmums ir pretrunā ar PSRS konstitūciju un tiek atcelts – Valsts sekretārs Džeimss Beikers norāda, ka nepieciešams dialogs starp PSRS un Latviju (tiesa, dialoga trūkumā nosodot abas puses), kā arī norāda, ka dialoga neveidošanās gadījumā var ciest ASV – PSRS tirdzniecības attiecības.¹⁵⁹ Arī bijušais ASV prezidents Ronalds Reigans 17. maijā izteica atbalstu Latvijai, paziņojot, ka „*Baltijas valstīm un to iedzīvotājiem vajadzētu būt brīviem*”¹⁶⁰ Kaut arī eksprezidenta Reigana viedoklim vairs nebija noteicošas nozīmes, tomēr viņš joprojām bija ļoti populāra personība ASV un viņa viedoklis ASV sabiedrībā nozīmēja daudz.

ASV relatīvi labvēlīgo attieksmi pret Latviju izmantoja Latvijas neatkarībai naidīgi noskaņoti spēki, lai mēģinātu attēlot Tautas fronti kā „amerikāņu konsultantu” izveidotu struktūru. Apskatāmā perioda Latvijas Komunistiskās partijas pirmais sekretārs Alfrēds Rubiks pat apgalvoja, ka Latvijā regulāri ierodas 20-30 cilvēku lielas „amerikāņu konsultantu” grupas un visas LTF darbības tiek koordinētas pa tiešo telefonu no Vašingtonas.¹⁶¹ Tomēr šādus apgalvojumus grūti uztvert nopietni, ņemot vērā, cik grūti apskatāmajā periodā bija panākt aktīvu atbalstu no ASV. Arī Rubika tuvākais sabiedrotais un otrs LKP sekretārs Arnolds Klaučēns 1990. gada 10. aprīlī teica runu

¹⁵⁸ LVA, 2197. f. 1-v.apr. 17. l. 97. lpp

¹⁵⁹ Turpat, 105. lpp

¹⁶⁰ Turpat, 106. lpp.

¹⁶¹ Rubiks, A. Cīņa par varu. Krāj. Latvijas Tautas fronte 1988. – 1991. Veltījums Trešajai Atmodai un Latvijas Tautas frontes dibināšanas desmitgadei. Rīga: Jāņa sēta, 1998.

LKP pēdējā, 25. kongresā, kur Klaucēns gan nosodīja jebkādu sakarus ar Rietumiem, taču atzina, ka pārmaiņas ir radušās pašā padomju sabiedrībā, nevis tika izraisītas no ārienes.¹⁶²

Jau 27. maijā arī Bušs paziņoja, ka 31. maijā paredzētajā samitā Vašingtonā būs nepieciešams atrisināt krīzes situāciju Baltijā, pirms apspriestu ekonomiskos jautājumus, kā jaunu ASV – PSRS tirdzniecības līgumu un MFN („Most Favored Nation” – ASV ārpolitikā īpašs kādas ārvalsts statuss, kas ievērojami atvieglo tirdzniecības attiecības ar šo ārvalsti).¹⁶³ Minētais līgums un MFN statuss bija ļoti nozīmīgs novājinātajai PSRS ekonomikai, līdz ar to šāds ultimāts, iespējams, būtu rezultatīvs.

Tomēr presē un Kongresā valdīja lielas šaubas par to, vai Buša administrācija tiešām dedzīgi aizstāvēs Baltijas intereses. Politiskais komentētājs Džordžs Vilss (George F. Will) uzsver, ka kāds no Buša padomdevējiem (konkrēti neminot), pirms konkursa jautāts, vai krīze Lietuvā un PSRS ekonomiskā blokāde pret Lietuvu neatstās kādu ietekmi uz samita norisi, atbildēja: „*Mēs neatcelsim samitu tikai tāpēc, ka lietuviešu mājsaimnieces sestdienas rītā nevarēs uzsildīt kafiju*”.¹⁶⁴ Kā arī secina Džordžs Vilss, šāda attieksme liecina ne tikai par necieņu pret Lietuvas iedzīvotājiem šajā grūtajā situācijā, bet arī nozīmē, ka sarunās Lietuvu taisās „pārdot”.¹⁶⁵ Cits laikraksts „*Newsweek*” atzīmē, ka Bušs ir gatavs iestāties par Lietuvu, tomēr tā kā citas NATO valstis, Austrumeiropas valstis un pat Baltijas valstis (tātad, Lietuva un Igaunija) uzskata, ka tā nevajadzētu rīkoties, Bušs diez vai to darīs.¹⁶⁶ Tiesa, „*Newsweek*” savu informāciju par Austrumeiropas un Baltijas valstu nostāju ir ieguvušas no kāda anonīma avota, kura identitāte tā arī netiek atklāta – šāda situācija padara paziņojumu par visai dīvainu un informāciju par mazticamu.

Pirms Vašingtonas samita Bušs tikās ar baltiešu trimdas pārstāvjiem, un viņa vārdi šajā sarunā ļoti atgādina taisnošanos: „*Šie ir ļoti sarežģīti laiki; pilni ar cerībām un frustrācijām. Es neesmu mainījis savus uzskatus par brīvību, demokrātiju un pašnoteikšanos. Bet jums jāsaprot, ka man ir milzīga atbildība par vairākām problēmām*

¹⁶² LVA, 2197. f., 1-v.apr. 104. l. 238. lpp

¹⁶³ Turpat, 17. l. 105. lpp

¹⁶⁴ Turpat, 133. l. 283. lpp

¹⁶⁵ Turpat

¹⁶⁶ Turpat, 281. lpp

*pasaules mērogā [...] Mēs gribam, lai šī kustība uz brīvību turpinās arī Baltijas valstīs, taču mēs nezinām kā to paveikt. Es agonizēju par šo lietu.*¹⁶⁷

Tāpat arī šajā tikšanās reizē Bušs izteica bažas, ka lielāks ASV atbalsts Baltijas valstīm varētu izraisīt krīzes eskalāciju Baltijas reģionā. *„Bet vai jūs varat garantēt, ka izpildot jūsu prasības (atzīstot Baltijas valstu neatkarību), nebūs negatīvu seku Maskavā un Baltijā? Jūs neesat mani pārliecinājuši. [...] Jums mani ir jāpārliecina, ka tā nebūs. Citādi es negribu uzņemties tādu atbildību.*”¹⁶⁸ Jāatzīst, ļoti savādi vārdi no lielvalsts vadītāja – prasīt no mazu valstu pārstāvjiem, lai tie pārliecina viņu par politiku, par kuru viņš pats ir informētāks, nekā minētie pārstāvji. Tomēr ir arī skaidrs, ka būtībā tas ir atteikums no Buša puses, nevis nopietns aicinājums viņu pārliecināt.

ASV plaši pazīstamā politiskā komentētāja Leslija Stāla (*Leslie Stahl*) izteicās, ka prezidents pats nevēlas „uzbrukt” Gorbačovam, tāpēc noraida baltiešu prasības. Tomēr viņš vēlas, lai Gorbačovs tiktu kritizēts, tāpēc pieņem baltiešu trimdas pārstāvjus un cenšas izturēties pret viņiem draudzīgi, reizē neko neapsolot. Bušs būtībā vēlas, lai baltieši aktīvi kritizētu Gorbačovu, tādējādi pasakot to, ko pats Bušs nevēlas teikt.¹⁶⁹

Šajā pašā dienā trimdas pārstāvji tikās arī ar Valsts sekretāru Beikeru un saņēma līdzīgus izteikumus, ar vienu starpību – atšķirībā no Buša, kurš nedeva nekādus konkrētus solījumus, Beikers apsolīja, ka ASV nepieņems PSRS piedāvāto ideju par Baltijas atdalīšanos „saskaņā ar PSRS konstitūciju”, respektīvi, sarīkojot referendumu visas Padomju Savienības teritorijā.¹⁷⁰ Šādā referendumā Baltijas valstīm nebūtu nekādas cerības iegūt neatkarību un visas iesaistītās puses to apzinājās.

Tomēr vismaz trimdas pārstāvji pirms samita bija noskaņoti visai optimistiski. PBLA prezidents Gunārs Meierovics izteicās, ka Bušs *„vairs nevar atļauties skatīties citā virzienā un cerēt, ka Baltijas problēma atrisināsies pati. Ja viņš to darīs, viņš riskē ar visām ASV – PSRS attiecībām un pamet demokrātiskās kustības Padomju Savienībā likteņa varā. Baltijas valstis un Vācijas jautājums būs galvenie punkti šajās sarunās un tos nevarēt ignorēt*”¹⁷¹

¹⁶⁷ LVA, 2197. f., 1-v.apr. 17. l. 221. lpp

¹⁶⁸ Turpat

¹⁶⁹ Turpat, 225. lpp

¹⁷⁰ Turpat, 133. l. 229. lpp

¹⁷¹ Turpat, 14. l. 7. lpp

Arī PBLA gadskārtējā sanāksmē Straumēnos 1990. gada pavasarī, Gunārs Meierovics bija optimistiski noskaņots, norādot, ka „ar (Baltijas valstu) atzīšanu nebūs problēmas, PSRS attieksme pret Lietuvu ļaus Rietumiem nesaudzēt Gorbačovu”¹⁷² Arī Jānis Ritenis piekrita, ka šobrīd situācija ASV ir labvēlīga, tomēr nepieciešams vēl vairāk koncentrēt latviešu lobija darbību. Tomēr ne visi PBLA valdes locekļi bija tik optimistiski. Ojārs Kalniņš izteicās, ka neko nevar paredzēt, jo ASV attieksme pret Baltijas valstīm mainās ik dienu atkarībā no globālās politikas, tāpat arī bija vērojams satraukums par iespējamo MFN statusa piešķiršanu Padomju Savienībai.¹⁷³

Tāpat arī Beikera un padomju ārlietu ministra Ševardnadzes tikšanās laikā 1990. gada maijā (īsi pirms samita) Maskavā sākotnēji varēja likties, ka Baltijas valstu jautājumā notiek progress. Tomēr, kā atzīmē ASV sūtnis PSRS Džeks Metloks, padomju puse reāli Baltijas jautājumā novilkta „sarkano līniju”, paziņojot, ka Padomju Savienība ir lielvara un tai esot „savs lepnums”, kas nepieļaujot republiku atdalīšanos. Tāpat arī Ševardnadze norādīja, ka gadījumā, ja vajadzēs izvēlēties starp PSRS nedalāmību un labām ekonomiskajām attiecībām ar ASV, Gorbačovs izvēlēties valsts nedalāmību.¹⁷⁴ Šāda ultimāta priekšā Beikers piekāpās un tiekoties ar Lietuvas pārstāvjiem, centās tos pierunāt „iesaldēt” neatkarības deklarāciju, neefektīvi cenšoties mierināt Lietuvas pusi ar faktu, ka ASV turpinās uzturēt Baltijas valstu inkorporācijas PSRS neatzīšanas politiku.¹⁷⁵

Vašingtonas samitā Bušs galu galā atkāpās no iepriekš teiktā un parakstīja tirdzniecības līgumu ar PSRS bez nekāda progressa Baltijas valstu jautājumā vai pat tikai solījuma no PSRS puses veidot konstruktīvu dialogu ar Baltijas valstīm. Baltijas valstu jautājums oficiāli vispār šajā samitā netika skarts (kaut arī Lietuvas krīze tika apspriesta, tomēr, pēc Gorbačova lūguma, ne oficiāli, lai neradītu iespaidu, ka ASV ietekmē PSRS iekšējās lietas)¹⁷⁶. Vienīgi vienošanās par MFN statusu netika panākta un šis jautājums

¹⁷² LVA, 2197. f., 1-v.apr. 14. l 35. lpp

¹⁷³ Turpat

¹⁷⁴ Matlock, Jack, F. Jr Autopsy of an Empire. *The American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union*. New York: Random House, 1995. 379. lpp

¹⁷⁵ Turpat, 380. lpp.

¹⁷⁶ Raudseps, P. *The Long Vigil: US-Latvian relations*. In: Auers, D. (ed.) *Latvia and the USA: From Captive Nation to Strategic Partner*. Riga: University of Latvia. p. 47.

tika atlikts.¹⁷⁷ Bušs vēlāk atzīmēja, ka nav vēlējies pazemot padomju pusi, norādot tiešu saistību starp ekonomisko līgumu un politiku Baltijas valstīs, tāpēc pieņēmis šādu lēmumu, labi apzinoties, ka preses un sabiedrības viedoklis viņu nosodīs par Baltijas valstu (galvenokārt Lietuvas, kuras attiecību krīze ar PSRS bija vissmagākā) „iztirgošanu” Padomju Savienībai.¹⁷⁸

Preses reakcija tik tiešām bija ievērojama. „*New York Times*” jau nākamajā dienā ievietoja rakstu ar zīmīgu nosaukumu „*Izpārdošana samitā*” („*Selling Out at the Summit*”)¹⁷⁹, kurā notikušo vērtēja kā Lietuvas un arī pārējo Baltijas valstu pamešanu savam liktenim, reizē pat neko neiegūstot pretī no Gorbačeva. Nedaudz maigāk raksta „*Wall Street Journal*”, kas atzīmē, ka arī tirdzniecības līguma parakstīšana ar PSRS būtībā nav ASV piekāpšanās, jo šo līgumu Kongress neratificēs, kamēr netiks atrisināta Baltijas valstu krīze, tāpēc viss, ko Gorbačovs ir ieguvis, ir laiks reformām Baltijā. Tomēr, spriežot pēc Buša administrācijas pārstāvju attieksmes, šis apstākļi ir nenoliedzams Kongresa, nevis Buša administrācijas nopelns. Protams, šie ne tuvu nebija vienīgie laikraksti, kas rakstīja par šo problemātiku, ņemot vērā, ka samits Vašingtonā nenoliedzami bija gada centrālais politiskais notikums, tomēr vērtējumi bija visai līdzīgi – Bušs ir piekāpies Gorbačovam Baltijas jautājumā.

Kā atzīmē Pauls Raudseps, pēc šī samita, Baltijas jautājums pazuda no ASV ārpolitikas līdz pat 1991. gada janvārim.¹⁸⁰ Tomēr tas nemazināja gan trimdas organizāciju, gan Latvijas valsts iestāžu mēģinājumus palielināt ASV atbalstu jaunajai valstij un eventuāli panākt Latvijas valsts atzīšanu. 1990. gada 27. jūlijā ASV apmeklē pēc neatkarības atjaunošanas Latvijas pirmais premjerministrs Ivars Godmanis un pirmais ārlietu ministrs Jānis Jurkāns.¹⁸¹ Tomēr viņi nesaskārās ar lielu pretimnākšanu no Buša administrācijas puses. Kā atzīmē laikraksts „*The Washington Times*”, abi Latvijas pārstāvji pat netika aicināti uz „*Captive Nations Day*” pasākumu, kurš taču tika rīkots tieši PSRS apspiesto tautu atbalstam. Izvairoties no tikšanās ar Latvijas pārstāvjiem, Bušs sūta ziņu Gorbačovam, ka par PSRS vienotības ideju nav ko uztraukties, taču paralēli

¹⁷⁷ LVA, 2197. f. 1-v.apr. 133. l. 105. lpp

¹⁷⁸ Bush, H. W. George. Scowcroft, Brent. *A World Transformed*. New York: Vintage Books, 1998. 286. lpp.

¹⁷⁹ LVA, 2197. f. 1-v.apr. 133. l. 229. lpp

¹⁸⁰ Raudseps, P. *The Long Vigil: US-Latvian relations*. In: Auers, D. (ed.) *Latvia and the USA: From Captive Nation to Strategic Partner*. Riga: University of Latvia. p. 47.

¹⁸¹ LVVA, 293. f. 1.apr. 94. l. 22. lpp

oficiāli pauž atbalstu nebrīvajām nācijām, lai ar apbrīnojamu divkosību saglabātu savu brīvību atbalstoša prezidenta tēlu amerikāņu nācijas priekšā, teikts rakstā.¹⁸² Tikai pēc šī preses saceltā skandāla Godmanis un Jurkāns beidzot tika pieņemti Baltajā namā un satikās ar Bušu.

Kaut arī saruna nenoliedzami bija draudzīga un Bušs izrādīja relatīvi lielu interesi par situāciju Latvijā, it īpaši par tās spējām veiksmīgi pārorientēt savu ekonomiku no plānveida sistēmas uz brīvo tirgu,¹⁸³ tomēr nekāds atbalsts Latvijai netika solīts, ja neskaita Buša solījumu, ka arī nākotnē Baltijas valstīm ASV ārpolitikā būs „ļoti īpašs” statuss.¹⁸⁴ Diemžēl šis solījums visticamāk bija tikai kārtējais apliecinājums, ka ASV neatteiksies no Baltijas valstu okupācijas politikas, taču šāds solījums bija pašsaprotams, jo nebūtu iedomājams, ka pašreizējā stāvoklī Buša administrācija atteiktos no politikas, kuru ASV uzturēja jau no 1945. gada, ieskaitot vissmagākos Aukstā kara saasinājumus.

Jau nākamajā dienā Godmanis un Jurkāns tikās ar ASV Valsts sekretāru Beikeru, tomēr šī tikšanās izvērtās vēl neveiksmīgāka Latvijas pārstāvjiem. Latvijas delegācijas pārstāvju pūlējās pierādīt, ka ASV būtu nepieciešams atzīt Latvijas neatkarību, Beikers nepiekrita šādai domai. Valsts sekretārs atzīmēja, ka nav jēgas atzīt Latvijas neatkarību situācijā, kurā padomju spēki kontrolē valsts robežas un ASV pat nespētu nosūtīt sūtņi uz Latviju.¹⁸⁵ Beikers arī atzīmē, ka progress Baltijas valstīs notiek, jo pirms gada šāda tikšanās augstākajā līmenī ar Latvijas pārstāvjiem nebūtu iespējama¹⁸⁶, tāpat arī Beikers aicināja Baltijas valstis pašas risināt savas problēmas sarunās ar Gorbačovu, turklāt Baltijas valstīm jāsaprot, ka no ASV var gaidīt tikai morālu atbalstu un par savu neatkarību viņām kaut kas ir jādod pretī Gorbačovam (!).¹⁸⁷

Iespējams, šis Beikera paziņojums bija pats Baltijas valstīm nedraudzīgākais ASV ārpolitiskais paziņojums visā neatzīšanas politikas laikā. Godmanis pat juta vajadzību norādīt, ka Beikers acīmredzami neizprot PSRS pārmaiņu tempu un nopietnību.¹⁸⁸ Tāpat Godmanis pēc vizītes izteicies, ka Latvija būs neatkarīga – ar ASV atbalstu, vai bez tā.

¹⁸² LVA, 2197. f. 1-v.apr. 133. l. 220. lpp

¹⁸³ Turpat, 17. l. 66. lpp

¹⁸⁴ Turpat, 69. lpp

¹⁸⁵ Turpat, 71. lpp

¹⁸⁶ Turpat, 72. lpp

¹⁸⁷ Turpat, 73. lpp

¹⁸⁸ Turpat

Tomēr ASV pašu interesēs būtu palīdzēt Baltijas valstīm ar pāreju uz brīvā tirgus ekonomiku, jo tad Baltijas valstis varētu kļūt par piemēru visai PSRS.¹⁸⁹ Pēc atgriešanās Latvijā arī Jurkāns 4. jūnijā paziņoja, ka ASV pašreizējā politika attiecībā pret Baltijas valstīm ir nepieņemama. „*Vairs nav pietiekami tikai teikt, ka Savienotās Valstis neatbalsta padomju varu Baltijas valstīs. Viņiem vajadzētu arī kaut ko darīt, lai mainītu šos apstākļus. Viņi nelieto sev pieejamos līdzekļus un politiskos instrumentus, lai atbalstītu Baltijas valstis*”¹⁹⁰

To apliecina arī Baltā nama pārstāvis Stefans Hārts (Stephen T. Hart), kurš 1990. gada 30. jūlijā intervijā presei paziņoja, ka viņš nav informēts par jebkādiem solījumiem Baltijas valstīm no Buša administrācijas puses.¹⁹¹

Tomēr, par spīti šādas Buša administrācijas ārpolitikas nepopularitātei pašās ASV, nav novērojamas nekādas straujas izmaiņas ASV oficiālajā attieksmē pret Baltiju – 1990. gada 6. jūnijā, Kopenhāgenas starptautiskajā konferencē, kas bija veltīta Eiropas drošības un sadarbības jautājumiem, Beikers izteicās, ka Baltijas valstu vēlmes (*aspirations*) var tikt sasniegtas tikai sistemātiskā dialogā ar Maskavu, un šāds dialogs ir jāsāk pēc iespējas ātrāk.¹⁹²

Kā atzīmē PBLA pārstāvji, sastādot uzmetumu Latvijas „ekonomiskajai atmodai”, Bušs ir pieņēmis, ka jebkāda palīdzība Latvijai vājinās Gorbačova pozīcijas.¹⁹³ Tāpēc PBLA izvirza galvenos trīs domas, par kuru patiesumu ir jāpārlicina prezidentu Bušu – 1) Gorbačovs grib tikai glābt PSRS, nevis tiešām veikt reālas reformas; 2) Gorbačovs pats vērsas pret patiesi demokrātiskajiem spēkiem, jo ir apvienojies ar konservatīvajiem komunistiem, kā arī Gorbačova popularitāte turpina kristies; 3) Piekāpšanās Gorbačovam Baltijas jautājumā var tikai izraisīt vēl lielākas problēmas un saasinājumus Baltijas valstīs. Tas būtu jāveic ALA, kura koncentrētu savu darbību uz Buša opozīciju (Demokrātu partiju), lai piespiestu prezidentu ieklausīties šajos argumentos.¹⁹⁴ Tomēr nav nekādu ziņu, kas apliecinātu, ka šai politikai eventuāli būtu jebkādas pozitīvas sekas.

¹⁸⁹ LVA, 2197. f. 1-v.apr., 17. l. 1. lpp.

¹⁹⁰ Turpat, 106. lpp.

¹⁹¹ Turpat, 133. l.

¹⁹² Turpat, 17. l. 133. lpp

¹⁹³ Turpat, 121. l. 136. lpp

¹⁹⁴ Turpat

Šāds vēsums ASV politikā Baltijas jautājumā 1990. gadā, iespējams, ir skaidrojams ar to, ka šajā laikā izšķīrās kāda cita Eiropas reģiona – Vācijas – nākotne. Ņemot vērā Vācijas nozīmi Eiropas ģeopolitikā, ir loģiski pieņemt, ka jautājums par VFR un VDR apvienošanu vienā valstī un šīs apvienotās Vācijas turpmākais liktenis varētu likties ASV administrācijai svarīgāks, nekā Baltijas problēmas.

1990. gada jūlijs bija izšķirošs mēnesis tā dēvētajām „4+2” sarunām, kurās apsprieda Vācijas apvienošanu. Bušs atzīmē, ka jūlijā tika panākts izšķirošs progress sarunās, bet arī garāmejot piemin, ka krīze Lietuvā mazinās, jo lietuvieši „iesaldējuši” savu neatkarības deklarāciju,¹⁹⁵ respektīvi, pasakot, ka Baltijai nav palīdzēts un tai ir nācies piekāpties, bet tomēr tā ir pozitīva ziņa, jo krīze ir mazinājusies. Nav šaubu, ka Vācijas problēma globāli bija daudz nozīmīgāka problēma, nekā Baltijas valstu statuss, tomēr šāds teksts no ASV prezidenta, kurš vismaz vārdos „aizstāvēja” brīvības un demokrātijas idejas visā pasaulē, izklausījās visai nepiemērots.

Buša administrācija gan centās ar dažādiem paziņojumiem novērst iespaidu, ka Baltijas valstis ir atstātas savam liktenim svarīgāku problēmu dēļ. 1990. 2. augustā Buša administrācijas pārstāvis Bendžamins Kardins (*Benjamin L. Cardin*) atzīmēja, ka MFN statusu būs neiespējami piešķirt PSRS, kamēr Maskava nepārtrauc militāro un ekonomisko spiedienu uz Baltijas valstīm, jo nav pieļaujams, ka Gorbačovs taista „pārbūvi” uz Baltijas valstu rēķina.¹⁹⁶ Arī Beikers 1990. gada 12. septembrī norādīja, ka ASV „tuvojas diplomātiskām attiecībām ar Baltijas valstīm”.¹⁹⁷ Tas sasauca ar Buša 3. oktobra proklamāciju par Vācu – amerikāņu dienu (*German – American day*), kurā Bušs, acīmredzami cenšoties novērst bažas par Baltijas aizmiršanu Vācijas dēļ, norāda: „*Vācu apvienošanās sasniegums dos arī cerību citām tautām, galvenotkārt, Baltijas tautām, ka miermīlīga, bet neatlaidīga cīņa par nacionālu neatkarību var pārvarēt pat šķietami neuzveicamus (insurmountable) šķēršļus.*”¹⁹⁸ Tomēr nevar neredzēt, ka arī šajā morālajā atbalstā slēpjas vāji maskēts aicinājums Baltijas valstīm būt mierīgām un pacietīgām. Tāpat arī šis atbalsts 1990. gada otrajā pusē drīzāk skaidrojams ar faktu, ka Gorbačova autoritāte kā PSRS, tā pasaules priekšā krītas un Buša administrācija pat sāk uzsākt

¹⁹⁵ Bush, H. W. George. Scowcroft, Brent. *A World Transformed*. New York: Vintage Books, 1998. 286. lpp.

¹⁹⁶ LVA, 2197. f. 1-v.apr. 17. 1, 2. lpp.

¹⁹⁷ Turpat, 133. l. 209. lpp

¹⁹⁸ Turpat, 17. l. 31. lpp.

dialogu ar Gorbačova politiskajiem pretiniekiem, konkrēti Borisu Jeļcinu. Līdz ar to nepieciešamība rūpēties, lai Gorbačova situācija nepasliktinātos, samazinājās, atzīmē laikraksts „*Washington Post*”.¹⁹⁹

11. oktobrī tika noslēgts līgums par abu Vāciju apvienošanos, Bušam sarunās paziņojot, ka šim politiskajam notikumam nav nekāda sakara ar Baltiju un ASV neatkāpsies no Baltijas valstu neatzīšanas politikas. Kā piebilda Beikera padomnieks Pauls Groble (Paul Groble): „*Mēs to esam teikuši tik daudz reizi, ka dažreiz es brīnos, vai kāds mums vēl tic. Tomēr Vācijas apvienošanās nāks tikai par labu Baltijas neatkarības atjaunošanai.*”²⁰⁰

Taču jau 1990. gadā parādās jauna problēma Baltijas valstu atzīšanai. 1990. 2. augustā Sadama Huseina vadītā Irāka iebrūk kaimiņvalstī Kuveitā, radot smagu globālu un ekonomisku krīzi. Jau 1990. gada 11. septembrī Lietuvas prezidents Landsberģis pauž bažas, ka ASV varētu „upurēt” Baltijas intereses, lai iegūtu padomju atbalstu eventūālajā karā ar Irāku. Šādas bažas netieši apstiprina fakts, ka Eiropas drošības un sadarbības konferencē Parīzē 1990. 19. un 20. novembrī Gorbačovs konferences laikā atļāvās pieprasīt izraidīt Baltijas pārstāvjus un Rietumvalstis piekāpās šīs prasības priekšā, kaut arī Baltijas pārstāvju dalība konferencē bija iepriekš saskaņota pa diplomātiskajiem kanāliem un diplomātiskajā praksē parasti iepriekš saskaņotas norunas netiek mainītas pēdējā brīdī.²⁰¹ Tāpat arī neviens ASV pārstāvis šajā konferencē nesevoja Eiropas valstu piemēram un neapsveica Latvijas pārstāvjus 18. novembrī.²⁰²

Tomēr Bušs 10. decembrī nolēmj satīkties ar Lietuvas prezidentu Landsberģi. Sarunā Bušs atkārtoti uzslavē Lietuvas un arī pārējo Baltijas valstu paškontroli un uzticību nevardarbīgās pretošanās modelim, atkal un atkal uzsverot, ka pārmaiņām PSRS jābūt miermīlīgām.²⁰³

Iespējams šis uzsvars radies no 1990. gada 3. decembrī „*US News and World Report*” paustās idejas, ka kontakti ar Baltijas valstīm ir uzlabojušies, tomēr Gorbačovam

¹⁹⁹ LVA, 2197. f. 1-v.apr. 133. l. 209. lpp

²⁰⁰ Turpat, 195. lpp.

²⁰¹ Kalniete, S. Rietumvalstu nostājas Baltijas valstu neatzīšanas jautājumā. Pieejams:

<http://kalniete.lv/2010/05/03/rietumvalstu-nostajas-maina-baltijas-valstu-neatkaribas-atzisanas-jautajuma/> (skatīts 15.04.2013.)

²⁰² LVA, 2197. f. 1-v.apr. 133. l. 190. lpp.

²⁰³ Turpat, 182. lpp

joprojām tiek sniegts neatbilstoši liels atbalsts. Laikraksts atzīmē, ka tas draud ar attiecību sabojāšanu ar Baltijas līderiem, kuri jūtas pamesti savam liktenim, un šādas emocijas var novest pie krīzes pārvēršanos par pilsoņu karu.²⁰⁴

Tomēr 1990. gada beigās Baltijas jautājums ir kļuvis samērā populārs un presē parādās arī Baltijas valstīm nelabvēlīgi raksti. Tā „New York Times” žurnāliste Flora Levis (*Flora Lewis*) pamācoši iesaka Baltijas valstīm atbalstīt Gorbačovu un ierobežot savus „radikālos” elementus, lai izvairītos no radikālām un pēkšņām izmaiņām PSRS, beigās vēl apcerīgi piebilstot, ka reformēta, demokrātiska PSRS taču ir arī pašu baltiešu interesēs.²⁰⁵

Situācija strauji mainījās 1991. gada sākumā, kad kļuva skaidrs, ka PSRS plāno veikt militāru spiedienu uz Baltijas valstīm, galvenotkārt uz Lietuvu. Janvāra sākumā demisionēja padomju ārlietu ministrs Eduards Ševardnadze, paziņojot, ka tuvojas diktatūra un represijas.²⁰⁶ Jau 1991. gada 2. janvārī Lietuvā un Latvijā OMON (padomju armijas specvienības) pārņēma Viļņas un Rīgas Preses namus. Šāds notikumu pavērsiens izsauca zināmu reakciju no ASV – Valsts departaments paziņo, ka nosoda šo akciju, tāpat kā visas akcijas Baltijas valstīs, kas kavē dialogu.²⁰⁷

Tomēr šāda piesardzīga reakcija nekavēja PSRS jau 13. janvārī uzsākt armijas uzbrukumu Viļņas televīzijas tornim, Lietuvas AP ēkai, radio, telegrāfam, izmantojot arī tankus. Šajā akcijā gāja bojā 14 Lietuvas iedzīvotāji, ir arī daudz ievainoto. Šie notikumi saasināja situāciju arī Latvijā, kur pēc LTF priekšsēdētāja Daiņa Īvāna aicinājuma Rīgā ieradās ap 500 000 iedzīvotāju, kas sāka veidot barikādes ap Latvijas valdības ēkām, kā arī radio un televīzijas centriem, telefona centrāli, gaidot līdzīgas militāras represijas arī Latvijā.

ASV reakcija bija ātra – jau šajā pašā 13. janvārī jau minētais Beikera padomnieks Pols Gobls asi nosoda PSRS rīcību un paziņoja, ka Gorbačova „glasnostj” un „perestroika” principi dzīvē nedarbojas, tāpēc ASV būtu jāpārvērtē attiecības ar PSRS un atbalstu Gorbačova politikai.²⁰⁸

²⁰⁴ LVA, 2197. f. 1-v.apr. 133. l. 187. lpp

²⁰⁵ Turpat, 206. lpp.

²⁰⁶ Īvāns, Dainis. *Gadījuma karakalps*. Rīga: Vieda, 1995. 308. lpp

²⁰⁷ LVA, 2197. f. 1-v.apr. 133. l. 181. lpp.

²⁰⁸ Turpat, 182. lpp.

Arī ASV preses reakcija ir spēcīga – daudzajās avīzēs, kas jau 14. janvārī raksta par notikumiem Baltijā pamatā dominē divi viedokļi – 1) Gorbačovs atklāti melo Rietumiem un praksē rīkojas pēc vecajiem padomju principiem; 2) Gorbačovs ir zaudējis kontroli pār PSRS un vairs nespēj ietekmēt armijas vadības rīcību.²⁰⁹

Prezidents Bušs arī nosodīja asinsizliešanu Baltijā – gan pēc 13. janvāra slaktiņa Viļņā, (sākotnēji gan ļoti piesardzīgi, cenšoties neapsūdzēt Gorbačovu un norādīt tikai, ka šādi notikumi traucē reformu progresam PSRS²¹⁰) gan pēc tam drīz (21. janvārī) sekojošās padomju spēku izraisītās bruņotās sadursmes Rīgā, kur gāja bojā 5 cilvēki.²¹¹ Tomēr, kā uzsver Buša padomnieks Brents Skoukrofts, šīm represīvajām akcijām bija izvēlēts tieši 1991. gada janvāris, kad norisinājās Līča kara sākums, kurā ASV prezidentam bija nepieciešams arī padomju atbalsts, tādējādi ASV bija kārtējo reizi dilemmas priekšā.²¹²

Tomēr šoreiz ASV nebija gatavas piekāpties Baltijas jautājumā, jo tas būtu pretrunā ar visu, kas bija solīts iepriekš. Sākot ar 1991. gada 21. janvāri ASV sāka izrādīt daudz lielāku atbalstu Krievijas PFSR prezidentam Borisam Jeļcinam – Gorbačova sāncensim cīņā par varu, kas nenoliedzami bija politiska spiediena izdarīšana uz Gorbačovu.²¹³ 22. janvārī Dainis Īvāns kopā ar Latvijas sūtniecības ASV vadītāju Anatolu Dinbergu apmeklēja ASV valsts sekretāru Beikeru.²¹⁴ Grūti pateikt, vai un kā šī tikšanās ietekmēja ASV nostāju, tomēr ASV atlika februārī paredzēto konferenci Maskavā – ļoti iespējams, tieši dēļ Baltijas notikumiem.²¹⁵ Īvāna vizīte atstāja zināmu iespaidu arī uz Kongresu un ASV sabiedrību. Piemēram, senators Edvards Kenedijs (*Eduard M. Kennedy*) vēstulē sūtniecībai īpaši atvainojas, ka nav sanācis tikties ar Latvijas pārstāvjiem to vizītes laikā²¹⁶ un lūdz viņam atsūtīt Latvijas pārstāvju (Īvāna un

²⁰⁹ LVA, 2197. f. 1-v.apr. 133. l. 14. – 20. lpp.

²¹⁰ George Bush: Remarks on Soviet Military Intervention in Lithuania. Pieejams: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=19216> (skatīts 05.05.2013.)

²¹¹ Bush, H. W. George. Scowcroft, Brent. *A World Transformed*. New York: Vintage Books, 1998. 496. lpp.

²¹² Turpat,

²¹³ Matlock, Jack, F. Jr *Autopsy of an Empire. The American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union*. New York: Random House, 1995. 468. lpp

²¹⁴ LVVA, 293. f. 1.apr. 94. l. 192. lpp

²¹⁵ Turpat

²¹⁶ Turpat, 824. l. 71. lpp

Dinsberga) fotogrāfijas priekš sava darba kabineta.²¹⁷ Tikšanās laikā ar kongresmeņiem Īvāns saņēma visai konkrētus solījumus – viņam tika paziņots, ka Gorbačovs nav novērtējis ASV reakciju un ASV nepieļaus tālāku vardarbību Baltijas valstīs. PSRS tas esot darīts zināms un Viļņā pašlaik jau esot 10 amerikāņu žurnālistu, kas novēro situāciju.²¹⁸ Tāpat arī Buša un Beikera reakcija nav uzskatāma par ASV reakciju, ir izveidota īpaša Baltijas darba grupa (Baltic Working Group) Valsts departamenta sistēmas ietvaros un šādos apstākļos (PSRS militāro represiju turpināšanās gadījumā) Buša administrācijai vairs netiks dota iespēja izvairīties no atbalsta Baltijai.²¹⁹

Tāpat arī gan Pārstāvju palāta, gan senāts jau janvārī pieņēma vairākas rezolūcijas par Baltijas valstīm, aicinot Bušu apturēt jebkādu ekonomisku palīdzību PSRS, kā arī ieviest ekonomiskas sankcijas pret PSRS.²²⁰ Tāpat arī vairāki kongresmeņi (*Don Ritter, Alfonse d'Amato, Dennis DeConcini, Steny H. Hoyer*) nosūtīja vēstuli Gorbačovam, kurā brīdināja padomju līderi atturēties no spēka lietošanas Baltijas valstīs, ja viņam ir svarīgas ASV – PSRS attiecības.²²¹

Iespējams, tieši šo apstākļu dēļ padomju armija neuzbruka barikādēm Baltijas valstīs. Tāpat arī nav noliedzams, ka pēc 1991. gada janvāra notikumiem ASV atbalsts Baltijas valstīm auga, 17. martā Bušs atzīmēja, ka gadījumā, ja Gorbačovs neveiks ātru un reālu progresu Baltijas valstu jautājumā, nāksies atlikt vasarā paredzētās sarunas ar Gorbačovu.²²² Tāpat arī Bušs atzīmēja, ka „*padomju uzvedība Baltijā padara ļoti grūtu iespējamo ekonomisko palīdzību, kas bija paredzēta dažādu lauksaimniecības programmu ietvaros*”²²³ Arī Valsts sekretārs Beikers, 16. martā tiekoties ar Baltijas valstu vadītājiem, atzīmēja, ka Baltijas valstis nekad nav iestājušās PSRS, tāpēc tām nav jāvadās pēc PSRS likumiem, izstājoties no savienības.²²⁴

ASV pieaugošo atbalstu Baltijas valstīm PSRS represīvo akciju dēļ apliecina arī PBLA pārstāvis Ojārs Kalniņš, kurš norāda, ka 1991. gada sākumā ASV valdība ir gatava

²¹⁷ LVVA, 293. f. 1.apr. 824. l. 69. lpp

²¹⁸ Turpat, 890. l. 5. lpp

²¹⁹ Turpat

²²⁰ Turpat, 837. l. 50. – 53. lpp

²²¹ Turpat, 36. lpp

²²² Bush, H. W. George. Scowcroft, Brent. *A World Transformed*. New York: Vintage Books, 1998. 501. lpp.

²²³ Turpat, 503. lpp

²²⁴ *Latvijas Tautas Fronte 1988. – 1991. Veltījums Trešajai Atmodai un Latvijas Tautas frontes dibināšanas desmitgadei.* (Rakstu krājums). Rīga: Jāņa sēta, 1998. 396. lpp

uzsākt Latvijas de facto atzīšanas procesu.²²⁵ Par optimismu trimdas aprindās liecina arī fakts, ka JBANC pārstāvji, organizējot politisko lobiju, jau 1991. gada 9. martā cenšas panākt lai ASV Kongress 1992. gada budžetā paredzētu arī līdzekļus Baltijas valstu atbalstam.²²⁶ Fakts, ka šis ir trimdas organizētā lobija galvenais mērķis (nevis Latvijas neatkarības atzīšana), liecina, ka Latvijas de facto neatkarības atgūšana apskatāmajā periodā trimdas aprindās tiek uzskatīta par nenovēršamu. 1991. gada 14. jūnijā visas 3 Baltijas valstis aicina Bušu ekonomiski palīdzēt Baltijas valstīm, atverot ASV robežas tirdzniecībai (atsaucoties uz 1925. – 1926. gadā slēgtiem līgumiem starp Baltijas valstīm un ASV).²²⁷

Tomēr šis optimisms acīmredzami ir uzskatāms par pārspīlētu. Tiklīdz PSRS militārās represijas Baltijas valstīs tika apturētas, arī Buša administrācija atgriezās pie iepriekšējās pasīvās politikas Baltijas valstu jautājumā. To pierāda Buša runa 1. augustā, kura tika teikta prezidenta vizītes Kijevā laikā. *„Brīvība nav tas pats, kas neatkarība. Amerikāņi neatbalstīs tos, kas cenšas aizvietot ārzemju tirāniju ar vietējo despotismu [...] Mēs atbalstīsim tos, kas būs demokrātiju.”*²²⁸ Kaut arī Buša administrācija vēlāk taisnojās, ka šī runa nebija domāta konkrēti Ukrainai, vai pat PSRS republikām kā tādām, tomēr bija grūti neuztvert runā ietverto domu – demokratizācijas procesi PSRS ir svarīgāki par PSRS tautu nacionālo neatkarību. Šī bēdīgi slavenā runa izpelnījās asu kritiku arī ASV, kur prese to nodēvēja par „cāļu Kijevas” („*chicken Kiev*”) runu, tādējādi norādot, ka Bušs gluži vienkārši baidās vairāk iestāties par PSRS tautām, ieskaitot arī Baltijas tautas.²²⁹

19. augustā, PSRS notiekot konservatīvo komunistu organizētam valsts apvērsuma mēģinājumam un Gorbačovam īslaicīgi zaudējot varu, Baltijas valstu stāvoklis atkal kļuva draudīgāks. Tomēr šoreiz Baltijas valstis nesaņēma nekādu atbalstu, Buša atmiņās pat var sastapties ar zināmu „ļaunu prieku” par pašreizējo Baltijas valstu, visvairāk Lietuvas nedrošo stāvokli: *„Landsberģis, kurš izdarīja vislielāko spiedienu uz Gorbačovu, tagad sauc pēc palīdzības. To tagad būs grūti sniegt, tāpat kā būs grūti*

²²⁵ LVVA, 293. f. 1.apr. 72. l. 13. lpp

²²⁶ Turpat, 1060. l. 212. lpp

²²⁷ Turpat, 813. l. 3.lpp

²²⁸ Bush, H. W. George. Scowcroft, Brent. A World Transformed. New York: Vintage Books, 1998. 515. lpp.

²²⁹ Turpat, 516. lpp

sniegt atbalstu jebkur Padomju Savienības teritorijā [...] Ekstrēmistiem, kas aicināja pamest Gorbačovu un runāt ar Jeļcinu, tagad nāksies padomāt loģiski.”²³⁰ Grūti pateikt ar kādu atbalstu no ASV puses Baltijas valstis varētu rēķināties, ja pučisti gūtu uzvaru, taču jau pēc nedaudzām dienām, 24. augustā pučs bija cietis sagrāvi. Latvija jau 21. augustā, puča laikā bija pasludinājusi pilnīgu neatkarību, tomēr ASV sākotnēji nesteidzās to atzīt. Kā norāda Bušs: „*Es vēlējos izvairīties no spiediena, kādu uz Gorbačovu radītu tūlītēja Baltijas valstu neatkarības atzīšana [...] Bija jāklūst skaidram, ka mēs devām viņiem laiku, daudz laika, lai atlaistu Baltijas valstis*”²³¹ 29. augustā kongresmenis Alans Diksons (Alan J. Dixon) aicina Bušu beidzot atzīt Baltijas valstu neatkarību²³², bet prezidents tomēr nogaidīja līdz 2. septembrim, kad beidzot izšķīrās par Baltijas valstu neatkarības atzīšanu.

Kopumā var secināt, ka ASV politika Baltijas jautājumā pēc Latvijas AP 4. maijā pieņemtā lēmuma par pārejas periodu uz neatkarības atjaunošanu visu atlikušo 1990. gadu nebija pārāk labvēlīga Latvijai. Lielo globālo pārmaiņu laikā, kāds nenoliedzami bija 1990. gads, nepārtraukti atradās svarīgāki un plašāku cilvēku loku ietekmējoši notikumi un krīzes. Tā rezultātā, gan Vašingtonas samita laikā, gan Godmaņa un Jurkāna vizītes laikā ASV, gan arī vēlākajos politiskajos notikumos, kad galvenā uzmanība tika pievērsta Vācijas jautājumam un augošajam konfliktam Irākā. Tas nenozīmē, ka Baltijas valstis tika pilnībā pamestas likteņa varā – ASV turpināja sniegt morālu atbalstu, kā arī neatkāpās no savas apņemšanās vērst ekonomiskas sankcijas pret PSRS un pārtraukt sarunas, ja tiks lietots militārs spēks Baltijas valstīs. Tomēr, nenoliedzami, 1990. gadā ASV atbalsts Baltijas valstīm kritās – Buša administrācija izrādīja aizvien lielāku nelabvēlību un Kongresā Baltijas jautājumu aizēnoja citi, ASV interesēm svarīgāki notikumi.

1991. gada sākumā ASV atbalstu Baltijas valstīm aktivizēja PSRS militārās represijas Baltijas valstīs, kuru rezultātā gāja bojā vairāki desmiti cilvēku. Kaut arī Buša

²³⁰ Bush, H. W. George. Scowcroft, Brent. *A World Transformed*. New York: Vintage Books, 1998, 523. lpp

²³¹ Turpat,

²³² LVA, 290. f. 12.apr. 30. l. 10. lpp.

administrācija nesteidzās pārāk asi un ātri nosodīt padomju rīcību, tomēr Kongress un ASV sabiedrības nostāja neļāva atstāt šos notikumus bez ievērības. Tāpat arī LTF priekšsēdētājam Dainim Īvānam tika apsolīts, ka Buša administrācijai netiks ļauts pamest Baltiju likteņa varā, ja padomju militārās represijas turpināsies. Tas gan nemainīja Buša administrācijas atturīgo nostāju pret Baltijas valstīm, tomēr sabrūkot 19. augusta pučam un Baltijas valstīm pasludinot neatkarību šī puča laikā, Bušs pēc 13 dienām, 1991. gada 2. septembrī atzina Baltijas valstu neatkarību.

Secinājumi

Vispirms ir jāatzīmē, ka ir pieejams ļoti plašs avotu klāsts, kā arī salīdzinoši plašs vēstures literatūras klāsts, kas ievērojami palīdz darba mērķa sasniegšanā.

Var secināt, ka laikposmā līdz 1986. gadam ASV ārpolitikā bija noformējusies Baltijas valstu vardarbīgās inkorporācijas PSRS neatzīšanas politika, respektīvi, ASV valdība, attiecinot uz Baltijas valstu okupāciju Stimsona doktrīnu, neatzina Latvijas un arī pārējo Baltijas valstu iekļaušanu PSRS de jure. To apliecināja fakts, ka ASV teritorijā turpināja darboties Latvijas sūtniecība ASV, kas tik atzīta par vienīgo likumīgo Latvijas pārstāvniecību. Aukstā kara apstākļos Baltijas valstis saņēma lielu morālo atbalstu no ASV, kas arī palīdzēja saglabāt cerības par iespējamu Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu. Arī dažādas latviešu trimdas organizācijas, kas izveidojās šajā periodā, centās savu iespēju robežās atbalstīt tos politiskos spēkus ASV, kas atbalstīja neatzīšanas politikas arī turpmāku uzturēšanu.

„Detentes” politikas laikā 20. gadsimta septiņdesmitajos gados radās apdraudējums šai neatzīšanas politikai, jo ASV uzlabojot attiecības ar PSRS, pastāvēja iespēja, ka tiks noslēgti kādi līgumi, kas netieši atzītu, ka ASV ir pieņēmusi esošās PSRS robežas. Baltajā namā atradās arī politiķi, kas uzskatīja, ka neatzīšanas politika ir savu laiku pārdzīvojusi un nepieciešams to mainīt, lai uzlabotu attiecības ar PSRS (piemēram Valsts sekretārs Forda administrācijā H. Kisindžers). Tomēr ASV valdība nevienās sarunās ar PSRS nesakompromitēja neatzīšanas politiku un neatkāpās no tās.

1986. gadā Čatokvas konferenču programmas ietvaros, starptautiska Čatokvas konference norisinājās Latvijā, Jūrmalā. Šī konference kļuva slavēta ar to, ka ar tajā pārrunātajiem jautājumiem varēja iepazīties visi interesanti, arī Padomju Savienībā. Tāpat arī šīs konferences ietvaros ASV sūtnis Padomju Savienībā Džeks Metloks paziņoja, ka ASV nekad nav atzinusi Latvijas inkorporāciju Padomju Savienībā. Daudziem Latvijas iedzīvotājiem šī bija pirmā informācija par ASV atbalstu eventūlai Latvijas neatkarības atgūšanai, un nenoliedzami, Čatokvas konference Jūrmalā ar savu visiem pieejamo informāciju, kā arī konferences rezultātā par iespējamiem kļuvušiem kontaktiem gan ar ASV pārstāvjiem, gan arī trimdas latviešiem, kuri atradās ASV delegācijas sastāvā, nenoliedzami kļuva par vienu no katalizatoriem Trešās atmodas aizsākumam.

Nākamajos – 1987. un 1988. gados ASV atbalsts nebija pārāk izteikts, jo Trešās atmodas procesi, kas jau bija aizsākušies Baltijas valstīs, ASV valdības aprindās netika uzskatīti par ko īpaši svarīgu un pamatā tika skatīti kā daļa no Gorbačova izsludinātās „perestroikas” un „glasnostj” politikas norisēm. Tomēr ASV Kongress jau 1987. gadā atbalstīja grupu „Helsinki 86” – šis atbalsts gan vairāk saistāms ar baltiešu trimdas organizācijām, un viņu organizētā politiskā lobija ASV Kongresā darbību.

1987. gadā notikumi Latvijā sāka palēnām kļūt pamanāmāki, galvenotkārt Latvijas sabiedrisko organizāciju organizēto masu mītiņu dēļ 14. jūnijā un 23. augustā. Gan prezidenta Reigana administrācija, gan ASV Kongress izteica savu atbalstu šīm akcijām. Tāpat arī ASV oficiālās aprindas iestājās pret ideju aizliegt nākamo tautas masu mītiņu 1987. gada 18. novembrī. Senāta rezolūcija, kas iestājās pret šo iecerēto aizliegumu, sacēla samērā lielu sašutumu LPSR padomju valdības aprindās, tomēr galu galā pasākums tika atļauts, iespējams tieši tā starptautiskās atbalss un ASV atbalsta dēļ. 1988. gada beigās ar ASV latviešu trimdas organizāciju starpniecību arī sāka veidoties pirmie Latvijas sabiedrisko organizāciju kontakti ar Rietumvalstīm.

1988. gadā turpinājās Latvijas sabiedrisko organizāciju, pārsvarā LTF, kontakti ar ASV. Norisinājās pirmās tikšanās ar ASV valdības pārstāvjiem augstā līmenī. Baltijas neatkarībai auga atbalsts Kongresā – šajā laikā tika pieņemtas daudzas rezolūcijas par atbalstu Baltijas valstīm – daļēji pateicoties trimdas baltiešu organizētajai „*grass-roots lobbying*” sistēmai, cenšoties izvirzīt tādus senatorus un Pārstāvju palātas locekļus, kas aktīvi iestātos par atbalsta sniegšanu Baltijas valstīm. Būtībā 1988. gads ir uzskatāms par Baltijas jautājuma aktivizēšanās laiku ASV. Tāpat arī šajā gadā kļuva skaidrs, ka Baltijas valstu neatkarība kādreiz var būt arī iespējama – kas, protams, aktivizēja Baltijas jautājuma aktualitāti vēl vairāk.

1989. gada sākumā ASV nomainījās prezidents un viņa administrācija. Jaunais ASV prezidents Džordžs Bušs (George H. W. Bush) īstenoja piesardzīgāku Baltijas valstu atbalstīšanas politiku, priekšplānā izvirzot sarunas ar Gorbačovu par lēnu, mierīgu reformu norisi Padomju Savienībā. Gan daudzi ASV kongresmeņi, gan baltiešu trimdas pārstāvji, gan arī preses pārstāvji bieži nosodīja Bušu par šādu politiku, saucot to par izdabāšanu Gorbačovam un PSRS. Bušs pats norādīja, ka šāda politika esot nepieciešama, jo ASV politiska spiediena rezultātā PSRS pie varas var atgriezties

„konservatīvie” komunisti un viss Gorbačova reformu ceļā sasniegtais progress būtu pazaudēts. Tomēr, par spīti piesardzīgajai ASV politikai, Buša administrācija joprojām uzturēja Baltijas valstu neatzīšanas politiku un sarunās ar PSRS uzstāja, ka Baltijas valstu gadījumā PSRS nekādā gadījumā nedrīkst lietot vardarbību, pretējā gadījumā ievērojami ciestu abu valstu ekonomiskās attiecības. 1989. gada nobeigumā Maltas samitā gan nekāds progress attiecībā uz Baltijas valstīm netika panākts, un bija vērojama pat zināma Buša piekāpšanās Gorbačova prasību priekšā, tomēr no tikko minētajiem ASV neatkāpās.

1990. gada martā, Lietuvai pasludinot neatkarību un PSRS par atbildi izsludinot Lietuvas blokādi, ASV valdība centās situāciju normalizēt ar sarunu palīdzību. Buša administrācijas atbalsts Baltijas valstīm šajā laikā tomēr samazinājās, jo Bušs acīmredzami uzskatīja Lietuvas neatkarības deklarāciju par sasteigtu politisku darbību, kas apdraud sarunas ar PSRS un jau panākto progresu. Tas atspoguļojās samitā Vašingtonā, kur, kaut arī pastāvēja iespēja izdarīt spiedienu uz Gorbačovu un panākt blokādes pārtraukšanu pret Lietuvu, tas tomēr netika darīts, lai nepasliktinātu Gorbačova politisko stāvokli. Rezultātā Lietuvai savu neatkarības deklarāciju nācās „iesaldēt”. Šāds Buša administrācijas lēmums izraisīja sašutumu gan ASV Kongresā, gan presē.

Tāpat arī 1990. gada otrajā pusē Baltijas jautājumu aizēnoja citi starptautiski svarīgi jautājumi – vispirms Vācijas apvienošanās, kas veiksmīgi noslēdzās 1990. gada oktobrī un pēc tam briestošā krīze Kuveitā. Abos gadījumos pastāvēja risks, ka tiks upurētas Baltijas intereses, lai nodrošinātu padomju sadarbošanos ar Rietumiem abos šajos jautājumos.

Tomēr, kad 1991. gada janvārī, Irākas kara laikā, PSRS veica militāras represijas pret Lietuvu un Latviju, kurās gāja bojā vairāki desmiti cilvēku, ASV aicināja PSRS nekavējoties pārtraukt militārās represijas, pretējā gadījumā abu valstu ekonomiskās attiecības ciestu. Kaut arī prezidents Bušs bija izvairīgs Gorbačova nosodīšanā, LTF priekšsēdētājam Dainim Īvānam sarunās ASV Valsts departamentā tika solīts, ka Buša administrācijai nebūs iespēju izvairīties no darbības, ja militārās represijas Baltijā netiks nekavējoties izbeigtas.

Pēc janvāra notikumiem gan Buša administrācijas attieksme nebija pārāk uzlabojusies. Tikai šī paša gada rudenī, pēc neveiksmīgā „konservatīvo” komunistu

veiktā puča, kura laikā Baltijas valstis pasludināja pilnīgu neatkarību no PSRS, Bušs atzina visu 3 Baltijas valstu neatkarību.

ASV atbalsts Baltijas valstīm bija vērojams visā apskatāmajā periodā, tiesa, izteiktāks tas bija perioda sākumā, no 1986. līdz 1989. gadam – situācijā, kad atbalsts Baltijas valstīm neprasiņa daudz pūļu un bija pamatā morāls. Vēlāk šis atbalsts kļuva mazāk izteikts un, ASV un PSRS attiecībām uzlabojoties, aizvien retāk Baltijas jautājums tika pacelts. Tomēr ASV visu šo laiku tomēr iestājās par Baltijas valstu neatkarību, arī ja prezidenta Buša administrācija izturējās atturīgi, atbalsts ASV Kongresā visu laiku bija ļoti izteikts. Vismaz 2 reizes – 1987. gada 18. novembrī un 1991. gada janvārī ir ļoti iespējams, ka tieši ASV atbalsts Baltijai izglāba Latvijas iedzīvotājus no militārām represijām. Tāpat arī ASV kopš 1945. gada uzturētā neatzišanas politika daudz vieglāku padarīja 1918. gada Latvijas valsts atjaunošanu. Tāpat arī no visām Rietumvalstīm tikai ASV izrādīja šādu labvēlību un nepārtrauktu atbalstu Baltijas valstīm.

Darbā izvirzītā hipotēze ir pierādīta daļēji. Ir pierādīts, ka ASV politikai bija ļoti liela nozīme Baltijas valstu neatkarības atjaunošanā, tomēr nevar apgalvot, ka no ASV saņemtais atbalsts bija izšķirošs Baltijas valstu neatkarības atgūšanā. Ir ļoti iespējams, ka atbalsts tik tiešām bija izšķirošs – un tomēr, lai to pierādītu, būtu nepieciešams ļoti apjomīgs pētījums par Trešo atmodu, kurā būtu izanalizēti visi šo procesu virzošie apstākļi, lai varētu apgalvot, ka kāds no viņiem ir izšķirošs.

Izmantoto avotu un zinātniskās literatūras saraksts

1. Nepublicētie avoti

1. Latvijas Valsts arhīvs 2197. f. (Minsteres informācijas biroja fonds), 1-v.apr. 14. l., 17. l. 104. l., 121. l., 133. l.
2. Latvijas Valsts arhīvs, 290. f. (LPSR Augstākā padome), 12. apr. 29. l., 30. l.
3. Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 293. f. (Latvijas sūtniecība ASV), 1.apr. 72. l., 75. l., 94. l., 806. l., 807.l., 809. l., 810. l., 811. l., 812. l. 813. l., 821. l., 824. l., 832. l., 833. l., 834. l., 835. l., 836. l., 837. l., 840. l., 873. l., 876. l., 878. l., 887. l., 889. l., 890. l., 899. l., 906. l., 959. l., 963. l., 964. l., 965. l., 971. l., 975. l., 983. l., 1053. l., 1056. l., 1059. l., 1060. l., 1065. l., 1077. l., 1084. l., 1122. l., 1200. l., 1222. l., 1224. l., 1331. l., 1463. l., 1618. l., 4480. l., 4786. l.

2. Publicētie avoti

2.1. Oficiāli likumdošanas akti un politikas plānošanas dokumenti

1. Atlantijas harta. Pieejams: [<http://www.occupation.lv/#!/en/eksponats/05164>] (skatīts 29.01.2013.)
2. ASV Valsts sekretāra vietnieka Samnera Vellea (Welles) parakstītā deklarācija Baltijas valstu aneksijas sakarā. Pieejams: <http://www.historia.lv/alfabets/L/la/okupac/dokumenti/1940.07.23.veless.htm> (skatīts 12.03.2013.)
3. Baltic States Investigation, *Hearings Before the Select Committee to Investigate the Incorporation of the Baltic States into the U.S.S.R.* Pieejams [http://archive.org/stream/balticstatesinve01unit/balticstatesinve01unit_djvu.txt] (skatīts 29.01.2013.)
4. Message of President Harry S. Truman on June 14, 1952. Pieejams [http://www.letton.ch/lvx_asv2.htm] (skatīts 29.01.2013.)
5. Teherānas konference. Rūzvelts un Staļins par Baltijas valstīm. Pieejams [http://www.lituanus.org/1968/68_2_03Doc2.html] (skatīts 06.02.2013.)

6. Stimsona doktrīna. Pieejams:
<http://courses.knox.edu/hist285schneid/stimsondoctrine.html> (skatīts 13.03.2013.)

2.2. Politisko darbinieku atmiņas

1. Baker, James, DeFrank, Thomas. *The Politics of Diplomacy: revolution, war and peace, 1989. – 1992.* New York: G.P. Putnams Sons, 1995.
2. Beschloss, Michael R. and Strobe Talbott. *At the Highest Levels: The Inside Story of the End of the Cold War.* London: Little, Brown and Company, 1993.
3. Bush, G. Remarks on Soviet Military Intervention in Lithuania. Pieejams:
<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=19216> (skatīts 05.05.2013.)
4. Gates, Robert. *From the Shadows: The Ultimate Insider's Story of Five presidents and How They Won the Cold War.* New York: Simon&Schuster, 2007.
5. Īvāns, Dainis. Gadījuma karakalps. Rīga: Vieda, 1995.
6. Kalniete, Sandra. *Es laužu tu lauži mēs laužām viņi lūza.* Rīga: Jumava, 2000.
7. Kalniete, Sandra. Rietumvalstu nostājas Baltijas valstu neatzīšanas jautājumā. Pieejams: <http://kalniete.lv/2010/05/03/rietumvalstu-nostajas-maina-baltijas-valstu-neatkaribas-atzisanas-jautajuma/> (skatīts 15.04.2013.)
8. Matlock, Jack, F. Jr *Autopsy of an Empire. The American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union.* New York: Random House, 1995.
9. Ritenis, J. *Diplomātiskā cīņa par Latvijas Republikas suverenitātes atjaunošanu.* Rīga, izdevuma „Latvijas Vēsture” fonds, 1999.
10. Spilners, I. Mēs uzvarējām: Pasaules Brīvo Latviešu Apvienība Eiropas Drošības un Sadarbības Konferencē un daži citi laikmetīgi notikumi 1972-1986. Rīga: Elpa, 1998. 43.-44. lpp

2.3. Prese

1. Cīrulis, A. Jūrmalas dialogu renesanse. Padomju Jaunatne. 1987. 21. augustā. Pieejams: <http://www.barikadopedija.lv/raksti/660226> (skatīts 07.03.2013.)
- 1 Cīrulis, A. „Vai tas ir izdevīgi Latvijai?” Pieejams:
http://www.barikadopedija.lv/raksti/Vai_tas_ir_izdev%C4%ABgi_Latvijai%3F (skatīts 05.03.2013.)
- 2 Friedman, L. T. The Malta Summit: Bush Heads to Malta Ready for „Historic Opportunity” *New York Times*, December 1, 1989. Pieejams:

<http://www.nytimes.com/1989/12/01/world/the-malta-summit-bush-heads-to-malta-ready-for-a-historic-opportunity.html> (skatīts 01.05.2013.)

3 Īslīcis A., Ojārs L. Par svarīgāko tematu. *Padomju Jaunatne*. 1986. 17. septembris nr. 180 Pieejams: <http://www.barikadopedija.lv/raksti/547883> (skatīts 06.03.2013.)

4 Koļesņikovs, B. Žurnālistu misija – tuvināt tautas. *Padomju Jaunatne*. 1986. 19. septembris. Pieejams: <http://www.barikadopedija.lv/raksti/112471> (skatīts 07.03.2013.)

5 Soviets Caution Latvian-Americans. *The Washington Post*. September 18, 1986. Pieejams: http://articles.latimes.com/1986-09-18/news/mn-11288_1_soviet-union (skatīts 06.03.2013.)

6 Veidemane, E. Gunārs Astra nebija disidents. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2008. gada 14. novembris (Pieejams: <http://jurisziemelis.wordpress.com/2008/12/17/gunars-astra-nebija-disidents-2/>) (skatīts 30.03.13.)

7 Veidemane, E. Nevis tēlot darbu, bet strādāt. *Padomju Jaunatne*, 1987. gada 18. novembrī. Pieejams: <http://www.barikadopedija.lv/raksti/836382> (skatīts 17.04.2013.)

8 Zirnis, E. Čatokva iedrošināja atmodai. *Diena*. 2006. 15. septembris. Pieejams: <http://www.diena.lv/arhivs/catokva-iedrosinaja-atmodai-12905596> (skatīts 06.03.2013.)

3. Zinātniskā literatūra

1. Blāzma, V., Jundzis, T., Riekstiņš J., Strods, H., Šārps, Dž. *Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš: 1945 – 1991*. Rīga: LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, 2008.

2. Celle, O. *The Latvian Exile Community and USA-Latvia relations*, In: Auers, D. (ed.) *Latvia and the USA: From Captive Nation to Strategic Partner*. Riga: University of Latvia. p. 63

3. Dallek, Robert. *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy 1932. – 1945*. Pieejams: [http://books.google.lv/books?id=xTKvo-cXv3EC&pg=PA421&lpg=PA421&dq=Hull+moscow+roosevelt&source=bl&ots=HNmaEWIQBE&sig=aRzEeoTMZ6E2F-SBXgwc2D0K75o&hl=lv&sa=X&ei=TtL_UKfEN8TIsga44oCQBA&ved=0CFAQ6AEwBg#v=onepage&q=Hull%20moscow%20roosevelt&f=false] (skatīts 23.01.2013.)

4. Dreifelds, J. Pasaules preses reakcija pēc Latvijas neatkarības pasludināšanas. Krāj. 4. maijs. Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju. Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 2000.
5. Grava-Kreituse, I., Feldmanis, I., Goldmanis, J., Stranga, A. Latvijas okupācija un aneksija. 1939. – 1940. Dokumenti un materiāli. Rīga, 1995. 554. lpp
6. Hoopes, T and Brinkley, D *FDR and the Creation of the U.N.* Yale University Press,
7. Kisindžers, H. Diplomātija. Rīga, 2001.
8. Latvijas Tautas Fronte 1988. – 1991. Veltījums Trešajai Atmodai un Latvijas Tautas frontes dibināšanas desmitgadei. (Rakstu krājums). Rīga: Jāņa sēta, 1998.
9. Louis, William R. *More adventures with Britannia.* London: 1998. p. 224.
10. Mackenzie, R. When Stars and Stripes meets Hammer and Sickle. The Chautauqua. *Conferences of Soviet-US relationships 1985. – 1989.* Columbia: University of Virginia Press, 2006.
11. Manteniēks, M. u.c. Franklin D. Roosevelt and the Formation of the Modern World. Pieejams:
http://books.google.lv/books?id=ti9S3E5sBJAC&pg=PA5&lpg=PA5&dq=maris+mantenieks+roosevelt&source=bl&ots=a-AnISZe7V&sig=BfxDVSkV7Uzee8bcvhHVvxFzueI&hl=lv&sa=X&ei=Qp0_UdLZE4nrswauyIHgDA&ved=0CDQQ6AEwAQ#v=onepage&q=maris%20manteniēks%20roosevelt&f=false (skatīts 12.03.2013.)
12. Raudseps, P. *The Long Vigil: US-Latvian relations.* In: Auers, D. (ed.) *Latvia and the USA: From Captive Nation to Strategic Partner.* Riga: University of Latvia. p. 33.
13. Rubiks, A. Cīņa par varu. Krāj. Latvijas Tautas fronte 1988. – 1991. Veltījums Trešajai Atmodai un Latvijas Tautas frontes dibināšanas desmitgadei. Rīga: Jāņa sēta, 1998.
14. Taurēns, J. Latvijas sūtniecība ASV un aukstā kara lielās politikas problēmas. *Latvijas Vēsture*, 2008. gada 1. (69.) nr, 114. lpp.
15. Sprūdžs, A. Stimsona doktrīna un Baltijas valstis. Pieejams:
[\[http://www2.lib.uchicago.edu/~was2/sprudz/12.htm\]](http://www2.lib.uchicago.edu/~was2/sprudz/12.htm) (skatīts 29.01.2013.)

16. Zunda, A. Baltijas valstis un Lielbritānija Otrā pasaules kara gados 1939. – 1945.
Pieejams: http://www.arhivi.lv/sitedata/ZURNALS/zurnalu_raksti/75-82-VESTURE-Zunda.pdf (skatīts 02.02.2013.)

Maģistra darbs „ASV ietekme uz Latvijas neatkarības atgūšanas procesiem 1986. – 1991.” izstrādāts LU Vēstures un filozofijas fakultātē.

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts pastāvīgi, izmantojot tikai tajā norādītie informācijas avoti un iesniegtā darba elektroniskā kopija atbilst izdrukai.

Autors: Jānis Rudzītis/ /15.05.2013.

Rekomendēju darbu aizstāvēšanai.

Vadītājs: dr.hist. asoc. profesors Jānis Taurēns/ /15.05.2013.

Recenzenti: docents Raimonds Cerūzis,
profesors Inesis Feldmanis

Darbs iesniegts 15.05.2013.

Metodiķe:

Darbs aizstāvēts maģistra gala pārbaudījuma komisijas sēdē
27.05.2013. prot. nr.

Komisijas sekretārs: docents Mārtiņš Mintauris